

NOR'05

LVS'05

Bert Fermin en Michel Groothedde

WSTAD

HSE'05

DS'05

Het diftarproject in Zutphen 25 verhalen uit de middeleeuwse stad

RIJK'05

K'05

SCH'05

A'05

ZM'05

Gemeente Zutphen, Sector ruimte, afdeling BMA/Archeologie
Harenbergweg 1, 7204 KZ Zutphen. archeologie@zutphen.nl

Zutphense Archeologische Publicaties 23

Bert Fermin en Michel Groothedde

Het diftarproject in Zutphen 25 verhalen uit de middeleeuwse stad

Ciscode: 14396

Het diftarproject in Zutphen

25 verhalen uit de middeleeuwse stad

Inhoud

1. Het diftar-project, inleiding, aanleiding en werkwijze	4
2. Vraagstellingen	6
3. De rapportages per locatie	8
Broederkerkhof	8
David Evekinkstraat	25
Dieserstraat – Geweldigershoeck	27
Douwesplaats	30
Groenmarkt	32
Hamerplaats	34
Hogestraatje	35
Huize Sint Elisabeth	37
Komsteeg	40
Kreijnckstraat	44
Leeuwenkuil	46
Lievevrouwestraat	48
Melatensteeg – Halvemaanstraat	50
Norenburgerstraat	52
Paardenwal	53
Polsbroek	55
Rijkenhage	57
Roodsplein	59
Schupstoel	60
Tadamasingel I	62
Tadamasingel II	63
Van der Vegtestraat	66
Vispoortplein	68
Waterstraat	69
Zaadmarkt	74
4. Samenvatting en conclusies	79
4.1 Polsbroek (Spitaalstad)	81
4.2 Nieuwstad	82
4.3 Centrum (Oude Stad)	83
5. Literatuur	87
Veldwerk, afbeeldingverantwoording en colofon	89
Zutphense Archeologische Publicaties	90

Het Diftarproject in Zutphen

25 verhalen uit de middeleeuwse stad

Gemeente: Zutphen

Plaats: Zutphen

Archis-code: 14396

Periode van opgraving: 20 oktober 2005 t/m 10 januari 2006

Opdrachtgever: Gemeente Zutphen SR/Milieu en Berkelmilieu

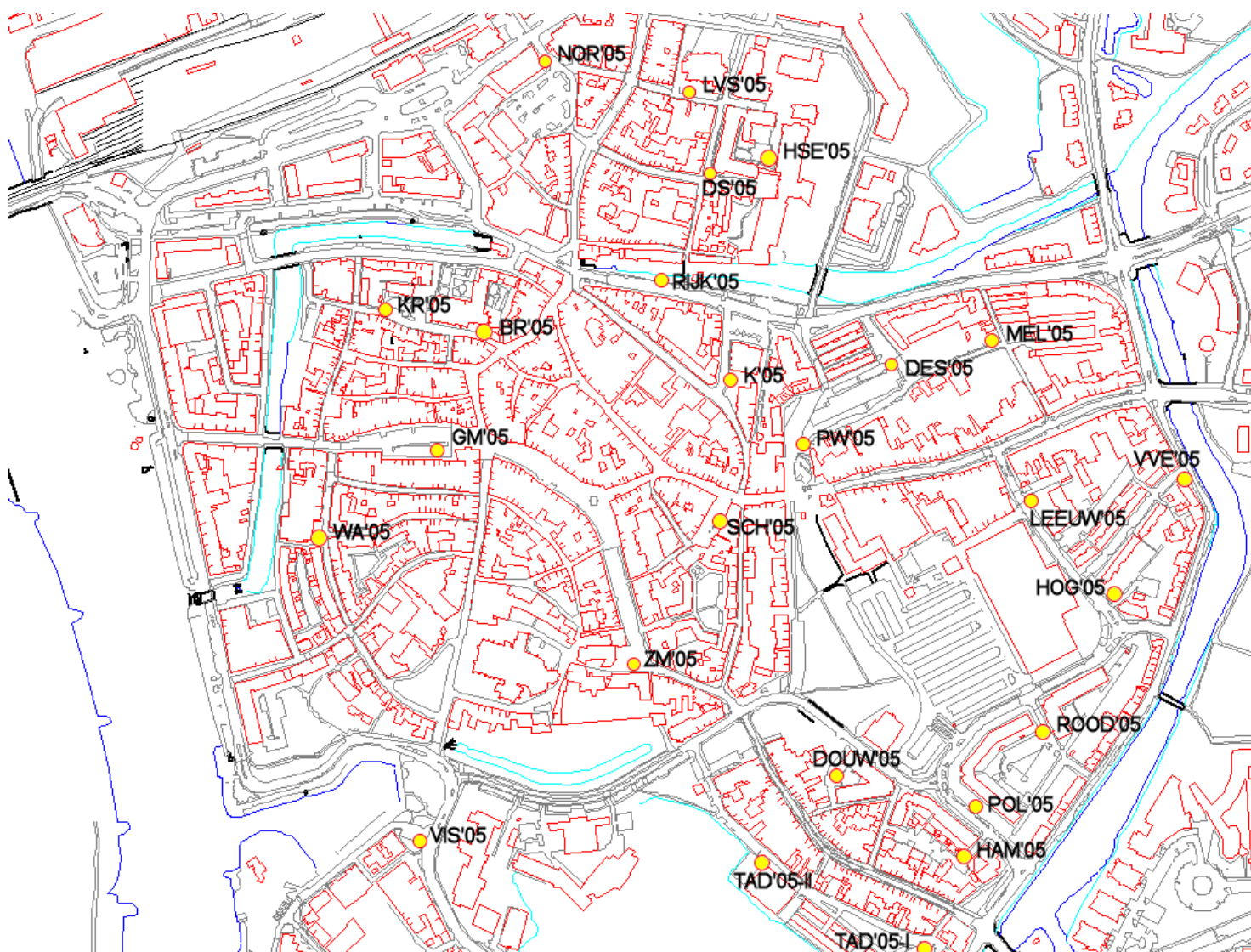
Uitvoerder: gemeente Zutphen, Sector Ruimte – afdeling BMA, bureau archeologie
Harenbergweg 1, 7204 KZ Zutphen

Opgravingsleiding: drs. M. Duurland, drs. H.A.C. Fermin, drs. M. Groothedde

Aantal uitgegeven putnummers: 25

Documentatie bevindt zich vanaf mei 2006 in het Stads- en Streekarchief Zutphen,
Spiegelstraat 13-17, 7201 KA Zutphen

Vondstmateriaal bevindt zich vanaf april 2006- in het Gemeentelijk depot voor
bodenvondsten, Dieserstraat 11, 7201 NA Zutphen

Vorige pagina:
 Afbeelding 1:
 Grootschalige Basis
 Kaart (GBKN) van de
 binnenstad van Zutphen
 met alle archeologisch
 onderzochte
 diftarlocaties.

Afbeelding 2 (links):
 plaatsing van de
 betonnen diftar-
 containers.

HET DIFTAR-PROJECT

1. inleiding, aanleiding en werkwijze

In het najaar van 2005 en januari 2006 vond er op archeologisch gebied een ware kijkoperatie in het bodemarchief van de stad plaats. In heel Zutphen werden nieuwe ondergrondse vuilcontainers geplaatst, de zogenaamde diftars. *Diftar* staat voor **differentiatie tarieven** (betalen per hoeveelheid geproduceerd afval). Voor dat ze de grond ingingen werd volop de ruimte geboden om archeologisch onderzoek uit te voeren. De kosten van dat onderzoek zijn geheel ten laste van het project gekomen.

In totaal werden er meer dan honderd containers geplaatst, maar deze hoefden niet allemaal archeologisch begeleid te worden. In het voorstadium werd uitvoerig bekeken of de voorgestelde locaties archeologisch verantwoord waren. In de middeleeuwse stad is elke locatie al gauw een aantasting van het bodemarchief. Waar mogelijk werden de archeologische waarden zo veel mogelijk gerespecteerd. Zeker met de aanwezigheid van stadsmuren (onder andere aan de Martinetsingel), kerkhoven (rond de drie kerken), kloosters (zoals de kapel van het Catharinaklooster op de Bassoeroord) en andere behoudenswaardige relictten in de bodem werd rekening gehouden en er werd creatief gezocht naar alternatieve locaties. Archeologie werd één van de belangrijke wegingsfactoren van de locatiekeuze, naast bereikbaarheid, spreiding, ligging van kabels en leidingen en grondeigendom. In het geval van het archeologisch rijksmonument 's-Gravenhof en omgeving moest zelfs geheel worden uitgeweken naar locaties direct buiten het beschermde gebied. In totaal zijn er 25 locaties vooraf geselecteerd en archeologisch onderzocht, waarvan drie dubbellocaties (twee containers naast elkaar). De criteria voor al of geen archeologisch onderzoek hiervoor waren eenvoudig: als de vindplaats binnen de 17^e-eeuwse vestingwallen lag, dan werd hij onderzocht, tenzij het zeker was dat de plek vergraven was voor de aanleg of sletting van de vestingwerken of door andere meer recente bodemverstoringen. Met 'stad binnen de vestingwallen' wordt hier bedoeld: de middeleeuwse stad, dus het Centrum (Oude Stad), de Nieuwstad en de Spitaalstad (Polsbroek). Daarbij werd er onderscheid gemaakt in

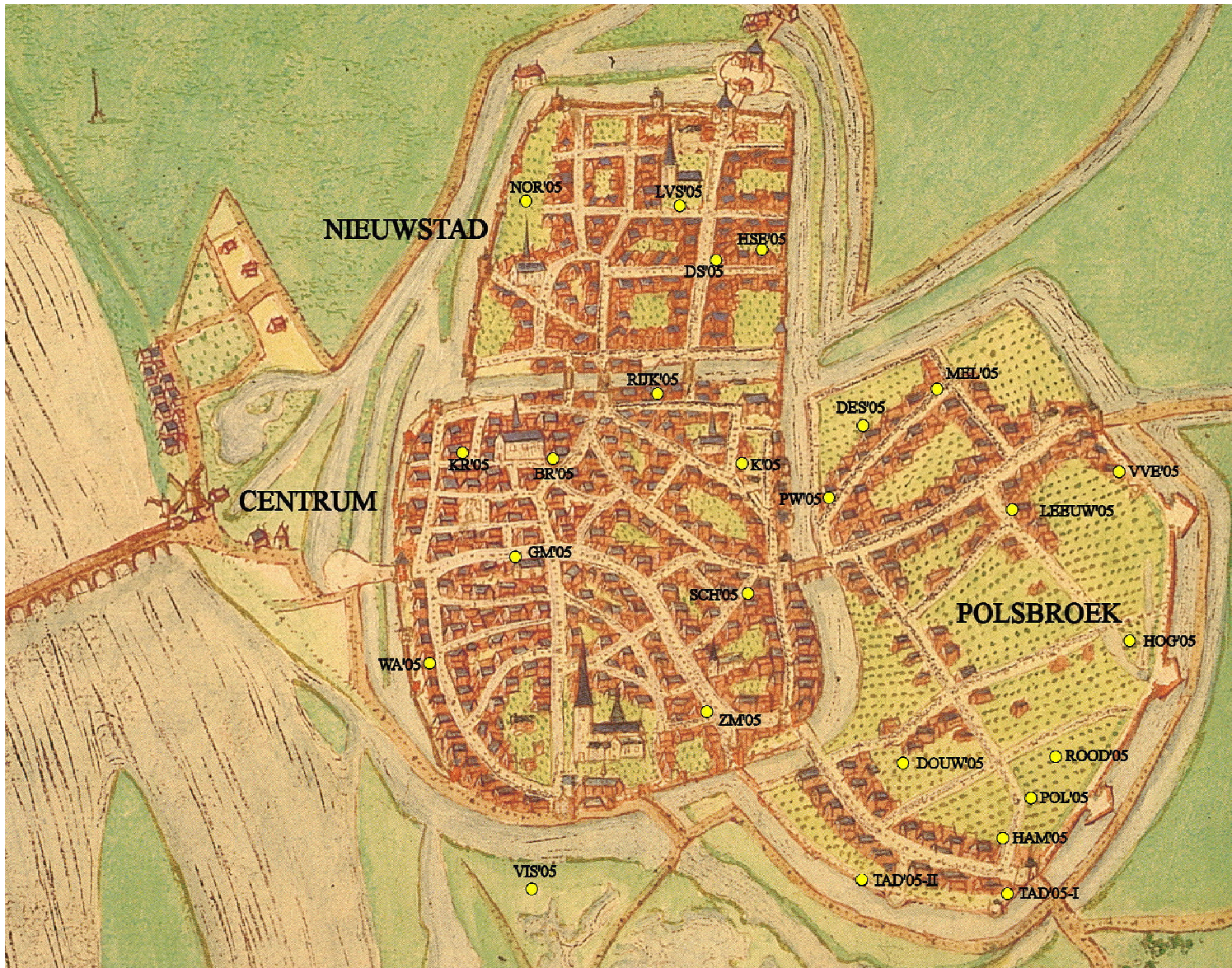
“archeologische opgraving” en “archeologische begeleiding”. In het eerste geval zou het uitgraven van de put gebeuren onder leiding van een archeoloog, en zouden er binnen de put vlakken aangelegd kunnen worden als zich daarin grondsporen zouden bevinden, om na het documenteren daarvan pas weer verder te verdiepen. Uiteindelijk zouden ook de profielen gedocumenteerd worden. In het tweede geval zou de put geheel worden uitgegraven (onder archeologische begeleiding), waarna er tijd zou zijn om de profielen te documenteren. In de praktijk werd dit onderscheid niet zo scherp gemaakt. Indien nodig werd de benodigde tijd voor extra waarnemingen in de “begeleidingsputten” altijd gegeven door de mensen van Berkel Milieu, Dusseldorp, Hoftijzer en Vrieling, en anderzijds volstond het bij sommige “opgravingsputten” om alleen grondsporen te documenteren. In veel gevallen werden deze putten veel sneller onderzocht dan de tijd die er voor stond. Waar dit niet zo was, zoals bij de tijdrovende opgraving op het Broederenkerkhof, werd tijd gegund om het archeologische werk gewoon naar behoren uit te voeren. Zelfs werden we gewaarschuwd als er volgens de aannemer interessante zaken gezien werden in putten die helemaal niet als archeologisch waardevol bestempeld waren. Zo werden we bijvoorbeeld gewaarschuwd dat er een keienbestrating gezien was onder het Vispoortplein. Deze was zelfs al schoongeborsteld toe we ter plaatse kwamen. De betrokkenheid van alle partijen bij ons werk was dan ook groot. Wij willen hierbij iedereen die bij de uitvoering van het project betrokken was dan ook hartelijk danken voor de goede samenwerking!

De putten die nodig waren voor de containers waren klein maar diep: 1.80 x 2,15 m in oppervlak en 2,85 m diep. In drie gevallen werden er twee containers naast elkaar geplaatst. De diepte van 2.85 bleek erg geschikt voor waarnemingen in de binnenstad: meestal werd net het schone zand bereikt, waardoor er in principe complete profielen gedocumenteerd konden worden. In een enkel geval werden onderin de put nog extra grondboringen gezet om het plaatje compleet te krijgen. In de meeste gevallen bleven de putten droog en waren er geen damwanden nodig, waardoor alle vier de profiel bekeken konden worden.

Extra aandacht bij de profielen ging uit naar de “schoon-zandhoogte” (de C-horizont): het niveau waarop er geen sporen van menselijk handelen meer worden gevonden. Alleen indien de schoon-zandhoogte aantoonbaar onder een prestedelijke akkerlaag of een oud leefniveau werd aangetroffen werd het punt betrouwbaar geacht. Immers kuilen en oude ongroningen, grachten en dergelijke leveren een willekeurige diepere schoon-zandhoogte op. Door de nieuwe gegevens met die van oude projecten te combineren kon een steeds fijnmaziger netwerk van deze punten tot stand komen. Hiermee is een digitale kaart gemaakt van het rivierduinencomplex en aangrenzende gebieden onder de binnenstad zoals het eruit zag na de laatste ijstijd. Hierbij moet echter meteen een belangrijke kanttekening geplaatst worden. Behalve door menselijk ingrijpen (bijvoorbeeld het graven van de Molenbeek als nieuwe Berkelloop in de 13^e eeuw) werd het paleoreliëf ook sterk beïnvloed door de natuur zelf: zo werd in de 14^e eeuw de zuidkant van het rivierduin weggespoeld door de IJssel. Deze erosieoever tekent zich dan ook sterk af in het kaartbeeld.

De schoon-zandhoogte is niet alleen interessant omdat het de natuurlijke ondergrond vormt die ten grondslag ligt aan alle latere stadsontwikkelingen. Het is ook van belang om te weten hoeveel “archeologie”, dat wil zeggen bodemarchief, er waar zit met het oog op kostenramingen van archeologische begeleiding van toekomstige bouwprojecten. Het bodemarchief betekent in dit geval de dikte van de geroerde grond ter plaatse, de lagen waarin resten van menselijke bewoning te verwachten zijn. Deze veronderstelde dikte is de NAP-hoogte van het huidige maaiveld (bijvoorbeeld ontleend aan het Actueel Hoogtebestand Nederland, dat hiertoe op bruikbare punten werd geselecteerd) minus de schoon-zandhoogte.

Met de archeologische begeleiding van 25 locaties is het diftar-project nog niet geheel afgerond. In de toekomst zullen naar verwachting nog enkele ondergrondse containers geplaatst worden in het oude centrum. Een en ander zal afhangen van de effectiviteit van de huidige locaties.

Afbeelding 3: opgravingslocaties, geplot op de plattegrond van Jacob van Deventer uit ca. 1565.

2. Vraagstellingen

In een stad met een bijzondere vroeg-stedelijke ontwikkeling en een langere intensieve onderzoeksgeschiedenis hebben kleine waarnemingen vaak grote interpretatieve waarde omdat ze gerelateerd kunnen worden aan eerder onderzoek in de directe omgeving, de vraagstellingen omtrent het stadsdeel en de stand van kennis in de stad in het algemeen. Deze meerwaarde wordt vergroot omdat dezelfde onderzoekers van hetzelfde onderzoeksinstituut de opgravingen uitvoeren. Het referentiekader is aanwezig, de kennis van 'eigen bodemarchief' is groot en de toegang tot de hulpbronnen is eenvoudig en vanzelfsprekend.

Omdat het diftarproject zich over de gehele middeleeuwse stad uitstrekt zijn de vraagstellingen gerelateerd aan zowel de lokale situatie per stadsdeel als ook aan de stad in het algemeen.

De vraagstellingen zijn als volgt geformuleerd bij aanvang van het onderzoek:

- Wat is in de te onderzoeken locaties het (gereconstrueerde) oude maaiveld voordat de stedelijke bewoning begon (hoogte C-horizont onder oude akkerlagen of prestedelijke cultuurlagen)?
- In hoeverre beïnvloeden deze nieuwe punten het bestaande beeld van het paleoreliëf van de binnenstad? (vergelijk Groothedde 1991 en 1999)
- Wat was de natuurlijke ondergrond en het paleoreliëf van de Spitaalstad waarover we nog vrijwel niet geïnformeerd zijn
- Zijn er sporen van ontginning in dit stadsdeel en zo ja, in welke vorm en uit welke periode?
- Wanneer begint de eerste bewoning in de Spitaalstad?
- Is de Spitaalstad in de middeleeuwen verstedelijkt geweest?
- Hoe ontwikkelt dit stadsdeel zich na de middeleeuwen?
- Zijn op de diftarlocaties in de Nieuwstad sporen aanwezig van prestedelijke nederzettingen (ijzertijd, Romeinse tijd) zoals bij opgravingen in dit stadsdeel zijn aangetoond (bepalen van vermoedelijke omvang van deze bewoningsfasen)?
- Idem, maar dan voor de wijk Hagen (Komsteeg, Rijknhage), en omgeving Broederenkerkhof waar eveneens prestedelijke bewoning is aangetoond (i.e. laat-Romeinse tijd, vroege middeleeuwen).
- Wanneer start de stedelijke bewoning in de wijk Nieuwstad en valt dit samen met de vermoedelijke stichtingsdatum (ca. 1250) van de grafelijke wijk?
- In hoeverre zijn de diftarlocaties op de markten aanvullend op de in de afgelopen jaren vergaarde kennis over het verloop van de ringwalburg?
- Was de Schupstoel in de 12^e/13^e eeuw een haven of een gracht?
- Is in de diftarlocatie van de Waterstraat sprake van een oeversituatie in de vroege middeleeuwen, zoals zuidelijker is vastgesteld?
- Wanneer start de stedelijke bebouwing in de Waterstraat?
- Zijn er sporen aanwezig van het fraaie 17^e-eeuwse huis dat hier in 1885 is gesloopt?
- Wat is de vroegste bewoning van de wijk Bartheze (Kreijnckstraat – Broederenkerkhof)
- Zijn er onder het kerkhof bewoningsfasen aanwezig uit de grafelijke periode van het terrein (voor 1293)
- Wanneer is het kerkhof ter plaatse in gebruik genomen?
- Is er een scheiding traceerbaar in het gebruik van het kerkhof in de kloosterperiode (ca. 1300 – 1600) en de hervormde periode (ca. 1600 – 1830)?
- Wat is de gaafheid en conserveringstoestand van de begravingen?
- Verdere vraagstellingen aangaande de pathologie en fysische antropologie van de aan te treffen begravingen is nader uit te werken bij de specifieke uitwerking van het skeletmateriaal.

3. de rapportages per locatie

BROEDERENKERKHOF

Code: (BR'05)

X/Y-coördinaten: 210313.86/461886.45; 210318.03/461885.40; 210319.62/461883.98;
210318.51/461881.45; 210313.13/461883.36.

Z-waarden: 6,90-10,45 +NAP

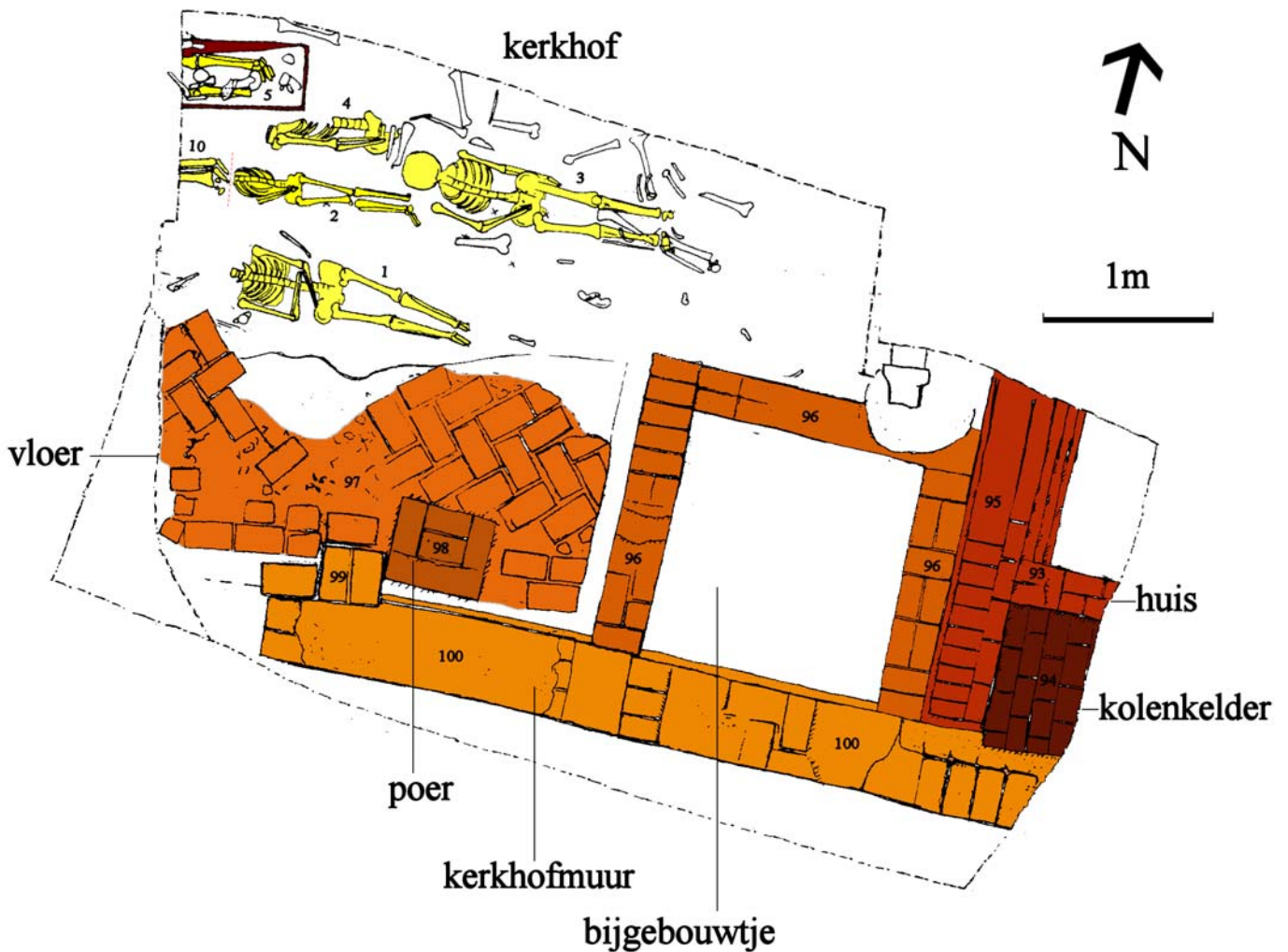
Periode van opgraving: 5 december 2005 t/m 10 januari 2006

Aantal uitgegeven vondstnummers: 140

Aantal uitgegeven spoornummers: 102

Afbeelding 4: locatie BR'05

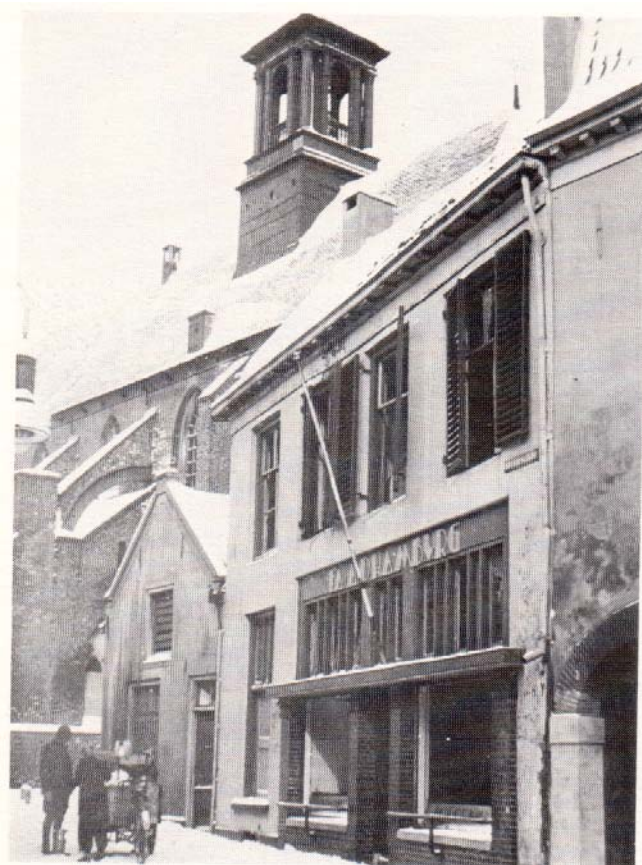
Afbeelding 5 (onder): vlak 1. Bebouwing en bovenste skeletten. Onder vloer, bijgebouwtje en huis bevinden zich ook skeletten. In totaal zijn er 14 vlakken aangelegd in de put.

Bebouwing

Op deze locatie zijn twee diftar-containers naast elkaar geplaatst even ten zuidoosten van de Broederenkerk. Hiermee bevindt de locatie zich precies op het terrein van het voormalige Broederenkerkhof. Deze locatie was, in verband met de verwachte aanwezigheid van begravingen, aanvankelijk afgeraden. Door de aanwezigheid van de dikke 13e-eeuwse kerkhofmuur tegen de straat, de vetput van café Chapeau aan de westzijde en de erfgrans van het onbebouwde perceeltje van stichting Wijnhuisfonds tegen Broederenkerkhof 2 aan, kon de diftarput alleen nog maar op het kerkhof aangelegd worden.

Vrijwel direct onder het maaiveld kwamen fundamente tevoorschijn. De jongste hiervan (S 93 en 95) zijn van een klein huisje dat tegen het nog bestaande pand Broederenkerkhof 2 aan gebouwd was. Van het huisje bestaat nog een oude foto (afbeelding 6). Het huisje werd in 1948/49 gesloopt nadat het door Stichting Wijnhuisfonds was aangekocht om ontsierende

nieuwbouw en verdere kaalslag tegen te gaan. Het pandje dateert waarschijnlijk uit de 18^e eeuw. Het gebruikte formaat bakstenen is 22,5 x 11 x 4 cm. De voorgevel werd gebouwd op de afgebroken middeleeuwse kerkhofmuur (S100) en is niet meer aangetroffen.

De zijmuur heeft alleen aan de binnenzijde drie versnijdingen omdat het aan de buitenzijde koud tegen een middeleeuwse muur (S96) is aan gemetseld. Aan de straatzijde was een kolenkeldertje dat bevoorraad werd vanuit een luik dat op de foto net verscholen gaat achter de bakfiets. Hierin was nog een vloer met hetzelfde steenformaat als muren aanwezig met kolengruis in de voegen.

Afbeelding 6: Broederenkerkhof van uit de Korte Beukerstraat, ca. 1930. Van het kleine huisje links op de foto zijn de fundamente opgegraven.

Een tweede gebouwtje (S96) is een kleine vierkante ruimte van 2 x 2 meter buitenmaats (1.40 x 1.40 meter binnenmaats). De voorgevel werd gevormd door de kerkhofmuur (S100), waar de rest koud tegenaan is gemetseld. Het gebouwtje is gemetseld van kloostermoppen (25,5-27 x 12,5-13 x 6 cm). Waarschijnlijk dateert het uit de late 14^e eeuw. Het ligt boven vroeg 14^e-eeuwse skeletten en snijdt een middeleeuwse vloer (S97). Het bouwsel hoort overduidelijk bij de begraafplaats zelf. De locatie van de noordmuur komt precies overeen met een houten wand op een dieper niveau die een grote grafkuil markeert. Deze kuil is echter wel exact twee keer zo lang. De locatie van dit gebouwtje gaat dus terug op een oude “percelering” binnen het kerkhof, waarover later meer. Naar de functie kunnen we voorlopig alleen gissen. Het is te klein om iemand op te kunnen baren. Mogelijk is het alleen maar een schuurtje voor gereedschap zoals ze tegenwoordig ook te vinden zijn op begraafplaatsen.

De zuidmuur van het kerkhof (S 100) is anderhalf steens dik (kloostermoppen 28 x 14 x 7,5 cm). De muur heeft één versnijding en op deze locatie één steunbeertje aan de kerkzijde. De muur helt zwaar naar binnen, hetgeen ongetwijfeld te maken heeft met de grote grafkuilen die

tot onder het niveau van de onderzijde van de muur reiken. De muur loopt in het verlengde van de huidige rooilijn, al moet opgemerkt worden dat hij iets naar voren komt, waarschijnlijk doordat er voor de latere voorgevels dunnere muren zijn gebruikt.

Tegen de muur aan ligt aan de binnenzijde een vloer in visgraatmotief (S 97; baksteenformaat 27 x 13 x 5,5-6 cm). Het formaat komt ongeveer overeen met de stenen van het kleine gebouwtje. Het lijkt echter of de circa 12 cm brede strook naast het muurtje (S 96) een insteek is die door de vloer heen is gegraven, waarbij vloerstenen zijn afgekapt. Aan de noordzijde is de grens van de vloer niet meer vast te stellen omdat daar na de middeleeuwen graven doorheen zijn gespit. Waar het vloertje bij heeft gehoord en of het een buitenbestrating dan wel een huisvloer was, is niet meer vast te stellen. Op de vloer is een poer gemetseld met kloostermoppen (28 x 14 x 6 cm). De functie van deze poer was ongetwijfeld om de kerkhofmuur tegen verder overhellen en instorten te behoeden.

Afbeelding 7: boven: overzicht van de bebouwing aan de zuidzijde van de put. Rechts de oude kerkhofmuur. Op de voorgrond de vloer met daarop een poer. Daarachter het kleine vierkante gebouwtje en als laatste de zijgevel van het 18^e-eeuwse huisje

Afbeelding 8: rechts: steunbeertje tegen de kerkzijde van de kerkhofmuur

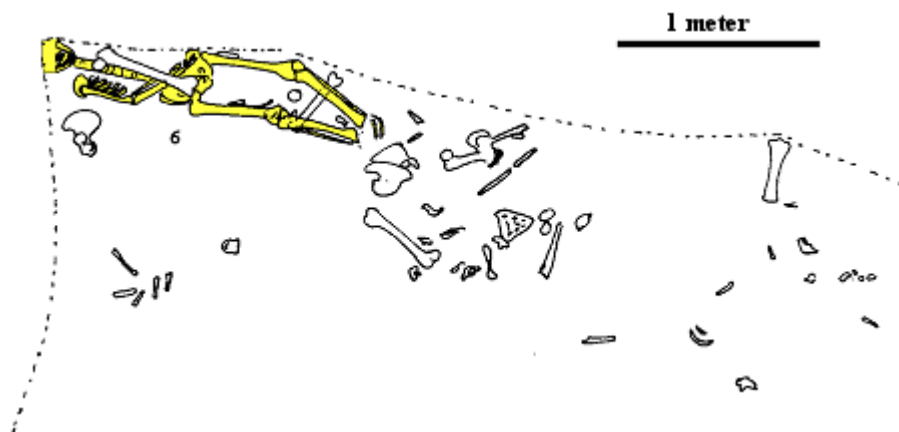
Begravingen

Datering van de graven

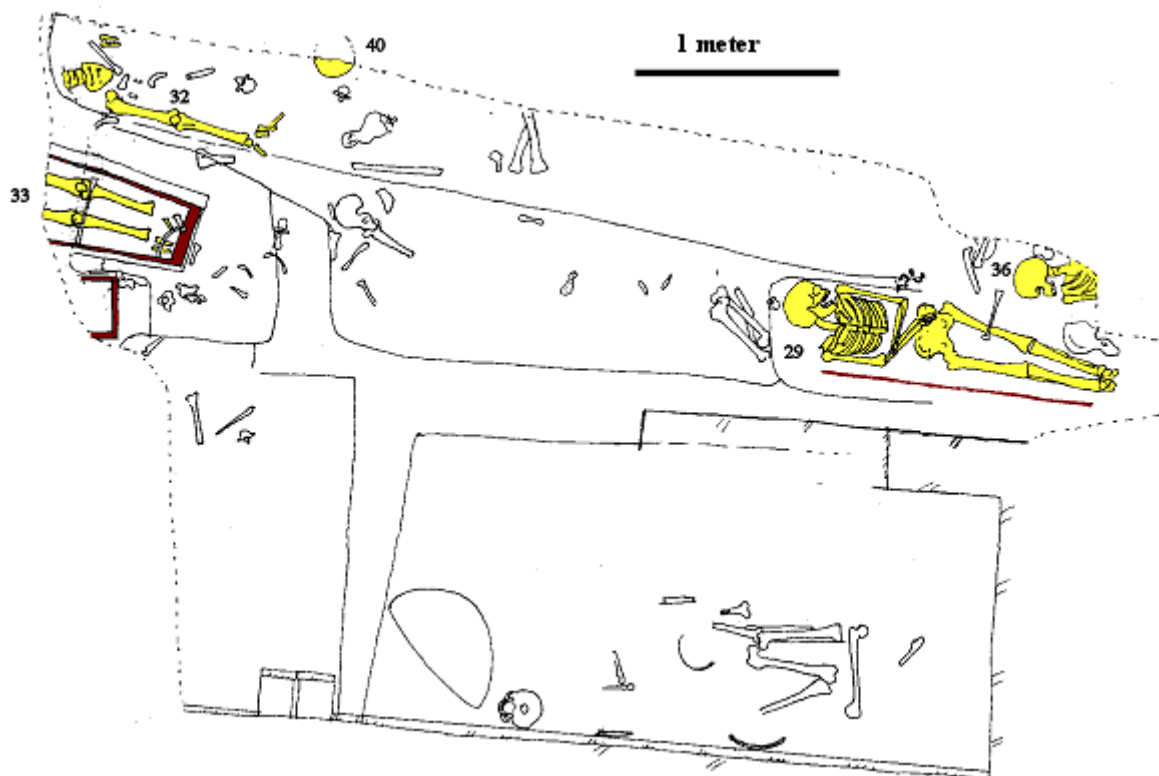
Het is eenvoudig om iets te zeggen over de datering van de oudste begravingen. De Broederenkerk is gebouwd rond 1306/07 als kloosterkerk bij het Dominicanerklooster (op deze plaats gesticht in 1293)¹. De oudste begravingen kunnen dus pas dateren vanaf het eerste decennium van de 14^e eeuw. Zowel de vondsten bij de onderste begravingen bevestigen dit, als ook het feit dat de begravingen onder zowel een (blijkbaar laat-) 14^e-eeuwse muur als vloer schuilgaan. Onder het niveau van de oudste begravingen zijn bewoningssporen en ophogingen aanwezig uit de periode voor de stichting van het klooster: de 13^e eeuw. De jongste dateringen van de begravingen zijn lastiger vast te stellen. Het skeletniveau begint onder een pakket met onder

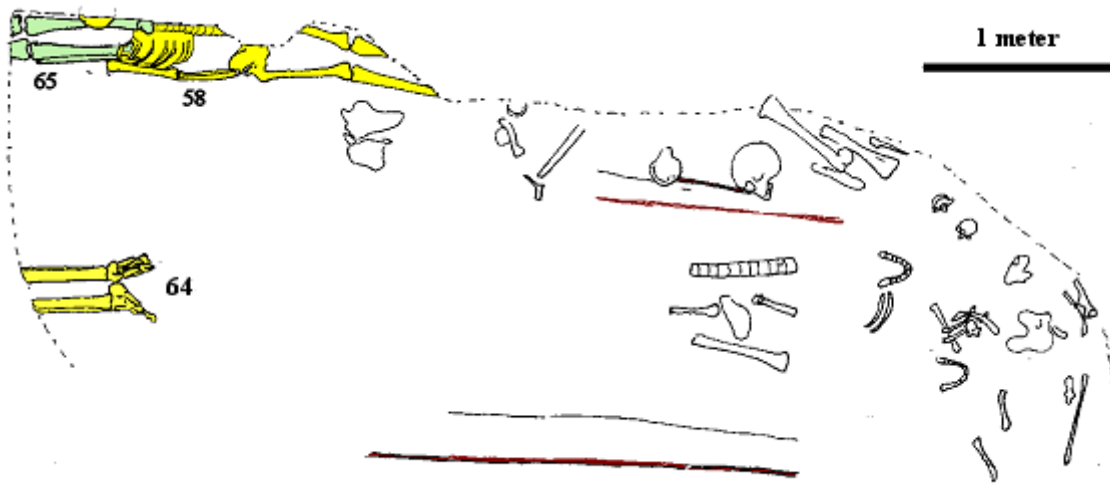
¹ Bastemeijer en Groothedde 1999. In de tollijsten van Lobith over 1306/07 worden twee tolvrije scheepsladingen (natuur)steen vermeld voor het bouwen van de kerk van predikheren te Zutphen.

meer 18^e-eeuws materiaal. Het aardewerk tussen de jongste skeletten (volgens de Harris-matrix) bestaat vooral uit protosteengoed en steengoed uit de 13^e en 14^e eeuw, maar daarnaast zijn er ook latere aardewerksoorten zoals Weser aardewerk (laat 16^e of vroeg 17^e eeuw) en majolica (vooral vroege 17^e eeuw). De kleine scherven van rood aardewerk zijn lastiger scherp te dateren. Enkele stukken pijpensteel doen eerder 18^e- dan 17^e-eeuws aan. Het merendeel van de scherven moet echter al opspit worden beschouwd en geldt hooguit als globale datering post quem. De skeletten dateren dus van de vroege 14^e tot in de 18^e eeuw. Als historische sluitdatum geldt 1829 wanneer het bij wet verboden wordt om op kerkhoven bij kerken in de woonkernen groter dan 1000 inwoners te begraven. In 1829 wordt de Algemene Begraafplaats aan de Warnsveldseweg in gebruik genomen. Voor een fijnere datering echter moeten we het toch vooral hebben van de stratigrafie, aangezien de bulk van het materiaal in de graven dateert uit de 13^e- en vroege 14^e eeuw, ook al blijken deze stratigrafisch bijvoorbeeld 17^e-eeuws te zijn. Uit de periode rond 1300 stamt immers de laatste bewoningsfase van het terrein. Latere vondsten zijn toevalstreffers omdat er in principe geen afval terecht kwam in de gewijde grond.

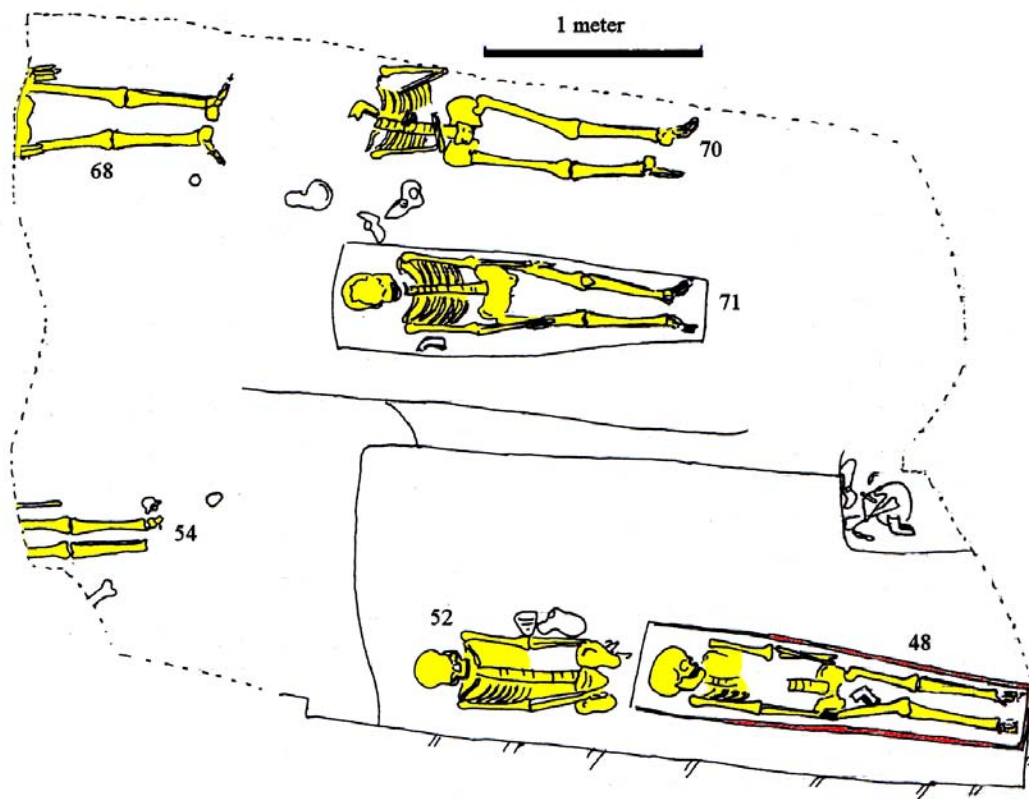

Afbeelding 9: boven: Vlak 3-4. Afbeelding 10: onder: vlak 5-6.

Afbeelding 11: boven: vlak 7-8. Afbeelding 12: onder: vlak 9.

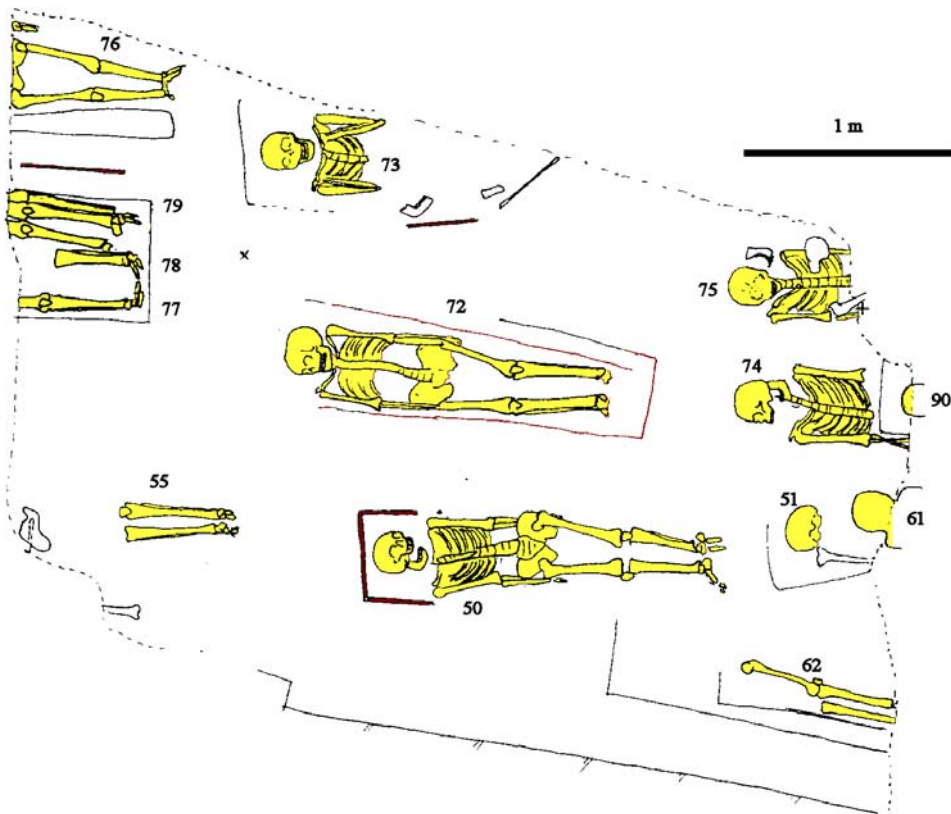

Ook het dierlijke botmateriaal, dat in vrij ruime mate is aangetroffen tussen het menselijk materiaal, kan waarschijnlijk in de 13^e- en vroege 14^e eeuw gedateerd worden. Een extra aanwijzing hiervoor wordt gevonden in de bewerkingssporen op tientallen rundermetapodia. Hierbij zijn de distale uiteinden steeds tot de helft doorgezaagd en daarna afgebroken. Dit fenomeen vinden we ook in het 13^e-eeuwse bewoningsafval in het niveau onder de skeletten.

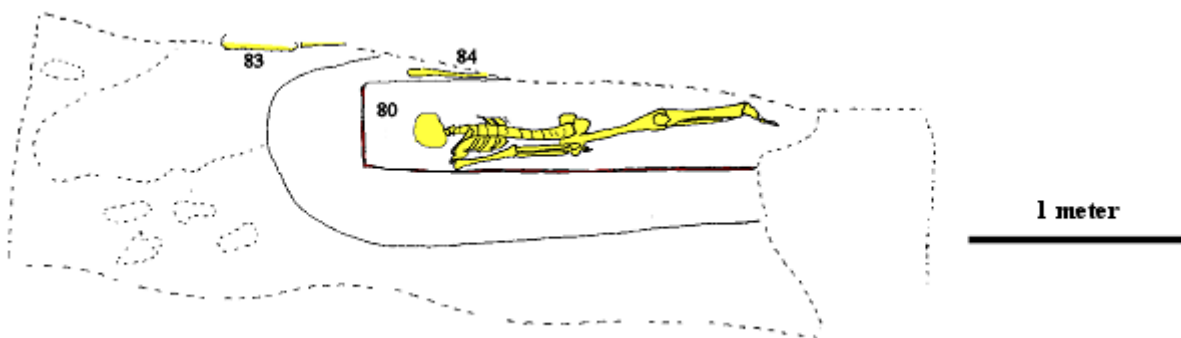
Fysische antropologie

Het fysisch antropologische onderzoek van de skeletten is nog niet uitgevoerd. Hier over zal t.z.t. een aparte Zutphense Archeologische Publicatie verschijnen. Wel kan al geconcludeerd

worden dat zowel mannen als vrouwen begraven zijn, en dat de leeftijd varieert van baby tot bejaarde. De gebitten van de skeletten verkeren over het algemeen in erbarmelijke staat. Er is sprake van extreme slijtage. Cariës en tandsteen zijn in ruime mate aanwezig. Zowel melkgebitten als volwassen gebitten zijn sterk aangetast. Er zijn zelfs voorbeelden van dikke korsten tandsteen die over gesleten kauwoppervlakken gegroeid zijn. Er zijn vergroeiingen in de lendewervels geconstateerd en het fysisch antropologische onderzoek zal ongetwijfeld nog veel meer kwalen aan het licht brengen. Hierbij is het vooral interessant of er een tendens waarneembaar is in de tijd. Waren mensen in de 14^e eeuw bijvoorbeeld in betere lichamelijke conditie dan in latere tijden? Werden ze ouder? En we willen weten of in de veertiende eeuw

Afbeelding 13: boven: vlak 10. Afbeelding 14: onder: vlak 11.

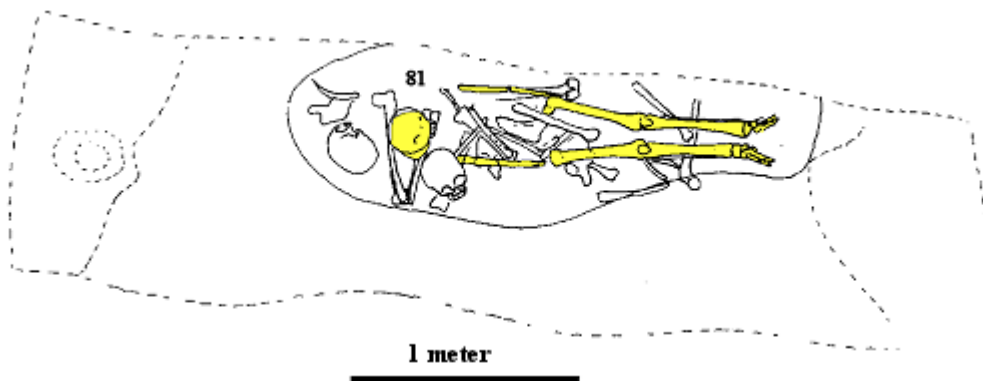
beide seksen begraven werden, of dat er alleen Dominicaner broeders werden begraven. Het is immers uit historische bronnen bekend dat Zutphense burgers, zowel mannen als vrouwen en

natuurlijk tegen betaling, begraven konden worden op het kerkhof van de Dominicanen. Het kapittel van Sint Walburgiskerk bestreed deze en andere ‘wanpraktijken’ van de populaire Dominicanen tot aan de pauselijke overheid. Het kapittel zag natuurlijk vooral de eigen begraafinkomsten dalen.

Structuur van de begravingen

Het eerste dat we kunnen vaststellen is dat alle doden, geheel volgens Christelijke traditie, op hun rug, met hun hoofden in het westen en hun voeten in het oosten liggen. Dit was noodzakelijk omdat men dan bij de Dag des Oordeels en de terugkeer van Christus meteen naar het oosten, naar Christus’ opstanding in het hemelse Jeruzalem kon kijken. Dit was echter vooral symbolisch en werd vooral voor de nabestaanden gedaan. De doodgravers zelf interesseerde het blijkbaar niets, aangezien oudere begravingen, die in de weg lagen, rücksichtloos vergraven werden en de schedels en benen in alle windrichtingen teruggegooid werden. Een alternatief was verplaatsing naar het knieluis wat een fysieke opstanding al helemaal chaotisch zou maken.

Er zijn geen resten van grafstenen aangetroffen, in tegenstelling tot de kerk zelf waar grafstenen ruim aanwezig waren. De laatste restanten zijn echter bij de verbouwing tot bibliotheek verwijderd en in de Museumtuin aan de Rosmolensteeg gedeponeed. Buiten de kerk zelf lagen de minder welgestelden die zich zelden een grafsteen konden permitteren. Een houten kruis of bord volstond. Er zijn ook veelvuldig contouren van houten kisten aangetroffen, vaak met spijkers nog op de oorspronkelijke plaatsen.

Afbeelding 15: vlak 12-13.

Afbeelding 16:
door elkaar
liggende
skeletten op
diepste niveau
(vlak 13, nrs.
80 – 82)

Het is opvallend dat het oudste, vroeg 14e-eeuwse niveau van het kerkhof de meest regelmatige

structuur heeft. De doden liggen in een soort schaakbordpatroon. Hierbij moet wel opgemerkt worden dat soms meerder mensen op één 'kavelkje' liggen. Op de noordelijkste plek in de tweede rij vanuit het westen liggen bijvoorbeeld uit de oudste fase vijf lichamen door elkaar heen. Een familiegraf?

Een ander interessant fenomeen is dat de graven bijeen liggen in grote rechthoekige kuilen. Het fraaist zijn deze te zien onder de middeleeuwse vloer. Het lijkt erop of de plaatsen, waar de doden zouden komen te liggen, eerst gezuiverd werden van oudere stadgrond en afval. Alle oude resten werden opgeruimd voor de gewijde grond. De rechthoekige gaten waren twee meter breed. De grondvulling van de kuilen bestond uit overwegend schoon tot matig vuil zand en is vermoedelijk opzettelijk van elders aangevoerd. In totaal zijn er vijf elkaar oversnijdende grote kuilen herkend. Opvallend is het voorkomen van houten beschoeiingen hierlangs. Intrigerend is verder dat het stenen bouwsel S 96 precies deze oudere houten beschoeiing volgt, waarbij het gebouwtje precies twee maal zo klein is als de kuil waar hij op staat.

Afbeelding 17: detail van een vroeg 14^e-eeuws skelet (nr. 48)

Een immateriële vondst

Het eerste ongeschonden graf dat aan het licht kwam was graf 3 in vlak 1. Tijdens een fotoshoot van dit vlak werd onderstaande foto gemaakt die bij het inlezen in de computer een opmerkelijk fenomeen vertoonde. Te zien is het vlak, gefotografeerd vanaf het zuidoosten, met op de voorgrond het bakstenen bijgebouwtje spoor 96 en op de achtergrond skelet 3 en de skeletresten 1, 2 4 en 5. De groene blaadjes markeren de late herfst van december in het jaar 2005. Vanaf de voeten van skelet 3 lijkt een mistige menselijke gestalte van het skelet weg te lopen naar het oosten. Door de aandacht van de fotograaf voor het onderzoeksvlak staat het hoofd van de gestalte net niet op de foto. Wel zijn duidelijk herkenbaar de benen, het bovenlichaam met de armen in een bewegende houding. De foto wordt hier onbewerkt (dus ongemanipuleerd) weergegeven. Met een contrastverbetering komt de gestalte duidelijk en scherper naar voren. Achter de gestalte is dezelfde mistige waas aanwezig die precies uit de zone met de skeletresten lijkt op te stijgen.

Gaat het hier om een speling van de natuur? Is het een digitale belichtingsfout? De locatie direct ten noorden van de vrij hoge bebouwing maakt tegenlicht en/of weerkaatsing van de zon in december ter plaatse onmogelijk. Of hebben we te maken met de vastlegging van een geestverschijning op de gevoelige digitale plaat? Wij zullen hierover geen uitspraak doen. Wel staat vast dat skelet 3 bij de eerste analyse van het botmateriaal het enige skelet is met een duidelijk herkenbare en dodelijke verwonding aan de schedel. Met een scherp voorwerp is de schedelpan dodelijk geraakt. De inslag vertoont geen sporen van herstel. Het skelet moet op grond van de stratigrafische ligging uit de 18^e eeuw dateren.

Afbeelding 18: een mistige gestalte bij skelet 3, geestverschijning of speling der natuur?

De datering van de skeletten

Datering van de skeletten is van belang om de dynamiek van het kerkhofterrein te begrijpen (voor zover dit mogelijk is met deze zeer bescheiden waarneming), maar veel meer nog als basis voor het fysisch antropologisch onderzoek. Pathologieën, sekse- en leeftijdsverdeling zijn vooral interessant als ze binnen een chronologisch kader passen: pas dan vormen ze een aanvulling op de kennis over het verleden.

De datering van de skeletten is gebaseerd op historische gegevens en op grond van stratigrafie in combinatie met aardewerkdateringen.

Historisch hebben we een begindatum en een uiterste einddatum. De begindatum van het kerkhof is rond 1306/07, omdat rond deze datum de Broederkerk voltooid wordt. Een uiterste einddatum ligt in 1829, wanneer het begraven bij kerken in plaatsen met meer dan 1000 inwoners bij wet verboden wordt. Kerkelijke gegevens zijn voor de begravingen buiten de kerk niet bruikbaar omdat er geen grafnummers of persoonsnamen te koppelen zijn aan de individuele skeletten.

Relatieve dateringen zijn wel mogelijk. Sommige skeletten liggen onder 14^e-eeuws vloerwerk en kunnen dus niet jonger zijn dan 14^e-eeuws. In de profielen, met name in het westprofiel, is verder een duidelijke grens te zien in grondkleur: de oudste skeletten (bv. onder de vloer), bevinden zich in duidelijk lichtere en minder mestige grond dan de hoogst liggende skeletten naast de vloer. Verder blijken de skeletten steeds in vakken bij elkaar te liggen, die gescheiden worden door stroken schonere grond. Binnen deze vakken oversnijden de skeletten elkaar ook: vaak zijn skeletten maar half of zijn ze zelfs helemaal verspit om plaats te maken voor een volgende begraafing. Nemen we al deze gegevens samen, dan is een relatieve chronologie te maken voor alle skeletten en botclusters. De “absolute” dateringen komen van het aardewerk. Dit is enigszins problematisch: meer dan 90 % van de dateerbare vondsten stamt uit de 13^e en 14^e eeuw, waarbij de 13^e eeuw zoals we al zagen überhaupt geen optie is. Het materiaal dateert primair dan ook de ophoging van het terrein en niet de begravingen. Grafgiften ontbreken in de volle en late middeleeuwen bijna volledig (behalve bij priesters). Het mag bijna een wonder heten dat er in de kerkhofgrond achter de muur toch nog af en toe een scherf terecht kwam die een nauwkeurigere datering mogelijk maakt. Stel dat er zich bij skelet X een 17^e-eeuwse scherf bevindt, dan betekent dit dat ook het skelet Y, dat dit skelet oversnijdt, minstens 17^e-eeuws is, al zijn er wel tien 13^e-eeuwse scherven bij aangetroffen. Hetzelfde geldt voor skelet Z dat Y oversnijdt.

Als we alle gegevens met elkaar combineren, ontstaat er een consistent beeld van de fasering van het betreffende stukje kerkhof. Het blijkt dat het hele onderste niveau inderdaad bestaat uit vroeg 14^e-eeuwse skeletten. Deze liggen op een gemiddelde diepte van rond 8.40 +NAP. Opvallend is een graf in de noordelijke zone van de put waarin drie mensen zijn bijgezet (S 80-82).

In het noordelijke deel van de werkput (naast de kloostermoppenvloer) bevindt zich een aantal 15^e-16^e-eeuwse skeletten. Gemiddeld liggen deze begravingen op ca. 8.60 +NAP. Hoewel de dieptes elkaar overlappen, lijkt er weinig sprake te zijn van geruimde oudere skeletten. Een derde fase dateert uit de 17^e en 18^e eeuw. Mogelijk dateert deze fase tot in de vroege 19^e eeuw, maar hiervoor zijn geen concrete aanwijzingen vanuit archeologische context.

Uitgesloten is het echter niet. De begravingen liggen tussen de 8.75 en 9.50 +NAP.

Er is in deze laatste fase een duidelijke tendens dat de begravingen elkaar veel minder respecteren dan in de middeleeuwen. Dit zal vooral het gevolg zijn van ruimtegebrek en minder te maken hebben met minder respect voor de dode in het algemeen. Immers: ook bij de middeleeuwse skeletten zien we dat lichamen doorsneden worden om plaats te maken voor nieuwe begravingen. Het Christelijke ritueel van oost-westbegraving om op de Jongste Dag meteen op te kunnen staan werd door de doodgravers kennelijk alleen uitgevoerd om de nabestaande gerust te stellen en niet vanuit piëteit voor de dode. Na 1600 werd het kerkhof ingericht als algemeen kerkhof voor de zielen uit de ‘wijk’ die aan de hervormde Broederenkerk verbonden waren en dit zal de druk op de beperkte begraafruimte hebben opgevoerd.

Lijst van vermoedelijke dateringen skeletten en botclusters per spoornummer:

- S 1 – 41: 17^e-18^e eeuw
- S 42: 15-16^e eeuw
- S 43: 17^e-18^e eeuw
- S 44: 14^e eeuw
- S 45: 15-16^e eeuw
- S 47 –57: 14^e eeuw
- S 58-60: 17^e –18^e eeuw
- S 61: 14^e eeuw
- S 63-68: 17^e -18^e eeuw
- S 69: 15^e -18^e eeuw, waarschijnlijk 17^e –18^e eeuw
- S 70-71: 17^e - 18^e eeuw
- S 72-79: 15^e-16^e eeuw
- S 80-84: 14^e eeuw
- S 89: 14^e eeuw
- S 90: 15^e-16^e eeuw
- S 91: 17^e-18^e eeuw
- S 92: 15^e-16^e eeuw

De grafelijke hof

De reden voor het zuiveren (opschonen) van de gewijde grond werd duidelijk in het laatste vlak. Hierin bevonden zich enkele vierkante kuilen met een rand van losse kloostermoppen en dertiende-eeuws aardewerk. De aard van de kuilen doet sterk denken aan beerkuilen. Er is echter geen beer in aangetroffen, en waarschijnlijk zijn ze dus geschoond. De beerkuilen hoorden bij een oudere fase van het terrein. De kuilen zijn ingegraven in opgehoogde grond. Het gaat om ophogingen van mestige grond met 13^e-eeuws materiaal. Behalve de kuilen is er ook een dikke leemlaag gevonden in de noordwesthoek van de opgraving. Deze is 40 cm dik. Dit is dikker dan de gemiddelde dikte van een lemen vloer, die doorgaans niet dikker is dan zo'n 15 cm.² Het is goed mogelijk dat het een wegverharding betreft van een oude straat die vanaf het plein 's-Gravenhof (de oude palts) via de Lange Hofstraat en Korte Hofstraat door Turfstraat 7 naar het terrein van de huidige Broederkerk liep. Als dit inderdaad een straatverharding is dan is dit de eerste archeologische aanwijzing voor een oude theorie dat de Hofstraten van hof naar hof liepen.³

De 13^e-eeuwse bewoningssporen horen bij de voormalige grafelijke hof, die de voorganger was van het kloostercomplex waar kerk en kerkhof bij horen. De Gelders gravin Margaretha van Dampierre, dochter van de Vlaamse graaf Gwijde en de vrouw van graaf Reinoud I van Gelre schonk in 1293 het terrein en het daar op staande gebouw (*aedificium*) aan de broeders van de Dominicaner orde om er een klooster te stichten. De Dominicanen waren in 1288 naar Zutphen gekomen, vermoedelijk vanuit Gent. In dat jaar was graaf Reinoud namelijk gevangen genomen bij de verloren slag van Woeringen en werd hij door zijn schoonvader graaf Gwijde van Vlaanderen vrijgekocht in ruil voor het pandschap over Gelre en Zutphen. Tot 1296 was Zutphen Vlaams. Het dormitorium van het Dominicanerklooster gaat blijkens bouwhistorisch onderzoek terug op een laat-Romaanse bakstenen zaal uit de 13^e eeuw. Behalve de bakstenen zaal herbergde het terrein ook een laat 12^e-eeuws tufstenen gebouw en ook het watermolencomplex in de Molenbeek / Berkel hoorde er bij⁴.

² zie bv. Komsteeg K'05, waar de leemlaag max 15 cm dik is, of de vloer die 2004 in de kelder van Houtmarkt 67 is aangetroffen, met een vergelijkbare dikte.

³ Groothedde 1001, Bastemeijer en Groothedde 1999

⁴ Bastemeijer & Groothedde 1999

Afbeelding 19: de restanten van de verdwenen Hofstraat? De 40 cm dikke 13^e-eeuwse leemlaag (lichtbruin) onder de skeletten. Links van het fotobordje is een menselijke knie te zien in het profiel.

De bakstenen zaal ligt precies in het verlengde van Korte en Lange Hofstraat. De Hofstraat verbond in de 12^e-13^e eeuw dus de koninklijke en de grafelijke hof met elkaar. Deze verbinding wordt aantoonbaar verbroken in de late 13^e eeuw, en wel rond 1275. Dit is eerder dan de stichting van het Dominicaner klooster: dit betekent waarschijnlijk dat het terrein dan al zijn grafelijke functie kwijt is. De vondst van de dikke leemlaag aan de westzijde van de werkput zou dus een restant van deze straat kunnen zijn.

In 1977 vond aan de andere zijde van de kerk een opgraving plaats door de ROB onder leiding van Halbertsma, op het terrein van het Pandhof. De aangetroffen bewoninglagen onder de kloosterfase beginnen eerder dan in de diftarput. Er is een prestedelijke akkerlaag en een grondophoging met 12^e-eeuws materiaal en een 6^e-eeuwse ruwwandige randscherf⁵. Uit het laatste kwart van de 12^e eeuw dateren de resten van enkele haardplaatsen en een rest van een tufsteenmuur. Daarnaast zijn er 13^e-eeuwse ophogingen en haardplaatsen gevonden. De sporen kunnen worden toegeschreven aan de eerste fase van de grafelijke hof.

In 1982 is in de zuidelijke kloostergang (tegen de kerk dus) een zandstenen sarcofaag gevonden, waarin een mannelijk skelet, vermoedelijk een dominicaner broeder of abt, is aangetroffen. De sarcofaag is gedocumenteerd door P. Bitter en opgesteld in de kloostertuin aan de Rosmolensteeg.

⁵ M. Groothedde 2002: Opgraving Broederenkerk 1977. Intern rapport.

Mobiele vondsten

Dierenbotten

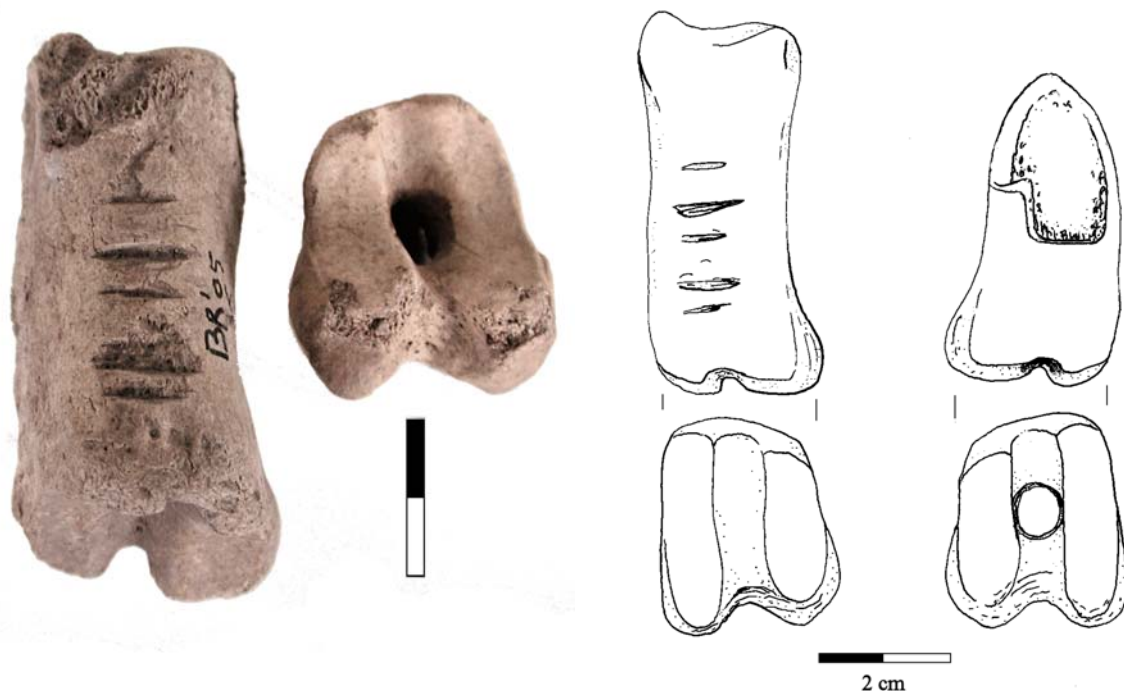
Al het vondstmateriaal in de sporen uit het niveau onder skeletten dateert uit de dertiende eeuw. Het gaat om protosteengoed, grijsbakkend aardewerk en kogelpotaardewerk. Daarnaast is er een fragment van een handmolensteen gevonden en een bescheiden hoeveelheid bot. Van het dierlijk botmateriaal is alleen een quickscan gemaakt. Precieze aantallen zijn dus niet voor handen. Als complex vormt het een relatief ondateerbare achtergrondruis. Zo is van een gevonden kattenkaakje bij de aanleg van vlak 1 eigenlijk niet na te gaan of het uit de dertiende of uit de achttiende eeuw stamt. Van de botten uit de onderste lagen en zeker die van onder de 14e-eeuwse vloer is dit zeker wél mogelijk. Net zo als bij het aardewerk het geval is, zal het meeste dierlijke botmateriaal er terecht zijn gekomen als deel van de ophogingslaag. Deze

ophoging stamt uit het begin van de 14e eeuw en bevat hoofdzakelijk 13e-eeuws materiaal. Daarnaast bevatten de sporen onder de ophogingslaag (die louter 13^e-eeuws aardewerk bevatten) afval van een beenbewerkingsindustrie. Deze stukken zijn zeer kenmerkend en zijn teruggevonden in begravingen uit alle perioden. We mogen dus wel aannemen dat het overgrote deel van het botmateriaal uit de 13^e eeuw stamt, en in het bijzonder geldt dit voor de bewerkte stukken. Het gros van het materiaal bestaat zoals gebruikelijk uit runderbotten en in iets mindere mate varkensbotten. Daarnaast komt schaaap/geit voor en enkele botten van paard, edelhert, hond, konijn/haas, gevogelte en vis (waarschijnlijk kabeljauw cq. stokvis). Het voorkomen van botten van edelhert en paard in de 13^e-eeuwse sporen onder de ophogingslaag kan gerelateerd worden aan het grafelijke karakter van de locatie voor het terrein over ging in handen van de Dominicanen. Uit dezelfde periode stamt ook de hoornpit van een bok, hetgeen een bijzondere vondst is in deze context.

Afbeelding 20: een hoornpit van een bok en een metapodium van een edelhert.

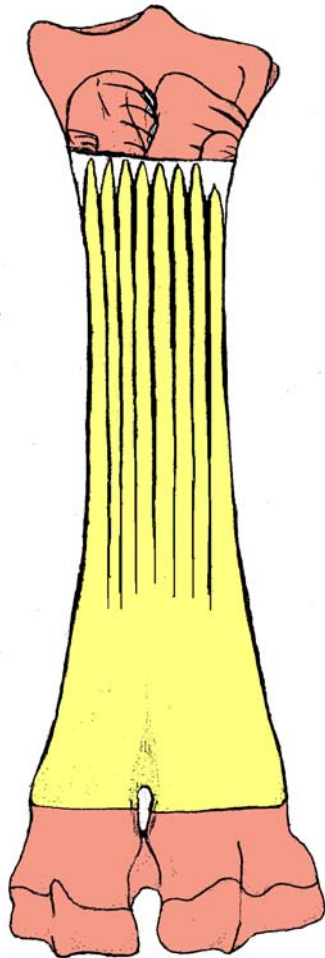
Bijzonder zijn twee runder-teenkoten. Eén heeft een perforatie aan de proximale gewrichtskant. De koot is later gebroken. De ander heeft vijf parallele groeven. Beide botten kunnen gerelateerd worden aan het kootspel. Het botje met de groeven werd samen met nog een aantal exemplaren rechtop gezet. Het aantal streepjes gaf de waarde aan. Met een teenkoot die gevuld was met lood moest men proberen de staande kootjes om te gooien. Het lood werd via de perforatie in de koot gegoten. Het lood is bij ons exemplaar niet meer aanwezig: de koot is gespleten. Het is niet zeker of de twee koten hetzelfde gedateerd moeten worden. Voor het exemplaar met de perforatie geldt in ieder geval dat het uit de 13^e of 14^e eeuw stamt: het komt van onder de middeleeuwse vloer vandaan.

Afbeelding 21(boven) en 22: de twee bewerkte runderkoten.

Bijna al het bot vertoont slachtsoren, maar daarnaast zijn er ook botten die als grondstof hebben gediend voor de fabricage van voorwerpen. Er zijn twee afgezaagde hoornpitten gevonden (waarvan één van een os). Het is aannemelijk dat dit gedaan is met het doel om het hoorn dat om de pit zat verder te verwerken. Het gros van de hoornpitten is gewoon afgekapt. Een grote groep botten ($n=56$) is zoals gezegd in verband te brengen met een beenverwerkende industrie uit de dertiende eeuw. Het gaat om metapodia van zowel jonge als oude runderen. Hierbij is consequent het distale deel tot de helft doorgezaagd. Hierna werd de gewrichtskop op de zaagsnede afgebroken. De zaagsnede bevindt zich consequent aan de achterzijde van de poot. Daarna werd het proximale deel van het bot ($n=14$) met een hakmes afgekapt (er zijn 2 splinters gevonden die hier waarschijnlijk verband mee houden). Hierna werd het mediale deel ($n=10$) van het bot gespleten in de lengte, waarbij alleen het platte deel aan de achterzijde gebruikt werd. Aan de voorzijde is bovendien een groef aanwezig, waardoor dat deel minder geschikt is voor fabricage van voorwerpen. Om te weten waarvoor de platte, mediale delen van de metapodia gebruikt werden moest gekeken worden naar 13^e-eeuwse Zutphense vondstcomplexen met bewerkt been. Een belangrijke vondstgroep hierbinnen wordt gevormd door kaardekammen. In Zutphen worden wolkaardkammen in 13^e- en 14^e-eeuwse vondstcomplexen veelvuldig aangetroffen, evenals overigens spinklossen. Vermoed wordt dan ook dat de wolproductie en textielnijverheid in deze eeuwen een zekere rol van betekenis heeft gespeeld in de Zutphense economie. Exemplaren uit de 13^e en vroege 14^e eeuw zijn onder meer bekend uit de Kuiperstraat (meerdere exemplaren), Houtmarkt, Lokenstraat, Schupstoel en Bakkerstraat⁶. Op de laatste locatie zijn ze overigens samen met weefgewichten aangetroffen. Deze wolkaarderskammen zijn gemaakt uit gespleten schachten van rundermetapodia. Ze zijn aan de distale zijde afgezaagd, terwijl dit aan de proximale zijde, die waar de tanden zich bevinden, niet meer te zien is. Aan de dikkere distale zijde zijn ze bovendien extra afgeplat. Kaardekammen werden gebruikt in de wolindustrie om de ruwe wol te kammen.

⁶ P. Bitter 1985

afvalstuk
 eindproduct

Afbeelding 23 schematische weergave van de vervaardiging van een wolkaardkam uit een metapodium van een rund.

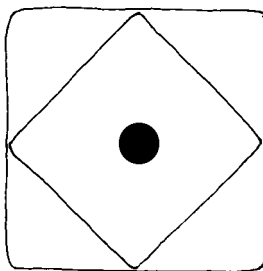
Bijzondere objecten.

Pijpaarden beeldjes.

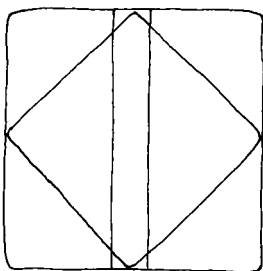
Er zijn twee fragmenten van pijpaarden heiligenbeeldjes gevonden. In één geval gaat het om een sokkeltje met een deel van een gewaad, in het andere geval om een stukje uit het midden van een beeldje waarop een stukje van een gewaad te zien is. In beide gevallen is het niet vast te stellen om welke heiligen het gaat omdat er geen attributen op de fragmenten aanwezig zijn. De datering zal in de 15^e of de eerste helft van de 16^e eeuw liggen.

Glaskraal.

Er is een beschadigde glazen kraal gevonden. De kraal is van kleurloos glas en is in facetten geslepen. De datering is niet duidelijk. De kraal is aangetroffen tussen de 17^e-eeuwse skeletten, maar de kraal zou ook ouder kunnen zijn, aangezien het merendeel van de opspitvondsten dateert uit een veel oudere periode (13^e en 14^e eeuw).

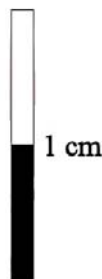

Afbeelding 24 (links): reconstructie van de gefacetteerde glazen kraal.

Afbeelding 25 (rechts): foto van de beschadigde kraal

1 cm

Muntgewichtje.

Het betreft een muntgewichtje met slechts aan één zijde een afbeelding: een koningshoofd en een tekst: ..VNG DVCA... wat staat voor Ungars Ducat. (Hongaarse dukaat). Het weegt 3,49 gram. Het muntgewicht kan in Keulen, Antwerpen of Gent gemaakt zijn. Het type is tot op heden niet in de literatuur teruggevonden.⁷ Het gewichtje is boven de skeletten gevonden, maar dateert toch van voor 1509: opspit dus.

Afbeelding 26: muntgewichtje van een Hongaarse dukaat

Er zijn verder in de bovenlaag boven de skeletten enkele munten gevonden die tot op dit moment niet nader te determineren bleken. Een ervan is een versleten obooltje uit de 13^e eeuw.

⁷ Determinatie Dirk-Jan de Witt

Afbeelding 27:
*“Quod es eram, quod sum eris”*⁸
(Wat gij zijt, was ik. Wat ik ben zult gij zijn)

⁸ Romeins grafschrift.

DAVID EVEKINKSTRAAT

Code: DES'05

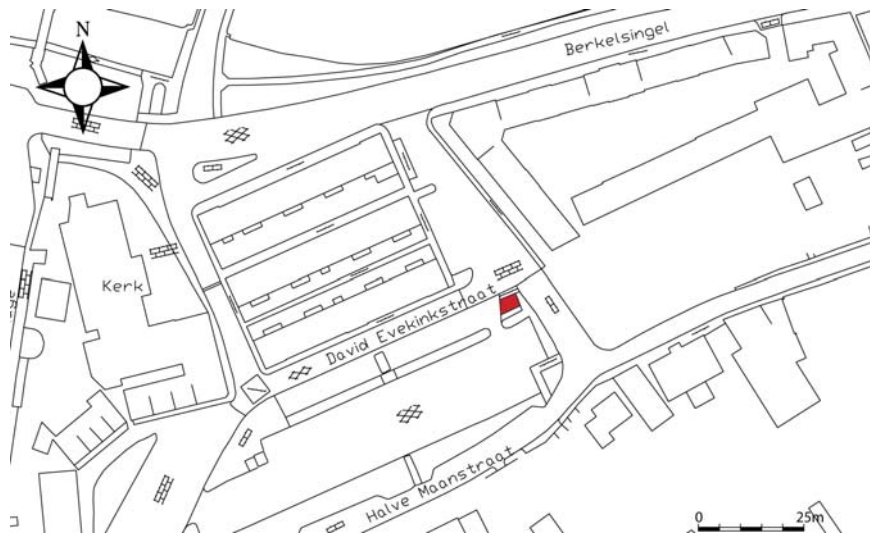
X/Y-coördinaten: 210696.01/461856.7100; 210699.81/461858.25; 210700.97/461855.32; 210696.29/461853.10.

Z-waarden: 6,30-8,80 +NAP

Periode van opgraving: 25 november 2005

Aantal uitgegeven vondstnummers: 5

Aantal uitgegeven spoornummers: 2

Afbeelding 28: locatie DES'05

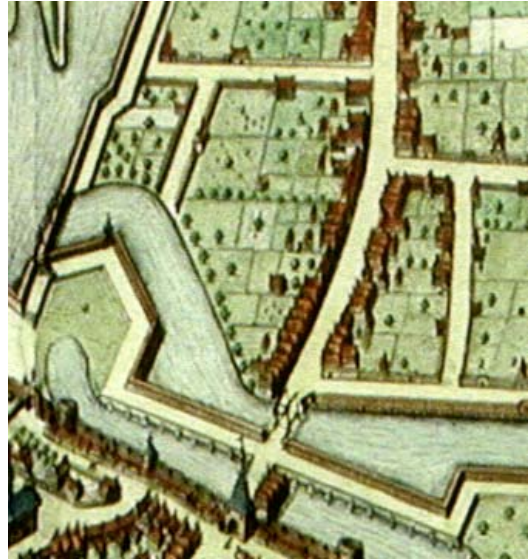
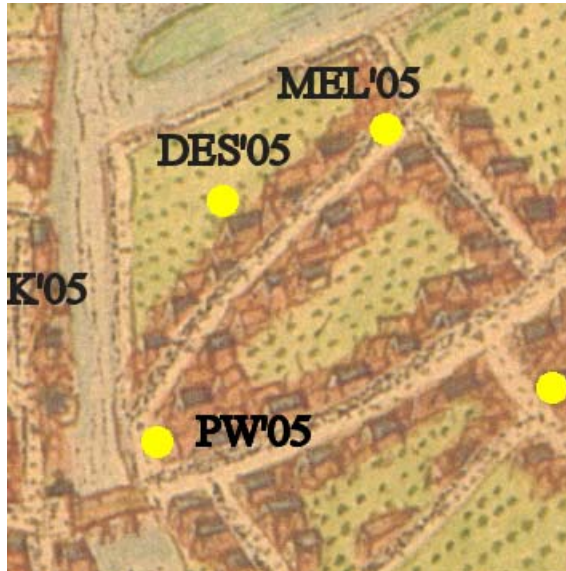
Direct onder het maaiveld zijn hier muurresten aangetroffen. De put is aangelegd binnen de noordwesthoek van een midden 19^e-eeuws schoolgebouw dat hier gestaan heeft. Behalve opgaand muurwerk is er zelfs een groot stuk omgetrokken muur aangetroffen dat plat in het vlak lag. Over de fundamenteën zelf valt weinig meer te vertellen dat ze vier versnijdingen hadden en dat er een correctie is toegepast tijdens het bouwen ervan. De school is kort na de oorlog gesloopt.

Intrigerender is hetgeen zich onder het gebouw bevindt. Hier bevindt zich een rijke veertiende-eeuwse vondstlaag met veel houtskool. In het putje is ook een ronde kuil van circa 50 cm in doorsnede en een diepte van circa 30 cm aangetroffen. Het gebied, dat bij de Polsbroek (Spitaalstad) hoorde, is in de 14^e eeuw omwald. Het is nog altijd de vraag in hoeverre de Spitaalstad ook daadwerkelijk verstedelijkt is geraakt in de late middeleeuwen. Op de stadsplattegrond van Jacob van Deventer (circa 1565) wordt een zekere mate van verstedelijking gesuggereerd, zeker in de omgeving van de Laarstraat – Halve Maanstraat. De stad was echter in de 16^e eeuw al op z'n economische en demografische retour. Op de 17^e-eeuwse stadsplattegronden van Van Geelkercken (1639) en Blaeu (1649) lijkt de 16^e-eeuwse bebouwing te zijn verdwenen. Het stadsdeel is echter pas in de 19^e eeuw weer druk bevolkt geraakt⁹. Daarvoor bevond de bewoning zich eigenlijk alleen langs de hoofdstraten: Laarstraat en Spitaalstraat. De rest van de Polsbroek bestond uit moestuinen en hoven e.d.

De relatief grote hoeveelheid aardewerk, houtskool en een grondspoor uit de 14^e eeuw representeert waarschijnlijk de neerslag van bewoning in een tijd dat de Spitaalstad als beoogde stadsuitbreiding werd beschouwd. Er lijkt dus inderdaad sprake te zijn van bewoning. Mogelijk betreft het een achtererf van een huis in de (verlengde) Halvemaanstraat. Begin 17^e eeuw werd tussen de oostelijke stadsmuur aan de Armenhage en Bornhovestraat en

⁹ Fermin, Groothedde en Krijnen 2005

de Spitaalstad een kapitale vestingwal met twee bastions en een brede gracht aangelegd. Daarvoor moesten nogal wat huizen aan het begin van de Laarstraat en Spitaalstraat worden gesloopt en de Halvemaanstraat werd ingekort. De diftarlocatie ligt op de rand van het voormalige bastion. Blijkbaar is voor de aanleg van het bastion geen onderliggende bodem groerd. Het middeleeuwse bodemarchief is op de bastionlocatie van de Paardenwal-David Evekinkstraat nog gaaf aanwezig en bevat nog veel geheimen over de vroege verstedelijking van de Spitaalstad.

Afbeelding 29 en 30: de omgeving van de Laarstraat op de plattegrond van Van Deventer (1565, links) en Blaeu (1649, rechts). Duidelijk is de leegloop van het gebied rondom de Laarstraat te zien die in de laatste decennia van de zestiende eeuw moet hebben plaatsgevonden.

DIESERSTRAAT / GEWELDIGERSHOEK

Code: DS'05

X/Y-coördinaten: 210528.97/462034.37; 210531.81/462033.77; 210531.34/462031.65;
210528.25/462032.15

Z-waarden: 7,20-8,90 +NAP

Periode van opgraving: 1 en 2 november 2005

Aantal uitgegeven vondstnummers: 8

Aantal uitgegeven spoornummers: 5

Afbeelding 31: locatie DS'05

De etymologische verklaring van de straatnaam Dieserstraat is onbekend. Toch wagen we ons aan enkele verklaringen. Mogelijk is het een samentrekking van D' Yzerenstraat¹⁰. De familie Yseren was net als bijvoorbeeld de familie Kreyneck (waarnaar in ieder geval een straat is genoemd) een magistraatsfamilie in de 15^e eeuw. De familie Yseren had een Andreas-altaar in de Nieuwstadkerk, waarvan de ingang aan de Dieserstraat lag¹¹. Een andere naamsverklaring kan gezocht worden in de aanwezigheid van de Berkel (Molenbeek) die mogelijk in de late middeleeuwen ook Diese werd genoemd. Er is dan een analogie met de situatie in Zwolle en Den Bosch waar resp. de grote Aa en de Dommel binnen de vestingmuren Dieze of Diese genoemd werd/wordt. In Zwolle is er ook een Diezerstraat die naar de Dieze (Grote Aa) voert. Of er etymologisch in de naam Diese een betekenis gezocht moet worden als 'riviertje in de stad' is onbekend. Overigens dateren de naamsvermeldingen van de Dieserstraat pas van na de middeleeuwen. In de middeleeuwen sprak men van 'op de Niestat'.

Op de onderzoekslocatie zijn de fundamente opgegraven van een hoekhuis (Dieserstraat - Geweldigershoeek) dat pas in 1974 is gesloopt. De diftarput bood een mooie gelegenheid om meer te weten te komen over de bewoningsgeschiedenis van dit perceel.

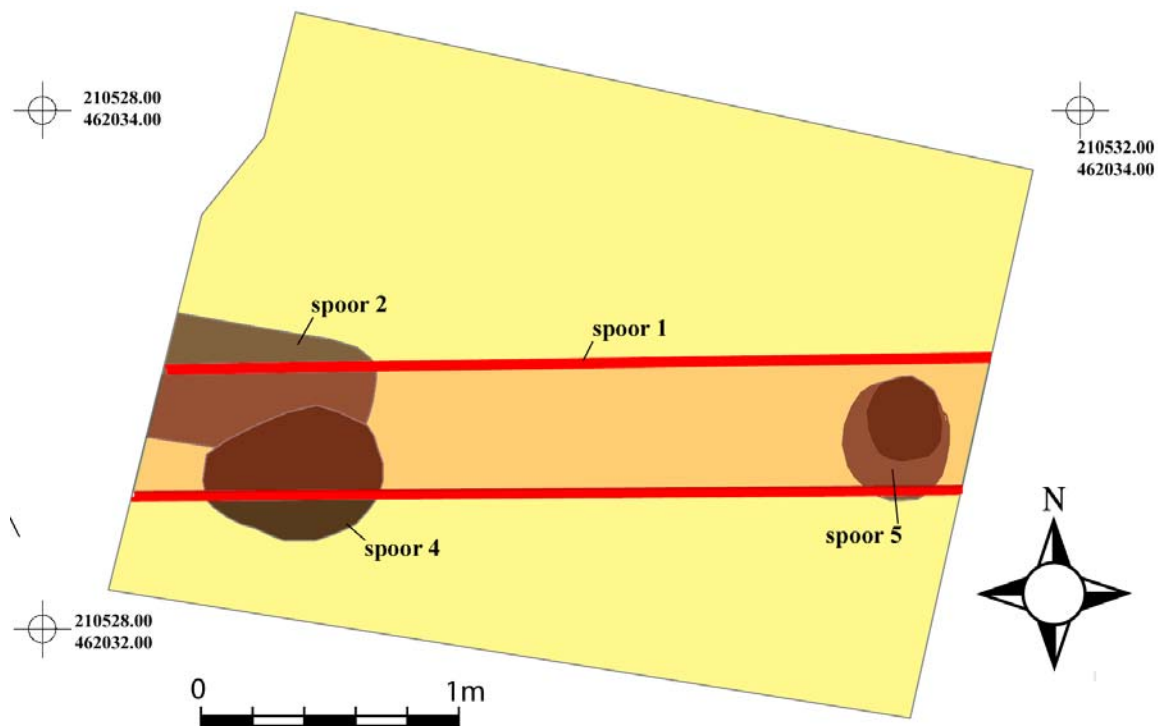
Vrij dicht onder het straatniveau bevond zich een twee steens dikke muur waarvan het steenformaat 28,5 x 14 x 6 cm bedraagt. Dit suggereert een 14^e-eeuwse ouderdom. De muur is gebouwd op een 20 cm dikke laag baksteen en mortelgruis. Dit werd wel gedaan tegen optrekkend vocht. Of het in 1974 gesloopte hoekhuis daadwerkelijk nog 14^e-eeuws was valt te betwijfelen. Er zijn in de Dieserstraat nogal wat huizen verwoest en gesloopt in de Spaanse bezettingsjaren van de 80-jarige oorlog (tussen 1572 en 1591). Op de oude funderingen werden in de 17^e en 18^e eeuw doorgaans weer nieuwe huizen gebouwd.¹² Opvallend was dat het hoekpandje nooit een kelder op de hoek heeft gehad.

¹⁰ zo is de boerderij de Disselweerd (bij de Revelhorst) via Dieselweerd waarschijnlijk een verbastering van De IJsselwaard

¹¹ Woldring 2004

¹² Groothedde 2000, De Jongh, Groothedde & Schreurs 2003

Op een dieper niveau zijn twee of drie paalsporen aangetroffen. Deze bevinden zich geheel of grotendeels onder de 14^e-eeuwse muur. Het is waarschijnlijk dat het hier gaat om palen van een houten voorganger van het stenen huis. Dit is een opmerkelijke constatering omdat daarmee de ouderdom kan worden vastgesteld van het bestaan van dit hoekperceel. De straathoek is namelijk een onderdeel van het schaakbord-vormige stratenpatroon dat de Nieuwstad kenmerkt, afgezien van oudere landroutes zoals de Nieuwstad zelf en de Gasthuisstraat die in het geplande stratenpatroon zijn opgenomen. De stichting van de Nieuwstad wordt rond 1250 geplaatst en graaf Otto II van Gelre zou de Nieuwstad hebben gesticht. De eerste vermelding van de Nieuwstad en zijn parochiekerk dateert van 1272. Blijkens deze vondst is het waarschijnlijk dat de stichting en de planmatige aanleg van de wijk (toen een grafelijke stad naast Zutphen) inderdaad in de 13^e eeuw zal hebben plaatsgevonden. Aan de 13^e-eeuwse planmatige opzet werd nog wel getwijfeld aangezien dat ook het product kon zijn van de bouw van de stadsmuur en waltorens waarop alle haaks kruisende straten zijn gericht. De bouw van de stadsmuur wordt in de eerste helft (kwart) van de 14^e eeuw gedateerd. De stichting rond 1250 zou dan betrekking hebben op een westelijk deel van de Nieuwstad langs de bestaande uitvalswegen.¹³ Dit beeld moet nu dus worden bijgesteld.

Afbeelding 32: dertiende-eeuwse paalsporen onder de 14e-eeuwse muur van het hoekhuis (tussen de rode strepen)

De 13^e-eeuwse paalsporen zijn door de prestedelijke akkerlaag heen gegraven. De enige scherf die hierin is gevonden is een zwaar organisch gemagerde handgevormde wandscherf met besmijting. De datering ligt ergens in de Romeinse Tijd. De Nieuwstad is gesticht op een zandplateau met daarop een duinkop, even ten noorden van de (hogere) rivierduintoppen waarop het oudste centrum van Zutphen ligt. Opgravingen aan de Diederstraat ten oosten van de Nieuwstadkerk in 1999 en 2000 hebben aangetoond dat de zandkop in de derde eeuw

¹³ Bloemink en Groothedde 2003. 51-57

bewoond is geweest: Er werden een boerderij van 14 x 6 meter en een komhut opgegraven¹⁴. De bij dit project gevonden scherf kan mogelijk aan dit erf gerelateerd worden. Waarschijnlijker is echter dat de bewoning in de derde eeuw omvangrijker was dan één erf. Ook in de Nieuwstadskerk, Halterstraat, Overwelling en Komsteeg zijn Romeinse vondsten en sporen aangetroffen. Een tweede nederzetting lag in de derde en vierde eeuw rond het 's-Gravenhof. De bewoning in de Nieuwstad lijkt aan het einde van de Romeinse tijd op te houden, nabij het 's-Gravenhof is duidelijk sprake van bewoningscontinuïteit.¹⁵

*Afbeelding 33: de 14^e-
eeuwse muur in het
oostprofiel, gefundeerd op
een mortellaag, daaronder
de prestedelijke akkerlaag*

¹⁴ Groothedde 2000, De Jongh, Groothedde & Schreurs 2003

¹⁵ Groothedde 1999

DOUWESPLAATS (DOUW'05)

Code: DOUW05

X/Y-coördinaten: 210645.24/461474.82; 210648.26/461474.37; 210647.46/461471.32;
210644.61/461471.98.

Z-waarden: 6,10-8,00 +NAP

Periode van opgraving: 3 november 2005

Aantal uitgegeven vondstnummers: 10

Aantal uitgegeven spoornummers: 3

Afbeelding 34: locatie DOUW'05

Deze locatie bevindt zich in het stadsdeel Spitaalstad (de Polsbroek). Nu is het een binnenterrein van het in de jaren '80 van de 20ste eeuw gebouwde wooncomplex 'De Martinet' aan de verlengde Martinetsingel. Oorspronkelijk waren het achtererven van huizen aan de Spitaalstraat, in het bijzonder de achterplaats van het pand Spitaalstraat 27 met de pakhuizen en fabrieksgebouwtjes langs de Lieve Heersteeg. Dit was in de 19e eeuw het woonhuis en pottenfabriek van pottenbakker Lodewijk Taminiau¹⁶. In 1974 werd tijdens de kaalslag van de Polsbroek een kelder aan de Lieve Heersteeg met een dump van misbaksels en oveninventaris (proenen) gevonden van deze pottenbakker. Helaas is er op deze diftarplaats op één Taminiau-scherf na alleen 19e-eeuws aardewerk van concurrent Petrus Regout uit Maastricht (Sphinx) gevonden.

Vlak onder de bestrating is een steensdik muurtje aangetroffen (bakstenen 22 x 10,5 x 4,5 cm) dat ook nog maar een steen diep aanwezig was. Het toeschrijven van dit muurtje is lastig vanwege de beperkte waarneming. De dikte wijst op een erfafscheiding of een licht bouwsel zoals een schuur. De datering ligt in de 19^e of eerste helft 20ste eeuw. Ook is er een aantal diepe vierkante gaten gevonden, die zeer waarschijnlijk als paalsporen geïnterpreteerd moeten worden. Ze liggen min of meer in een driehoek wat op de hoek van een houten bouwsel of de hoek van een erfafscheiding zou kunnen wijzen. De vulling van deze gaten is 19^e-eeuws. Mogelijk houden de gaten zelfs verband met het muurtje dat boven twee van de drie gaten stond. De ophogingen, waarin de paalgaten zijn ingegraven, dateren uit de periode na de middeleeuwen. De bovenste ophogingslaag zelfs nog uit de 19^e eeuw.

De hoogste NAP-waarde van een natuurlijk sediment bevindt zich op 6.60 - 6.80 + NAP. Dit is de bovenzijde van een pakket roodbruine klei, dat in ieder geval doorgaat tot 5.55 + NAP, blijkens boringen. Opvallend is wel dat er zich in het pakket, dat bijzonder homogeen is, zich hier en daar spikkels houtskool en zelfs wat stukjes aardewerk bevinden. Het gaat om brokjes kloostermop, bijna-steengoed, kogelpot en spaarzaam geglazuurd rood aardewerk. Dit wijst er

¹⁶ Groothedde en Bartels 2001

op dat deze kleilaag grotendeels in de dertiende en vroege 14^e eeuw ontstaan moet zijn. Een latere datering is ook niet mogelijk: in de welvarende 14^e eeuw werd de Polsbroek omdijkt. De kleilaag toont aan dat het gebied tot die tijd regelmatig overstroomde.

Afbeelding 35: westprofiel van de Douwesplaats met onderin de bruine kleilagen en daarop de post-middeleeuwse ophogingen. Rechts is een van de 19^e-eeuwse kuilen (paalgaten) te zien.

GROENMARKT

Code: GM'05

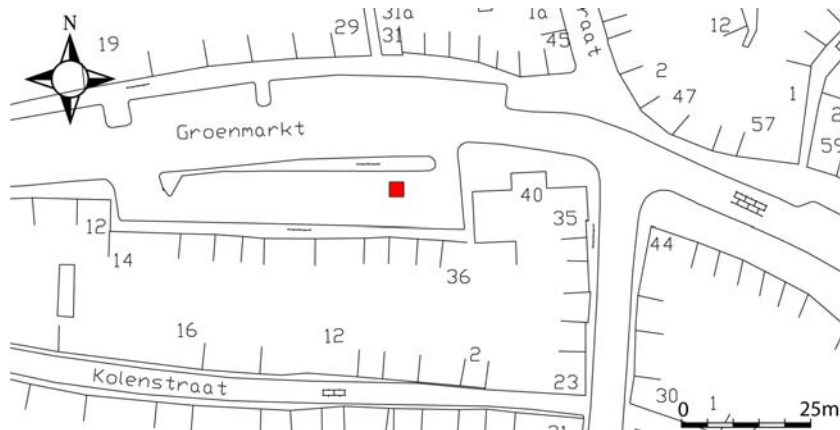
X/Y-coördinaten: 210276.41/461777.04; 210279.21/461777.04; 210279.21/461774.24; 210276.41/461774.24

Z-waarden: 8,10-11,30 +NAP

Periode van opgraving: 14 november 2005

Aantal uitgegeven vondstnummers: 10

Aantal uitgegeven spoornummers: 4

Afbeelding 36: locatie GM'05

De Groenmarkt maakt deel uit van de boogvormige marktengordel van Zutphen. Deze boogvorm is ontstaan doordat in Zutphen in de late 9^e eeuw een ringwalburg is aangelegd als verdediging

tegen de vikingen. Deze burg bestond uit een brede binnengracht plus wal en een smalle spitsgracht aan de buitenzijde¹⁷. Door erosie van IJssel en Berkel en door latere vergravingen is van de cirkel nog slechts ruim eenderde in tact: op de plaats van de huidige markten. De 9e-eeuwse burg is in de 11e eeuw aangepast: tussen de twee Karolingische grachten werd – deels overlappend – één nog bredere en diepere gracht gegraven.

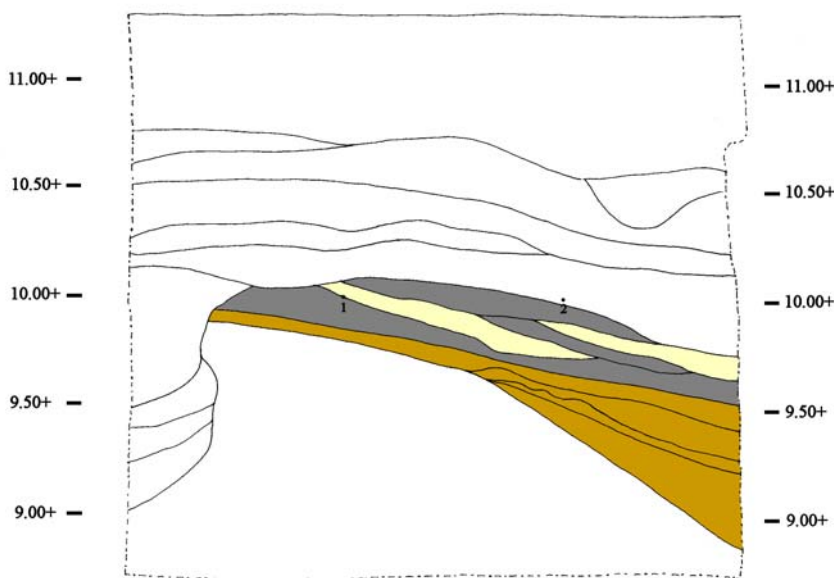
Van de binnenste Karolingische gracht werd in het diftergat op de Groenmarkt de aanzet aan de binnenzijde aangetroffen. Het diepste punt is in dit gat dus niet gezien. De waarneming kan worden gebruikt samen met andere waarnemingen (diverse kelderopgravingen, 64 boringen op de markt in 2004) om het verloop van de burggrachten verder in beeld te krijgen. De datering is niet op basis van vondsten: er is slechts een enkel stukje verweerd bot aangetroffen. De datering is gebaseerd op grond van overeenkomsten in vulling van delen van de Karolingische gracht die wél door middel van vondsten en C14-dateringen gedateerd zijn en op grond van precieze locatie, die binnen het veronderstelde tracé van deze 9e-eeuwse gracht ligt. Boven op de zandige vulling ligt een mestiger pakket dat vermoedelijk uit de 14e eeuw stamt en waarschijnlijk gezien moet worden als de demping van de 11e-eeuwse grachtfase. Contemporain aan dit pakket is waarschijnlijk een forse kuil van ca 1.80 m diep, met in het midden een zeer donkere vulling met veel houtskool en baksteenfragmenten. Aardewerk is niet aangetroffen. De functie van de kuil is niet bekend.

Het voert in het kader van deze rapportage te ver om deze waarneming in de context van het onderzoek naar de Zutphense ringwalburg te behandelen. Hiervoor verwijzen we naar het onderzoeksrapport Fermin, H.A.C. & M. Groothedde 2006: De Zutphense ringwalburg van de 9^e tot de vroege 14e eeuw. Nieuwe gegevens en inzichten uit archeologisch onderzoek en boringen op de Zutphense markten. *Zutphense Archeologische Publicaties 22 – in prep.* Hierin zal deze waarneming ook worden behandeld.

Een laatste waarneming in het diftergat is de noord-zuid gerichte opgravingsleuf die Glazema in 1946 heeft gegraven in opdracht van de toen nog jonge kasteelkundige J.G.N.

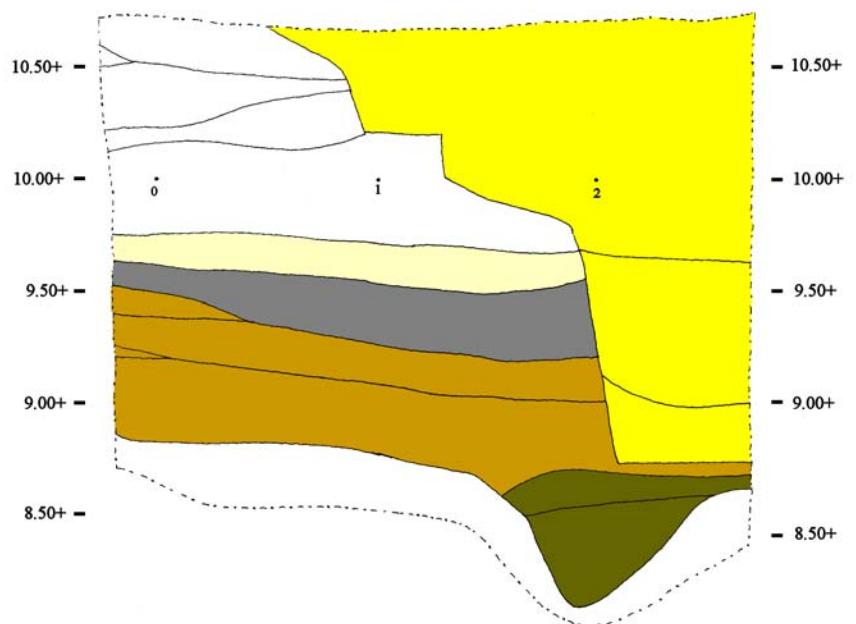
¹⁷ Fermin & Groothedde 2006

Renaud. De sleuf tekende zich af als een verstoring in het oostelijke 1/3 deel van het diftargat. Renaud was de eerste die een “oud verdedigingswerk” vermoedde en archeologisch liet onderzoeken ter plaatse van de Markten in Zutphen. Ofschoon hij alleen de 13^e-eeuwse dempingslagen van de 11^e-eeuwse gracht heeft gezien en de zandige vulling van de Karolingische gracht voor schone ‘geschapen’ grond aanzag, bleken zijn vermoedens toch te kloppen. Het belang van het vinden van de sleuf van 1946 schuilt hierin dat zowel de locatie van de sleuf als de richting van het gedocumenteerde profiel niet precies bekend waren (noord-zuid of zuid-noord). Ook kon hiermee de vermoedens bewezen worden dat Renaud en Glazema inderdaad nooit tot de onderkant van de gracht hebben doorgegraven zoals ze dachten. Het lichtgekleurde zand van de Karolingische fase werd voor ongeroerde grond gehouden. De overgang naar de 13^e-eeuwse grachtvulling is dan ook zeer scherp. De grachtprofielen van Glazema en Renaud zijn door deze foute interpretatie zeer ondiep en hebben een flauw talud en onderin de oudste vulling komen bakstenen voor.

Afbeelding 37: westprofiel met de zandige Karolingische grachtvulling in lichtbruin en de vuilere grachtvulling van de 11^e-eeuwse fase in grijs en lichtgeel.

Afbeelding 38: noordprofiel met de zandige Karolingische grachtvulling in lichtbruin en groen en de vuilere grachtvulling van de 11^e-eeuwse fase in grijs en lichtgeel. In felgeel de noordzuid gerichte proefsleuf van Renaud en Glazema uit 1946.

HAMERPLAATS

Code: HAM'05

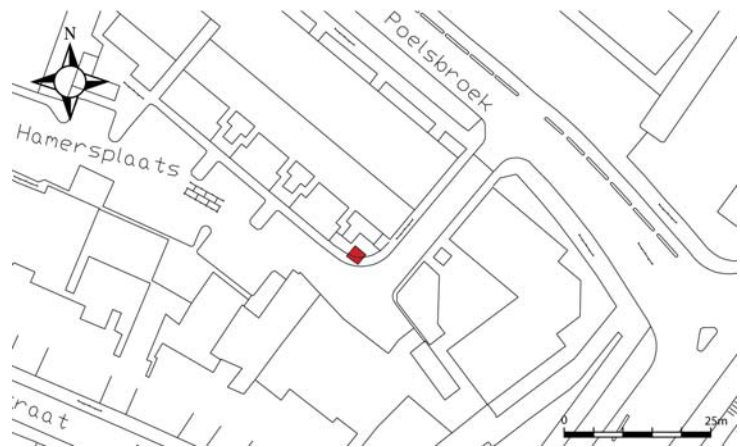
X/Y-coördinaten: 210761.62/461398.38; 210763.46/461396.84; 210762.09/461395.18;
210760.15/461396.61

Z-waarden: 4,30-7,00 +NAP

Periode van opgraving: 21 oktober
2005

Aantal uitgegeven vondstnummers: 3

Aantal uitgegeven spoornummers: 1

Afbeelding 39: locatie HAM'05

Deze locatie bevindt zich net naast het achterterrein van de armenhuisjes van Hackfort, die in 1478 gesticht zijn. Dit hofje is eveneens in 2005 opgegraven¹⁸. Het terrein op de diftarlocatie lijkt flink opgehoogd te zijn. De eerste ophoging vond waarschijnlijk plaats in de 15^e eeuw en is circa 1.20 meter dik. De datering is op grond van een enkele scherf van een gevlamde Siegburgse trechterhalskan. Het gebruikte materiaal is kleiig zand met hier en daar wat mortel en houtskooldeeltjes. 15^e-eeuwse ophogingspakketten zijn ook aangetoond in de Spitaalstraat¹⁹. Op het 15^e-eeuwse pakket vinden we een zeer mestig pakket uit de late 19^e eeuw van zo'n 40 cm dik, en daar weer bovenop een 20^e-eeuws pakket van 80 cm geel industriezand. Deze ophogingen waren nodig vanwege de lage ligging en de drassigheid van het Polsbroek-gebied. Onder de 15^e-eeuwse ophoging bevond zich een grondspoor. Helaas werd het doen van waarnemingen in deze put erg beperkt door onder meer een bekisting aan drie zijden en water onder in de put. Het is niet duidelijk geworden of dit spoor een kuil was dan wel een greppel. De vulling bestond uit klei en veen met wat brokken baksteen. De enige scherf is ook hier een 15^e-eeuwse Siegburg steengoedscherf. Het grondspoor is ingegraven in

natuurlijk aangeslibde humeuze vette klei. Het ligt voor de hand dat hierin geen kuil is gegraven maar een greppel ter ontwatering en ontginning van het terrein in de late middeleeuwen. Hiervoor zijn meer aanwijzingen gevonden tijdens het diftarproject (zie POL'05, ROOD'05). Ook de venige vulling kan een aanwijzing zijn dat het hier gaat om een afwateringskanaaltje waar planten in hebben gegroeid.

De 19^e-eeuwse laag heeft een grote diversiteit aan huishoudelijk materiaal opgeleverd, waaronder een compleet deksel van een zeepbakje van industrieel wit aardewerk en een geëmailleerde zeeftrechter met oor.

Afbeelding 40: trechtersvormige zeef, emaille

¹⁸ Fermin, Groothedde en Krijnen 2005

¹⁹ Van Krimpen en Groothedde 2006, Fermin, Groothedde en Krijnen 2005

HOGESTRAATJE

Code: HOG'05

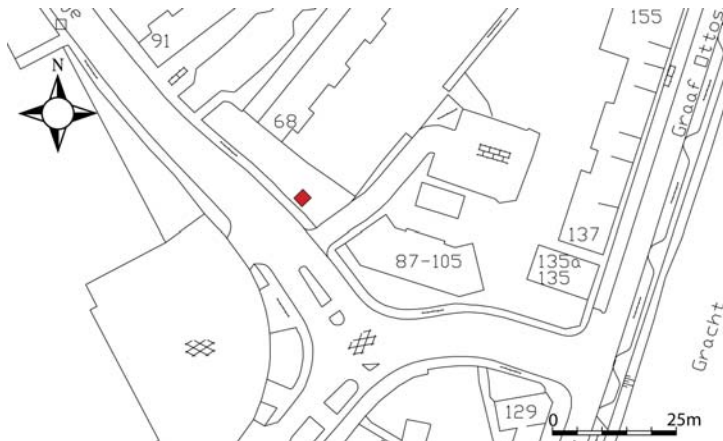
X/Y-coördinaten: 210901.63/461640.82; 210903.31/461639.10; 210901.42/461637.28; 210899.76/461639.02.

Z-waarden: 5,00-8,10 +NAP

Periode van opgraving: 31 oktober 2005

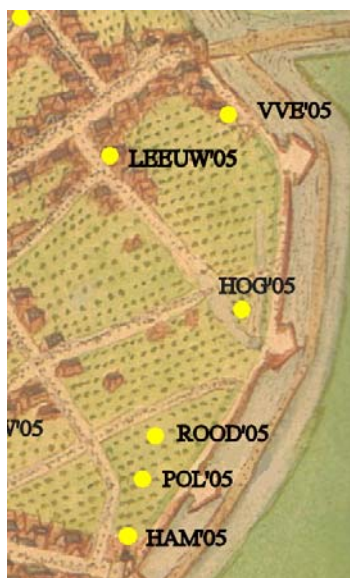
Aantal uitgegeven vondstnummers: 2

Aantal uitgegeven spoornummers: 0

Afbeelding 41: locatie HOG'05

Dit is een locatie die informatie heeft verschaft over de ophoging ter plekke. De bovenste 1.80 meter bestaat uit een 20^e-eeuwse verstoring. Een groot deel van deze verstoring is feitelijk een recente ophoging. Het achterterrein ten noordoosten ligt aanmerkelijk lager. Onder de recente laag bevindt zich een lagenpakket van in totaal ca. 1,20 meter dik met 17^e-eeuws materiaal (wit- en roodbakend aardewerk). Vanaf 5.20 + NAP lijkt er sprake te zijn van een natuurlijke opbouw, waarvan het bovenste deel blauw gereduceerd is. Dit betekent dat het langdurig onder water heeft gelegen en dus geen loopoppervlak is geweest. De lage NAP-maat wijst hier trouwens ook op. Bovendien blijkt dat Jacob van Deventer op zijn stadsplattegrond van circa 1565 hier ter plaatse een doodlopend waterloopje of poel aangeeft. Op zowel de hoofdplattegrond als de inzet is dit watertje expliciet getekend. Op de 17^e-eeuwse plattegronden van Van Geelkercken en Blaeu is dit water verdwenen. Zoals nu blijkt is het natte terrein dus opgehoogd in de 17^e eeuw.

Afbeelding 42 en 43: Jacob van Deventer: hoofdplattegrond (rechts) en inzet (links) met de waterloop in de omgeving van het Hogestraatje

Al met al gaat het hier om een stuk grond dat reeds in de dertiende eeuw omdijkt is, maar nooit in cultuur is gebracht (zie DOUW'05 en DES'05) omdat het dicht bij een oude dode waterloop of poel lag. Wel wordt het terrein dus opgehoogd in de 17^e eeuw. Deze datering komt overeen met de ophogingslagen onder het Roodsplein. Het Hogestraatje vertoont duidelijke hoogteverschillen (vandaar ook de naam): aan de kant van de Polsbroek ligt het beduidend lager dan aan de kant van de Laarstraat (een natuurlijke hoogte, zie LEEUW'05). Op kaartmateriaal vanaf de 17^e eeuw (Van Geelkercken, Blaeu, De Witt, Hottingeratlas en Kadastraal Minuutplan) is dan ook te zien dat de bebouwing aan het Hogestraatje zich vooral aan de Laarstraat zijde concentreerde.

HUIZE SINT ELIZABETH

Code: HSE'05

X/Y-coördinaten: 210583.24/462047.19; 210585.43/462046.82; 210584.57/462042.28; 210582.33/462042.69.

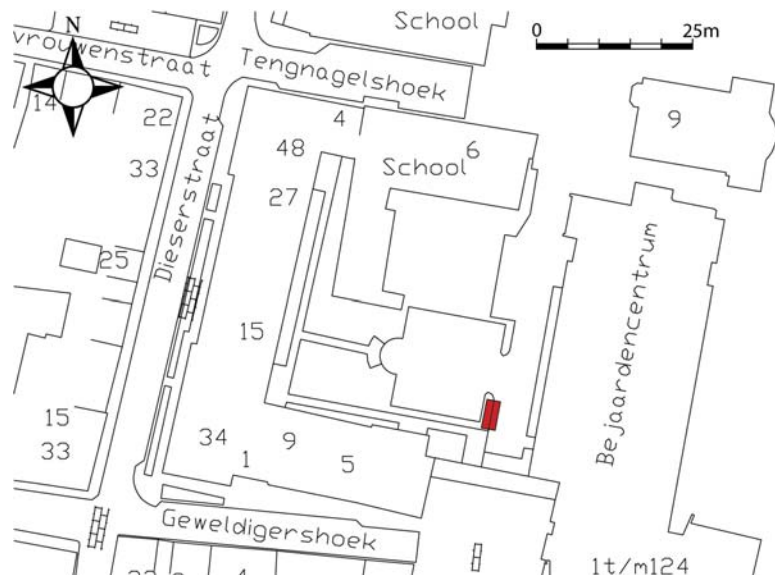
Z-waarden: 6,50-9,25 +NAP

Periode van opgraving: 6 en 7 december 2005

Aantal uitgegeven vondstnummers: 22

Aantal uitgegeven spoornummers: 6

Afbeelding 44: locatie HSE'05

De locatie Huize Sint Elisabeth is een dubbellocatie waar twee containers naast elkaar werden geplaatst. De put kreeg daardoor al een aanzien van een echte opgraving.

In 1830 kwam het St. Elisabethgesticht tot stand. Het was een katholiek initiatief om de armoede te bestrijden en omvatte o.a. 29 woningen, een ziekenzaal en een kapel. In 1855 werd het complex betrokken door de congregatie van de Zusters van Liefde uit Tilburg. Deze bleven tot 1983. Het grootste deel van de huidige bebouwing dateert uit 1991²⁰.

Op het binnenterrein van Huize Sint Elisabeth zijn zeker drie perioden van bewoning aanwezig. De jongste is een waterput. Uit de insteek van deze waterput met tapse putstenen komt 17^e-eeuws materiaal. De put heeft een koepel gehad, die echter al gesloopt was. Op een dergelijke put hoort een pomp en een loden buis. De put is dwars door een oud tongewelf heen gegraven. De opgraving vond midden in de kelder onder dit gewelf plaats.

Afbeelding 45: 17^e-eeuwse muur op de achtergrond en waterput

²⁰ Woldring 2004

Afbeelding 46: 14^e-eeuws paalspoor, doorsneden door de ingraving van de 17^e-eeuwse waterput

Het noordprofiel van de werkput bestond uit de kelder muur. De kleine baksteenmaten (22 x 11,5 x 4,5 cm) tonen aan dat het hier in ieder geval om een post-middeleeuws huis gaat en wel vermoedelijk om een 17^e-eeuws huis. Op deze muur sloot een keldergewelf aan. Het feit dat er een waterput met pomp dwars door het keldergewelf heen is gegraven, wijst er op dat het huis op de kelder gesloopt was ten tijde van de pomp. Het huis heeft er dus maar kort gestaan. Op de kadastrale minuut van 1823/32 blijkt de waterput midden in de gang van een klein hofje te staan met kleine eenkamerwoningen aan weerszijden van de gang. Dergelijke armengangen ontstonden vooral in de tweede helft van de 18^e eeuw

Afbeelding 47: De bebouwing van de Dierstraet – Geweldigershoeek- Tengnagelshoek omstreeks 1960. Het langgerekte gebouw linksboven is het 19^e-eeuwse gebouw op de distarlocatie. Er achter is de noordvleugel van Huize Sint Elisabeth. (foto P.L.J. Dullaert vanaf de Nieuwstadskerktoren)

en eerste helft 19^e eeuw in vooral de Dieserstraat en omgeving en in de Laarstraat. Zij werden aangelegd op de achtererven van particulieren.

In de Dieserstraat zijn in 2000 resten van dergelijke armenhuisjes opgegraven.²¹ Achter Laarstraat 92 is onlangs een armengang dendrochronologisch gedateerd op 1783.

De armengang, en de bijbehorende put op de diftarlocatie heeft ook maar kort bestaan. Op de kadastrale kaart van 1878 staat er een forser gebouw, behorend bij Huize Sint Elisabeth, waarvan overigens geen spoor meer teruggevonden is.

Beduidend ouder zijn enkele grondsporen op een dieper niveau. Het gaat om een drie of viertal sporen met 13e en 14e-eeuws vondstmateriaal, vooral steengoed, protosteengoed, kogelpot en grijs aardewerk. Eén ervan is duidelijk een paalspoor (S5), de andere zijn lastiger te duiden. Het is uiteraard niet mogelijk iets te zeggen over de lay-out van een gebouw bij een dergelijke bescheiden waarneming. Opvallend is een kuil met twee complete midden 14e-eeuwse objecten (HSE'05-11): een kan van Siegburgs steengoed en een twee-orige grape van gelig Brühls aardewerk met een typisch Pingsdorf-achtig baksel. Het laatste object is verbrand. Complete, verbrande voorwerpen kunnen duiden op een woningbrand. Deze hypothetische brand kan dan mogelijk gerelateerd worden aan de stadsbrand van de Nieuwstad in 1336. Deze is in diverse opgravingen in de Nieuwstad aangetoond in de vorm van brandlagen (bijvoorbeeld in de opgraving Lokenstraat in 2001²²) en in de bouwhistorie. Drie kapconstructies van huizen aan de Nieuwstad (nrs. 27, 28 en 29) bleken dendrochronologisch te dateren uit 1338/39.²³

Afbeelding 48 en 49: HSE'05-11: grape van Brühler geelbakkend aardewerk (links) en een kan van Siegburger steengoed (rechts) uit het tweede kwart van de 14^e eeuw

²¹ Groothedde 2003 in: Groothedde, de Jong en Schreurs 2003

²² Fermin 2002. Ook kwam de brandlaag aan het licht bij rioolwerkzaamheden in de Isendoornstraat (1998).

²³ Zie Bloemink en Groothedde 2003, 57-62

KOMSTEEG

Code: K'05

X/Y-coördinaten: 210544.86/461838.34; 210546.53/461838.60; 210546.38/461835.51; 210544.55/461835.68.

Z-waarden: 7,55-9,00 +NAP

Periode van opgraving: 8 november 2005

Aantal uitgegeven vondstnummers: 14

Aantal uitgegeven spoornummers: 3

Afbeelding 50: locatie K'05

De locatie aan de Komsteeg ligt net buiten 12^e-eeuwse omwalling die het stadsdeel rond de Beukerstraat omvatte. Opgravingen ten noorden (Komsteeg-Hagerpoortplein 1986) en ten oosten (Agnietenkapel 1983) van de locatie tonen aan dat het stadsdeel 'De Hagen' (driehoek Hagenpoortplein, Armenhage, Oude Wand en Rijknhage) in de eerste helft van de 13^e eeuw bij de stad werd betrokken en binnen de eerste ommuring werd opgenomen.

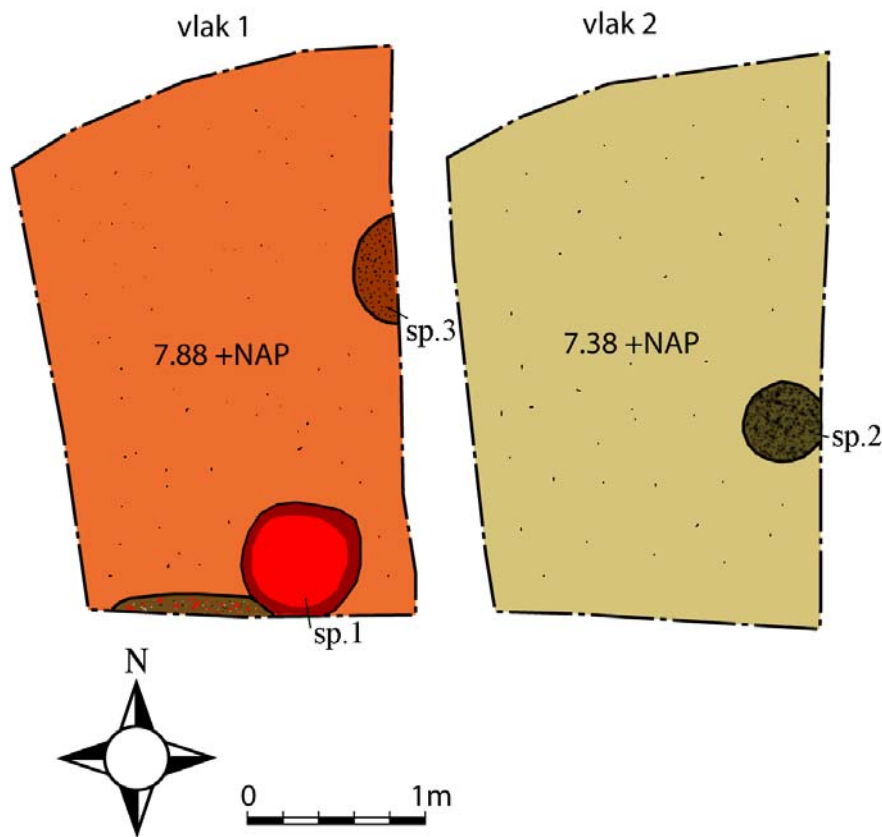
In de diftarput is een lemen vloer aangetroffen (vlak 1). Het gaat om een 12-15 cm dikke oranjebruine leemlaag die op een vleilaagje van lichtgeel-wit lemig zand ligt. Op de vloer is een ronde plek aangetroffen van rood gebrande leem met een donkere band er omheen: een haardplaats (S1). Door de vloer heen is een kuil van 35 cm diep en 60 cm in diameter gegraven, gevuld met bruine leem (S3). Is dit een paalspoor van het huis?

Aangezien de locatie pas na ca. 1225 is ommurd, zal de vloer van dit huis 13^e-eeuws zijn. Deze datering wordt overigens ook aangehouden voor de oudste huizen onder Agnietenkapel en op de locatie van de huidige RABO bank aan het Hagepoortplein²⁴. Opvallend is dat de huisplaats aan de Komsteeg gesitueerd is. De straat is blijkbaar toen al ontstaan. In de opgraving aan het Hagenpoortplein was wel vastgesteld dat in de 14^e eeuw aan de Komsteeg al bakstenen huizen stonden.

In 1288 wordt op het achterterrein van de Komsteeglocatie al een bakstenen huis vermeld. Het is het huis van een burger 'de puteo' (van de Put) wiens voormalige huis betrokken wordt door de Dominicaner broeders. Het gaat om de noordelijke vleugel van het grote pand Oude Wand 39. Na de verhuizing van de broeders naar hun nieuwe klooster en kerk (nu Broederkerk en Stedelijk Museum) rond 1300 werd dit huis een begijnhuis, genaamd 'het Olde Convent'. Bij bouwhistorisch onderzoek is vastgesteld dat de kelder onder de noordelijke vleugel van Oude Wand 39 inderdaad 13^e-eeuws is en zal toebehoren aan het huis van Van de Put. Op het voorterrein aan de Komsteeg stond dus al een houten huis dat er wellicht bij hoorde. Nadat het

²⁴ Stenvert en Groothedde 1993

bakstenen hoofdhuis en het omliggende erf een kloosterfunctie kreeg is op de diftarlocatie nooit meer een huis gebouwd.

Afbeelding 51: vlak 1 met 13^e-eeuwse leemvloer en haardplaats en vlak 2 met Karolingische haardkuil

Afbeelding 52: leemvloer met haardplaats S1

Onder de vloer is een ca. 60 cm dik pakket aangetroffen dat in twee delen uiteenvalt: een lichtgrijze en een grijze laag, beiden met houtskoolspikkels en zonder baksteen. Er zijn op dit kleine, machinaal verdiepte stukje grond vele tientallen scherven gevonden, met name in de onderste laag. Het materiaal in de bovenste laag is zonder uitzondering vroeg middeleeuws, namelijk kogelpot en Hessens-Schortens. Uit de laag eronder komt scherfmateriaal uit de midden-

bronstijd, handgevormd aardewerk uit de Romeinse tijd, Hessens-Schortens en kogelpotaardewerk. Bij de aanleg van de put zijn de twee lagen als één verzameld en kunnen

aan dit rijtje ook nog ijzertijd, Badorf en 10e-11e-eeuws Pingsdorf worden toegevoegd. De onderste laag geeft een bewoningshorizont weer, de lichte laag erboven moet waarschijnlijk als een overstuivingsfase gezien worden. Een dergelijke overstuivingslaag is ook waargenomen in de Bakkerstraat (1982-84)²⁵, waar hij te dateren is in de 10e-11e eeuw. Dit zou goed overeen kunnen komen met de gevonden Pingsdorfscherf.

Boven in de onderste donkere laag is bovendien een haardplek (S2) aangetroffen die bestond uit een concentratie houtskool, met daarin ook Hessens-Schortens aardewerk. Eén scherf heeft een versiering van kleine nagelindrukjes. Dergelijke versiering komt o.m. ook voor in een complex uit de Ooyerhoek. In de oorspronkelijke publicatie²⁶ wordt dit complex in de 8e eeuw of mogelijk iets later gedateerd. Naar de huidige inzichten dateren we dit complex in het midden van de 9^e eeuw. Er zijn overigens geen harde aanwijzingen in de vorm van paalsporen dat we deze Karolingische haardplaats aan een huisplaats kunnen koppelen. Wat hiervoor wel een argument is, is de grote hoeveelheid aardewerk en de aanwezigheid van graan en visresten in de uitgezeefde haardplaats.

Afbeelding 53: oostprofiel met daarin de oranjebruine leemvloer met spoor 3. Onderin de grijze band met bewoningsresten van prehistorie tot volle middeleeuwen. Rechts is hierin nog net een stukje van de Karolingische haardplaats S2 zichtbaar.

Als we kijken naar het paleoreliëf van de binnenstad dan zien we dat de Komsteeg ligt aan de oostkant van het rivierduin, op een hogere uitloper op de flank (zie paleoreliëfkaart, afgebeeld bij conclusies). Dit is niet het hoogste punt van het rivierduin. Wanneer we kijken naar de locatiekeuze van prehistorische erven rond Zutphen²⁷ dan valt op dat in de vroege bronstijd (en waarschijnlijk late neolithicum) de boerderijen zich óp de koppen van rivierduinen bevonden. Vanaf de midden bronstijd verschuiven ze echter steeds meer naar de flanken. Deze tendens zet zich voort tot ca. de 19^e eeuw. De verklaring voor de keuze van de flank is eenvoudig: het erf ligt dan tussen enerzijds het akkerareaal op het zandplateau en anderzijds het weideareaal in de laagtes, de beekdalen. Prehistorische, Romeinse en vroeg middeleeuwse vondsten worden overal gedaan in de Zutphense binnenstad. Karolingische vondsten buiten het oudste centrum, de 9^e-eeuwse ringwalburg, zijn echter zeldzamer. Bij opgravingen op het terrein Komsteeg-Hagepoortplein in 1986/87 viel het op dat de gehele prehistorie hier aanwezig was, de Romeinse tijd en de vroege middeleeuwen tot en met de 9^e eeuw, en daarna pas weer vanaf de 11^e of 12^e eeuw²⁸. De verklaring hiervoor kan waarschijnlijk gevonden

²⁵ Bitter 1985

²⁶ Groothedde 1996, p. 72-73

²⁷ Bouwmeester *et al in prep*: rapportage Looërenk

²⁸ Stenvert & Groothedde 1993

worden in de zgn. *Burgenordnung*.²⁹ Dit is een tekstpassage in de annalen over de oorlogen in het oosten in 926 waarin een opsomming van richtlijnen over inrichting, bemensing en beheer van Frankische burgen is opgenomen. Een van die bepalingen was dat het gebied om de burg heen leeg moest zijn. Bomen en boerderijen belemmerden het zicht immers. Waarschijnlijk is de flank dus bewoond tot de jaren 80 van de 9^e eeuw, de periode waarin de burg werd aangelegd. De onverploegde haardplaats met de 9^e-eeuwse Hessens-Schortensscherf pleit hier in ieder geval wel voor.

In de 13^e eeuw komt het stadsdeel de 'Hagen', waar de Komsteeg bij hoort, binnen de stadsmuren te liggen. In de loop van de dertiende eeuw blijkt de Hagen in ieder geval volgebouwd te worden. Onderzoek onder de Agnietenkapel en de locatie van de RABO bank aan het Hagepoortplein heeft paalsporen en lemen vloeren opgeleverd³⁰. Onder de Agnietenkapel en de refter zijn zeven maatvaste percelen met daarop vijf bakstenen huizen rond 1300 aangetoond. Bij de opgraving aan het Hagepoortplein werden de achterkanten van 14^e-eeuwse huizen aangetroffen waarvan de voorgevels aan de Komsteeg lagen. De rooilijn van de huizen aan de Komsteeg lag onder de as van de huidige straat. Dit huizenblok werd echter in de jaren zestig van de 20^e eeuw afgebroken en de straat werd verbreed. Dit beeld stemt overeen met de in K'05 gevonden vloer. Deze is ook niet begrensd omdat de putgrens werd gevormd door de huidige stoep. De vloer zal dus de middeleeuwse rooilijn volgen, waarmee de Komsteeg zeker tot in de 13^e eeuw teruggaat.

²⁹ Groothedde 2004

³⁰ Stenvert & Groothedde 1993

KREYNCKSTRAAT

Code: KR'05

X/Y-coördinaten: 210220.33/461908.30; 210222.55/461907.7219; 210221.90/461904.79; 210219.64/461905.27.

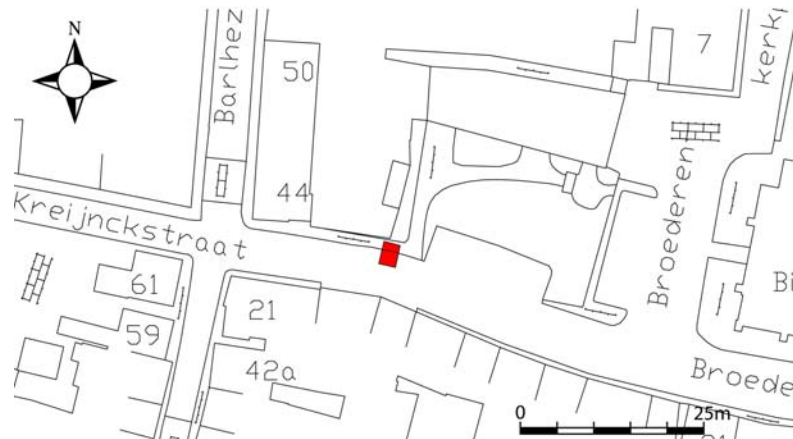
Z-waarden: 6,60-8,90 +NAP

Periode van opgraving: 14 en 15 december 2005

Aantal uitgegeven vondstnummers: 4

Aantal uitgegeven
spoornummers: 8

Afbeelding 54: locatie KR'05

De Kreyneckstraat, genoemd naar de invloedrijke middeleeuwse familie die er woonde, lag in de 12^e eeuw al binnen de grafelijke omwalling. Het was echter een nat, laagliggend gebied binnen de wal. Onder in de gegraven containerput zijn zeer humeuze, kleiige ophogingslagen uit de 13^e eeuw aangetroffen. De ongeroerde ondergrond is niet bereikt omdat boren geen optie was in verband met grondwater.

Onder in de put is middeleeuws muurwerk aangetroffen. Dit bestaat uit een anderhalfsteens muur (steenformaat 28 x 14,5 x 8 cm) en een vierkante structuur die er koud tegen aan is gemetseld (formaat 26 x 12,5 x 6 cm). De hoofdmuur gaat niet veel dieper meer dan tot waar hij is aangetroffen. Het grote steenformaat doet vermoeden dat het om een 13^e of hooguit vroeg 14^e-eeuwse muur gaat, die in het verlengde ligt van de kerkhofmuur langs de zuidkant van het Broederenkerkhof. De dikte en het baksteenformaat komen sterk overeen met die van de kerkhofmuur (zie BR'05). Dit is op zich intrigerend. Was het dezelfde muur? Hoorde dit gebied rond 1300 bij het kloosterterrein? Dat zou betekenen dat ook de straat Apestert er bij hoorde. In elk geval ligt de muur op de rooilijn van de historische en in 1944 verdwenen bebouwing. Het zo goed als zeker dat het (tevens) de fundering van een voorgevel is geweest van een huis dat meteen na de ophoging van het terreindeel is gebouwd. Waarschijnlijk gaat het om een hoekhuis waarvan de andere gevel aan de thans niet meer bestaande straat Apestert lag³¹. De vierkante structuur, die er tegen aan is gebouwd, is van iets jonger datum, maar wel laat middeleeuws of 16^e-eeuws. Het muurwerk gaat tot zeer diep en is niet bereikt in verband met grondwaterproblemen en instortingsgevaar. Vermoedelijk is het een beerkelder geweest. De put was volgestort met puin en afval, waaronder 19^e-eeuws Taminiau-aardewerk. Het geheel is dus eeuwenlang gebruik geweest en steeds leeggehaald. Andere aanwijzingen hiervoor zijn enkele bakstenen met een formaat van 20 x 10 x 5 cm (19^e-eeuws formaat) die op de keldermuur zijn gemetseld en een opmerkelijk goed geconserveerde stootbalk die aan de straatzijde tegen de muur aan was bevestigd.

Het machinaal leeghalen van de put voor eventuele dateerbare vondsten onderin was geen optie in verband met instortingsgevaar.

³¹ Het aangrenzende terrein aan de Apestert wordt mogelijk in 2006 opgegraven.

Afbeelding 55: de dertiende-eeuwse voorgevel (op de voorgrond) met de er tegen aan gemetselde vierkante beerkelder. De omliggende profielen vertonen tot grote diepte 20ste-eeuwse verstoringen. Links achter de ladder is nog een klein deel van de 13^e-eeuwse terreinophoging zichtbaar.

Afbeelding 56: kadastrale kaart van 1832 met in rood de ligging van de distarlocatie Krijnckstraat.

LEEUWENKUIL

Code: LEEUW'05

X/Y-coördinaten: 210824.96/461732.85; 210827.58/461733.94; 210828.64/461731.63; 210826.07/461730.51.

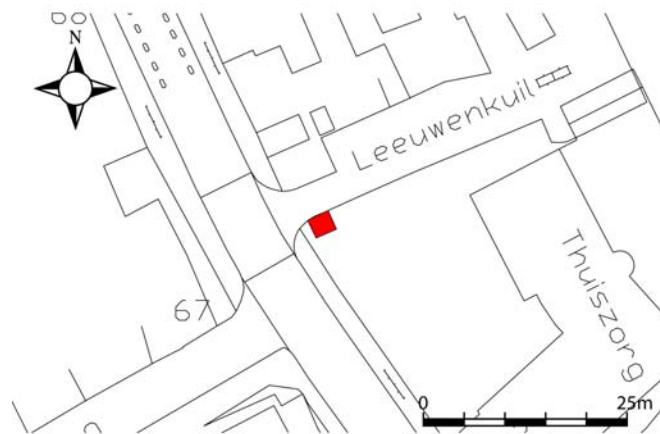
Z-waarden: 6,70-8,70 +NAP

Periode van opgraving: 22 december 2005

Aantal uitgegeven vondstnummers: 5

Aantal uitgegeven spoornummers: 4

Afbeelding 57: locatie LEEUW'05

Op de kruising Leeuwenkuil / Hogestraatje werd een put uitgegraven aan de binnenzijde van een omstreeks 1970 gesloopt huis. Bebouwing op deze plaats is al afgebeeld op de plattegrond van Jacob van Deventer (ca. 1565). In de constructie zijn diverse steenformaten gebruikt, waarvan de kleinste 22 x 11,5 x 4,5 cm meten. Het gaat dus niet om een middeleeuws huis. De anderhalfstevens dikke voorgevel van het pand volgt de rooilijn van de 17^e-eeuwse huizen op de hoek Hogestraatje / Laarstraat. Opvallend is dat de onderzijde van de gevel 'getrapt' is. Het zuidelijke deel is 30 cm dieper gefundeerd dan het noordelijke. Op de overgang bevond zich een dwarsmuur. Het gaat hier om twee keldertjes waarvan de een dus dieper ligt dan de ander. Bij de ondiepe kelder is een vloer aangetroffen die bestond uit tegels (21,5 x 21,5 x 3 cm) en sloopstenen (kloostermoppen). Voor beide kelders geldt overigens dat ze erg ondiep zijn en geen stahoogte hebben tot het maaiveld. De kelders reikten waarschijnlijk tot boven

het maaiveld. Zo kon er boven de kelder bijvoorbeeld een bedstede zijn die een meter boven de begane grondvloer lag. Onder de bedstede was dan een luik naar het keldertje.

Afbeelding 58: de keldermuren van de voorgevel op middeleeuwse ophogingslagen.

Een andere optie is dat er sprake was van een opkamer boven de kelder, zoals dat bij boerderijen veel voorkomt en zoals dat ook is aangetoond in het om de hoek gelegen vroeg 17^e-eeuwse huis Laarstraat 98.³²

De onderkant van de kelders bevindt zich overigens niet in het schone zand, maar in een ophogingspakket. De noordmuur ligt in grijsbruine lemige zandlaag met mortel, houtskool en een vroege grijsbakkende scherf. Daaronder ligt een ruim 30 cm dik pakket lichtbruin zand met kleine leemkluitjes. Dit pakket is archeologisch steriel. Het vertoont een vrij steile helling richting Laarstraat (deze ligt beduidend hoger dan de Leeuwenkuil). Onder deze ophogingslaag bevindt zich een laag stadsafval uit de dertiende eeuw (met veel houtskool, een scherf protosteengoed en een brokje tufsteen). Opvallend is dat dit pakket dikker wordt richting Laarstraat. Op 1.80 m profiel-lengte gaat de dikte van 14 naar 30 cm. Omdijking van de Polsbroek gebied vindt plaats in de dertiende eeuw, en de straten Laarstraat en Spitaalstraat lagen hier weer als dijken cq. lange woonterpen in. De hier gevonden ophogingen mogen dus geduid worden als de aanzet van de 'Laarstraattep'.

³² Zie bijdrage C.J. Willems over Laarstraat 98 in : Krijnen e.a. 2004. 74-87

LIEVEVROUWESTRAAT

Code: LVS'05

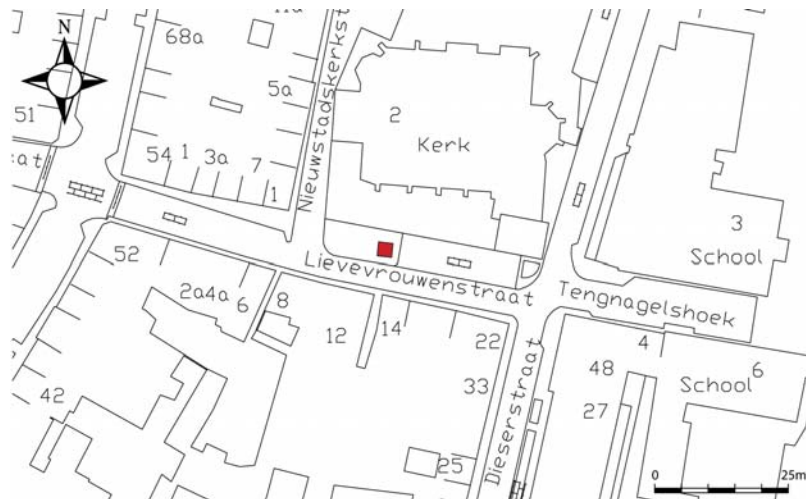
X/Y-coördinaten: 210510.88/462109.80; 210513.56/462109.49; 210513.31/ 462106.97; 210510.62/462107.29.

Z-waarden: 7,80-9,20 +NAP

Periode van opgraving: 3 november 2005

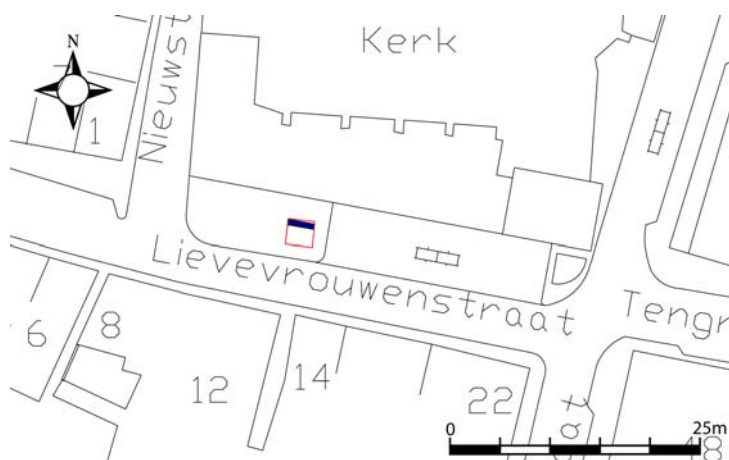
Aantal uitgegeven vondstnummers: 4

Aantal uitgegeven spoornummers: 3

Afbeelding 59: locatie LVS'05

De naam van deze straat is gerelateerd aan de belangrijkste vondst in deze put: de kerkhofmuur van de Onze Lievevrouwekerk. De Nieuwstadkerk –zo genoemd na de Reformatie-, werd bij de bouw (kort) voor 1272 aan Onze Lieve Vrouwe (Maria) gewijd (*onser liever vrouwen kercke op ter Nijstat*). Opmerkelijk is dat de parochiekerk van de huidige Sint Walburgiskerk in Zutphen eveneens aan Onze Lieve Vrouwe gewijd was. Walburga was in de middeleeuwen de wijding van de kapittelkerk. Onze Lieve Vrouwe bleef in Zutphen dé stadspatrones in de hele middeleeuwen³³. De naam Sint Jan (naar Johannes de Doper) is pas aan de kerk gegeven nadat de kerk in 1816 weer in Katholieke handen kwam³⁴. De Nieuwstadkerk is waarschijnlijk de opvolger van een kapel die al rond 1250 werd gebouwd, dus direct bij de stichting van de Nieuwstad.

Afbeelding 60: positie kerkhofmuur ten opzicht van kerk.

De kerkhofmuur is twee steens dik. Het steenformaat van 29 x 14 x 8 cm suggereert een dertiende-eeuwse ouderdom, hetgeen dus overeenstemt met de stichtingsdatum en de eerste bouw van de kerk in het derde kwart van de 13^e eeuw. Ook een randscherf van een

³³ Frijhoff 1999

³⁴ Woldring 2004

protosteengoedkan in de ophogingslaagjes waarin de fundering is gegraven dateert uit de dertiende eeuw. De muur was weliswaar archeologisch nog niet bekend, maar hij is wel te zien op de kaart van Blaeu uit 1649. Overigens zijn alle middeleeuwse kerken voorzien geweest van een kerkhofmuur. Ze zijn in Zutphen teruggevonden bij de Broederkerk (BR'05) en bij de Walburgiskerk (waarnemingen tijdens de rioolvervanging op het Kerkhof in 1992).

Afbeelding 61: de 13^e-eeuwse kerkhofmuur met iets daar boven in het noordprofiel de resten van een baksteenbestrating op het voormalige kerkhof.

Onder de kerkhofmuur werd een prestedelijke akkerlaag aangetroffen. Hierin werd alleen een Hessens-Schortensscherf gevonden. De Nieuwstadkerk ligt precies op het hoogste punt van een zandkop (zie paleoreliëfkaart bij conclusies). Op de oostflank van deze zandkop werd in 2000 aan de Dieserstraat een Germaans erf uit de derde eeuw opgegraven (zie DS'05). Voor bewoning tussen de derde eeuw en de 13^e eeuw is (nog) geen bewijs gevonden. Tot nu toe wijst de gevonden akkerlaag alleen op een agrarische functie. Huizen uit de 13^e eeuw zijn bij eerder genoemde opgraving aan de Dieserstraat wel aangetoond.

Afbeelding 62: de Nieuwstadkerk op de plattegrond van Johan Blaeu (1649). Hierop is duidelijk te zien dat het kerkhof ommuurd was.

MELATENSTEEG / HALVEMAANSTRAAT

Code: MEL'05

X/Y-coördinaten: 210787.00/461875.75; 210789.53/461876.61; 210790.49/461873.77; 210788.04/461872.92.

Z-waarden: 6,60-8,80 +NAP

Periode van opgraving: 7 november 2005

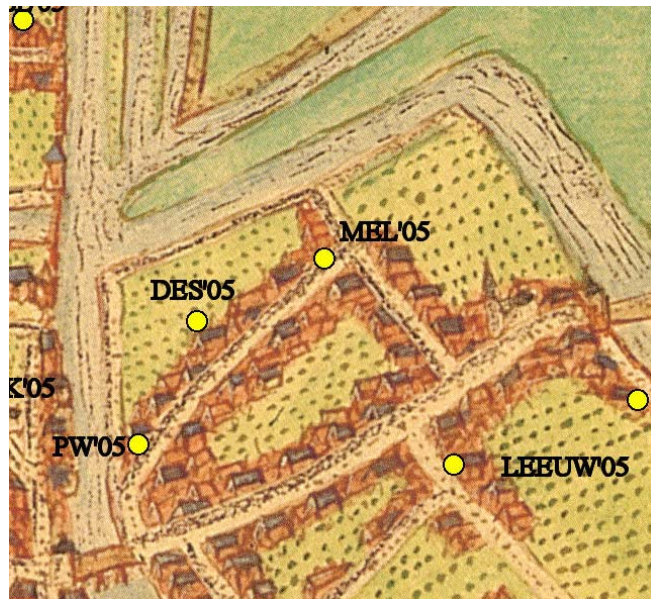
Aantal uitgegeven vondstnummers: 1

Aantal uitgegeven spoornummers: 0

Afbeelding 63: locatie MEL'05

Deze straten liggen in het dunbevolkte middeleeuwse stadsdeel dat bekend staat als de Polsbroek. De Melatensteeg is genoemd naar het Melatenhuis (melaatsenhuis) dat vanaf de 16^e eeuw in deze straat, vermoedelijk nabij de Laarstraat, gevestigd was. In wezen ligt de diftarlocatie in de Halvemaanstraat. Op deze locatie zijn geen aanwijzingen gevonden voor middeleeuwse bewoning. Wel is er een jonger huis aangetroffen waarvan de lay-out niet correspondeert met de huidige percelering. Het gaat om een steensdikke keldermuur en vloer (handgevormde stenen 24 x 10,5 x 5,5 cm). De muur is aan de binnenzijde bepleisterd. De vloerstenen liggen op hun kant.

Op de oudste plattegrond van Zutphen, de kaart van Jacob van Deventer uit ca. 1565, zien we zowel de Halvemaanstraat als de Melatensteeg, met bebouwing op de diftarlocatie. Het zou kunnen dat het gebouw inderdaad dateert uit deze periode. We krijgen hierover verder geen uitsluitsel aangezien er geen aardewerk is aangetroffen uit een eventuele insteek. Dit komt omdat de diftarput precies in de kelder is geplaatst en de kelder tot in de 20^e eeuw gebruikt is en toen is volgestort met puin en autobanden (van de garage er schuin tegenover??)

Afbeelding 64: uitsnede uit de plattegrond van Jacob van Deventer (circa 1565), met daarop aangegeven de diftarlocaties rond de Laarstraat. Er wordt duidelijk gesuggereerd dat dit stadsdeel al verstedelijkt is.

Afbeelding 65: de 16^e(?)-eeuwse kelder aan de Halvemaanstraat

Zo'n 40 cm onder de keldervloer is een oude akkerlaag aanwezig. Deze ligt op ca. 6.85 + NAP, wat redelijk hoog is voor het Polsbroekgebied. Het feit dát er ter plekke is geakkerd is al vrij bijzonder, en het zal geen toeval zijn dat op de kaart van Van Deventer juist aan de noordzijde van het stadsdeel al bebouwing is getekend en niet in het zuidoosten waar, zoals blijktens ROOD'05, POL'05, DOUW'05 en HAM'05 de grond veel meer opgehoogd moest worden voor er iets mee aan te vangen was.

NORENBURGERSTRAAT

Code: NOR'05

X/Y-coördinaten: 210371.67/462140.40; 210373.61/462138.67; 210371.73/462136.87; 210369.78/462138.61.

Z-waarden: 7.15-9.00 +NAP

Periode van opgraving: 1 november 2005

Aantal uitgegeven vondstnummers: 0

Aantal uitgegeven spoornummers: 0

Afbeelding 66: locatie NOR'05

De straat in het verlengde van de Lievevrouwestraat is genoemd naar het in 1549 vermelde huis Norenburg. De straatnaam is echter redelijk nieuw. In de afgelopen eeuwen heette de straat onder meer de Zevennotenbomenstraat. Archeologisch heeft de put weinig interessante informatie opgeleverd. Er zijn geen muurresten aangetroffen. Het terrein is tot grote diepte recent, dat wil zeggen tijdens de kaalslag rond 1960, verstoord. Direct hieronder ligt nog net een restant van de prestedelijke akkerlaag op het schone ongeroerde zand. De waarneming heeft dus alleen informatie opgeleverd over het paleoreliëf ter plaatse. De schone ondergrond ligt hier op ca. 7.00 tot 7.15 + NAP. Deze maat past goed in het beeld dat de zandrug aan de westzijde snel afloopt naar de voormalige Ijsseloevers. Vijftig meter westelijker werd in de bouwput van de fietsenkelder aan het Stationsplein geen schoon zand meer aangetroffen maar hier was sprake van een oude Ijsselloop. Na de rivierverlegging in het midden van de 14^e eeuw stroomde hier de Berkel langse de stadsmuur noordwaarts.³⁵

Ofschoon de Norenburgerstraat in de 13^e-eeuwse Nieuwstad ligt, is er blijkens het historische kaartmateriaal nooit aan de westzijde van de straat gewoond. De straten grenzend aan de Nieuwstad waren weliswaar helemaal volgebouwd, achter al deze huizenrijen gingen tot de 19^e eeuw grote binnenterreinen schuil. De gehele westelijke Norenburgerstraat was in wezen binnenterrein. Dit bleef zo nadat de locatie in de 19^e eeuw binnen de muren van het in 1858 fors uitgebreide Binnengasthuis (Krankzinnigengesticht) werd opgenomen. Het gasthuiscomplex werd in de jaren 50 en 60 van de 20ste eeuw gesloopt. Uit deze tijd dateren waarschijnlijk ook de verstoringen die zijn aangetroffen.

³⁵ Groothedde 2005

PAARDENWAL

Code: PW'05

X/Y-coördinaten: 210610.60/461781.61; 210612.64/461781.06; 210612.03/461778.76; 210609.99/461779.34.

Z-waarden: 6,20-8,20 +NAP

Periode van opgraving: 14 december 2005

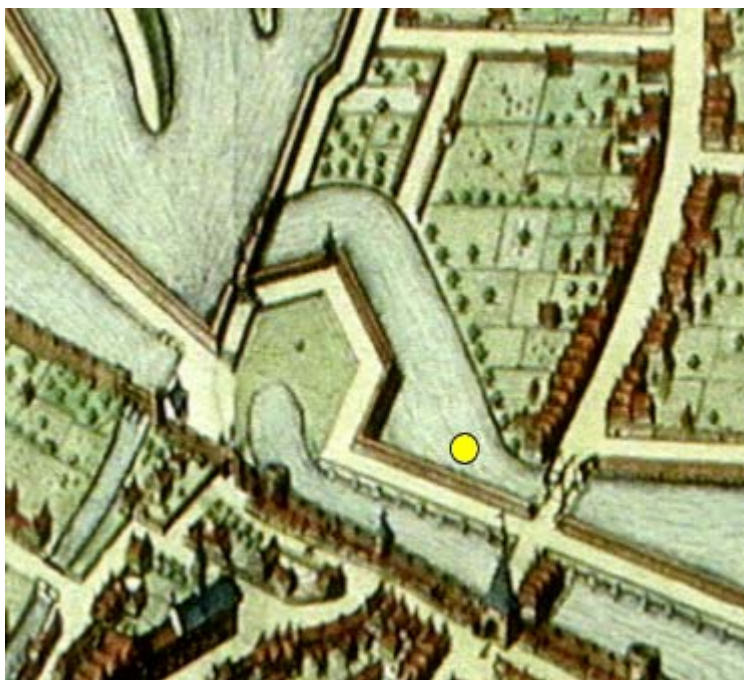
Aantal uitgegeven vondstnummers: 5

Aantal uitgegeven spoornummers: 1

Afbeelding 67: locatie PW'05

De Paardenwal dateert uit de periode 1610-1620 al onderdeel van de nieuwe vestingwerken, ontworpen door vader en zoon Schelven. De hele stad werd na de bezettingsjaren van de Tachtigjarige Oorlog en de inname van de stad door Maurits in 1591 voorzien van aarden bastions en bredere grachten. Op de opgegraven locatie bevinden we ons in de gracht tussen de Oude stad en de Spitaalstad, meer nauwkeurig in de hoek waar het Paardenwal-bastion overging in de Boompjeswal. De paardenwal dankt zijn naam vanwege de paardenstallen die in de 18e en 19e eeuw op het bastion stonden. Deze vestingwal lag eigenlijk midden door de middeleeuwse stad. De Spitaalstad werd gezien als een dunbevolkte voorstad die aanvankelijk buiten de hoofdverdediging viel. De bastions bij de Boompjeswal en Paardenwal

werden in 1707 als verdedigingswerk al weer opgeheven. In die tijd verbeterde Menno van Coehoorn de vestingwerken. Hij legde innundatiezones aan rond de stad die met behulp van sluizen in de Berkel onder water konden worden gezet. De Boompjeswal werd ingericht als park (met boompjes – vandaar de naam).

Afbeelding 68: detail uit de plattegrond van Johan Blaeu (1649) met het bastion van de Paardenwal en de diftarlocatie als gele stip in de gracht. Buiten deze vestingwal lag de Spitaalstad met de Laarstraat (linksboven).

Hoewel de gracht dus zijn functie had verloren, bleef hij watervoerend tot in de jaren zestig van de 20ste eeuw, maar in de laatste eeuwen vooral als open riool.

Het diftargat biedt dus een kijkje in de opvulling van de 17^e-eeuwse gracht, en wel precies ten westen van het midden ervan. De opvulling is dakpans-gelaagd. Onderin bevindt zich een bruine venige klei met takjes, mortel en stukjes baksteen. Behalve roodbakkend aardewerk (o.a. scherven van grappen) komt hier een scherf van een laat 16^e-eeuwse Keulse of Raerense kruik met wijnranken-applique uit. Op deze kleilaag ligt een laag zand met bouwpuin. Naast roodbakkend aardewerk komt hier ook een Westerwald-kruik uit met daarop een portret-applique met het jaartal 1672. Wellicht is deze dump in de gracht beland kort na de plannen van Van Coehoorn in 1707. De muren van de wallen werden toen gesloopt en we zien op kaartmateriaal dat de gracht ook wat smaller wordt³⁶.

De gracht wordt pas echt opgedoekt in de 20ste eeuw, waarbij een laag zand van 2 meter dik wordt opgebracht.

Het was door grondwater niet mogelijk boringen te verrichten onder de kleilaag.

³⁶ vgl. kaart De Wit 1698 met Hottingerkaart 1785, zie ook Groothedde en Krijnen 2005.

POLSBROEK

Code: POL'05

X/Y-coördinaten: 210777.13/461443.09; 210778.97/461441.66; 210777.51/461439.84; 210775.69/461441.31.

Z-waarden: 5,30-7,60 +NAP

Periode van opgraving: 20 en 21 oktober 2005

Aantal uitgegeven vondstnummers: 2

Afbeelding 69: locatie
POL'05

De straat Polsbroek dateert vermoedelijk al uit de 13^e eeuw. Hij verbond in een rechte lijn het begin van de Laarstraat met de buitenpoort van de Spitaalstraat. Met de kaalslag van de wijk en de aanleg van het Miro-terrein (1970-1975) veranderde het verloop echter compleet. De straat moet altijd een bijzonder landelijk indruk hebben gemaakt. De straat ontsloot de vele hoven en moestuinen in het gebied. Dit veranderde echter in het midden van de 19^e eeuw. In die tijd trok het nog relatief lege stadsdeel veel arme mensen uit de regio aan die hun heil in Zutphen zochten. Ook de sterke bevolkingstoename in de stad zelf noopte tot het volbouwen van het gebied. De Polsbroek werd de armenbuurt bij uitstek.

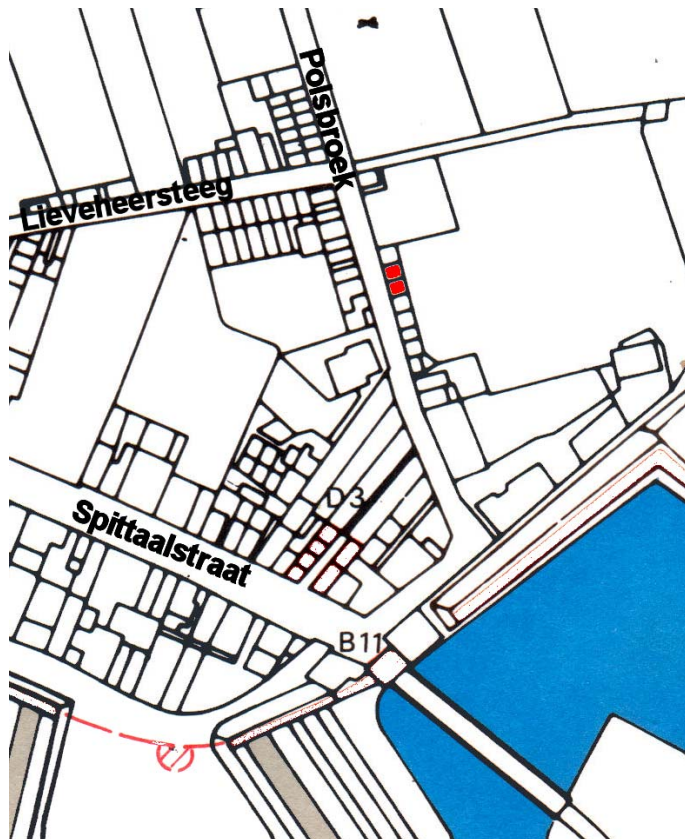
Het wekte dan ook weinig verbazing dat bij de aanleg van de diftarput aan de Polsbroek resten van drie 19^e-eeuwse kelders werden gevonden. Zoals te verwachten viel, is de oriëntatie van de kelders niet gericht op de huidige rooilijn, maar die van de oude Polsbroek. Onder de keldervloeren is een pakket opgebracht schoon zand van 25-40 cm dik aanwezig. Direct hieronder (beneden de 6.00 + NAP) begint een waarschijnlijk vroeg 15^e-eeuwse³⁷ ophoging van ca. 40 cm dik. Ook lijkt er zich in het profiel een soort slootje te bevinden. Mogelijk heeft dit te maken met het draineren van het lage en natte terrein. De Polsbroek was immers van oorsprong een drassig broekgebied, dat in de 13e eeuw omdijkt werd. De natuurlijke ondergrond in deze put bestaat uit vette klei met zoetwatermolluscan, afzettingen van de Berkel. De bovengrens van dit natuurlijke sediment ligt op 5,55 + NAP

³⁷ Van de twee gevonden steengoedscherven is er één van een smalle gevlamde kan die te dateren is in de late 14e of vroege 15e eeuw, en één weinig diagnostisch scherfje dat alleen te dateren is als 15e eeuw of later.

Afbeelding: 70:
opmeting van 19e-
eeuwse keldervloeren

Afbeelding 71 (rechts): de Polsbroek was rond 1900 een
dichtbevolkte straat.

Afbeelding 72 (links): de ligging van de
huisjes in rood op de kadastrale minuut
van 1823 waarvan de kelders zijn
aangesneden in het diftargat

RIJKENHAGE

Code: RIJK'05

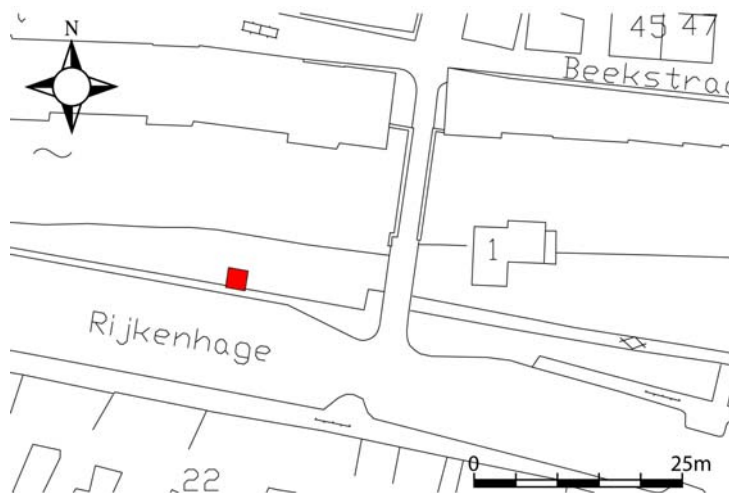
X/Y-coördinaten: 210483.35/461935.28; 210485.74/461934.86; 210485.37/461932.49; 210483.00/461932.91.

Z-waarden: 6,75-9,60 +NAP

Periode van opgraving: 8 t/m 12 december 2005

Aantal uitgegeven vondstnummers: 13

Aantal uitgegeven spoornummers: 7

Afbeelding 73: locatie RIJK'05

De diftarput op het Rijkeshage is midden in een voormalig huis gegraven. Vanwege de geringe omvang van de put is het lastig om op grond van puur archeologische waarnemingen bouwhistorisch iets te zeggen over het pand. We zien een muur van hergebruikte kloostermoppen (S4) aan de oostzijde van de put. Deze muur is gestapeld (zonder mortel) en vertoont geen duidelijk verband. Parallel aan deze muur loopt een halfsteens muurtje (S3) van hergebruikte kloostermoppen als afbakening van een keldervloer. Aan de noordkant van de muur is een vierkant blok van dezelfde stenen (S5). De vloer bestaat uit twee delen (S1 en 2) die aansluiten. De vloeren bestaan uit plavuizen van 22,5 x 22,5 x 3 cm en in het geval van S

2 ook nog uit twee vloertegels, vervaardigd uit (Naamse?) kalksteen. Tussen de stenen bevond zich kolengruis, wat op een laatste opslagfunctie van kolen wijst. Direct onder de vloer is vroeg 18^e-eeuws materiaal gevonden. Tot slot bevindt zich aan de noordzijde van de put nog een stuk muur van recentere bakstenen (21 x 10 x 4 cm). Het meeste aardewerk onder de muren dateert uit de late middeleeuwen.

Afbeelding 74: scheidingsmuur in het opgedeelde huis Den Wolsack, met links een plavuizenvloer

Wanneer het gevondene geplot wordt op een oude kadastrale kaart (1832), dan blijkt dat de put precies in het midden van een huis is ingegraven. Dit huis maakte deel uit van een hele rij huizen langs de Berkel (Molenbeek). Deze hele straatwand is gesloopt bij de aanleg van de oost-west traverse (rechtstreekse verbinding van de IJsselbrug met de straatweg naar het oosten) in 1954. Daarbij werd het Rijkshage verbreed van doodlopende steeg tot hoofdverkeersader. De oude rooilijn van deze gesloopte huizen loopt precies over de as van de huidige straat Rijkshage. Het opgegraven kadastrale perceel blijkt in de loop der tijd gesplitst te zijn in twee huizen. De scheidslijn tussen de beide delen komt exact overeen met de halfsteens muur S3. De kelder hoorde bij het westelijke deel. Het vierkante blok bij de scheidslijn is misschien de onderkant van een kolom waarop een gewelf rustte. De oostelijke muur S4 is mogelijk ook gerelateerd aan de opsplitsing. Het zou hier kunnen gaan om de fundering van een muur die de kamers van een gang scheidde. Het muurtje van recentere stenen is een afscheiding in een eerst grotere kelder. Dit fenomeen wordt geregeld aangetroffen. Vaak wordt een deel van de kelder opgeofferd om bijvoorbeeld bouwpuin kwijt te raken.

Afbeelding 75: ligging van de werkput ten opzichte van oude bebouwing (kaart Doornink-Hoogenraad 1983, gebaseerd op de kadastrale kaart van 1823) in zwart en ten opzichte van huidige kadastrale grenzen (dunne groene lijnen)

Tot slot levert het historisch kadaster nog belangrijke aanvullende informatie over de plek. Het pand aan “De Haegen” wordt het eerst vermeld als bezit van de joffer Ailheit Raishorn. Deze weduwe bezit het pand, maar het wordt bewoond door Wilhelm Aesinck. Ailheit woont in het belendende pand. *Huis en hof achter de Beeck* worden in 1546 verkocht aan Herman en Henrica van Emerick. In 1551 is er al sprake van twee huisjes, maar pas in 1563 wordt gemeld dat het huis gescheiden *zal worden* met een muur. Dat moet S3 zijn. Van één van de huisdelen –verpondingsnr. 359- (of misschien van het hele huis?) zijn ook namen bekend. In 1698 is dit “Den Wolsack” en in 1736 “Het Groene Wout”.

ROODSPLEIN

Code: **ROOD'05**

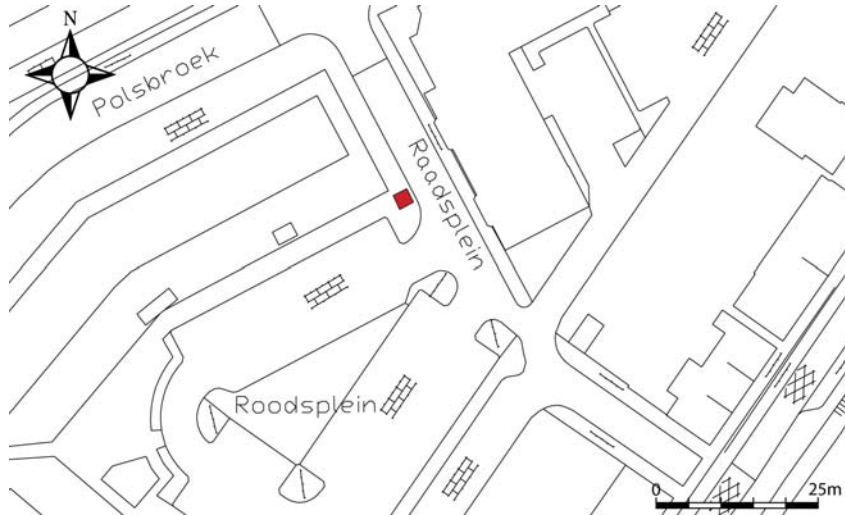
X/Y-coördinaten: 210839.23/461514.97; 210840.27/461512.92; 210838.14/461511.81; 210837.17/461513.94.

Z-waarden: 5,20-7,00 +NAP

Periode van opgraving: 21 oktober 2005

Aantal uitgegeven vondstnummers: 6

Aantal uitgegeven spoornummers: 0

Afbeelding 76: locatie
ROOD'05

Deze plek biedt een goed zicht in de ontginningsgeschiedenis van dit terreindeel in het zuidoosten van de Polsbroek. De eerste bebouwing vindt hier pas plaats in de jaren 80 van de 20^e eeuw. Hiervoor waren er hier alleen moestuinen en boomgaardjes (zie bijvoorbeeld de plattegrond van Blaeu 1649 en de kadastrale kaarten tot aan de sloop van de Polsbroek). Alleen de stedelijke situatie in de late middeleeuwen was onbekend.

De waargenomen opbouw van de bodem valt grofweg in vijf delen uiteen. De bovenste meter bestaat uit industriezand uit de 20^e eeuw. Daaronder ligt een pakket klei van 55 cm dik waar alleen een scherf van Delfts faiencebord uit komt. Daar weer onder ligt een pakket van 40 cm mestige grond die tjokvol met 19^e-eeuws materiaal zit, waaronder het onvermijdelijke Maastrichtse Petrus Regout aardewerk en zelfs de resten van een paraplu. Dan volgt een 40 cm dikke laag zeer humeus kleiig zand met aardewerk uit de 13^e t/m 17^e eeuw (waaronder een stuk van een baardmankruik). We mogen hier aannemen dat het gaat om stadsafval dat in de 17^e eeuw gedumpt is, inclusief oudere opspit. Ook het Hogestraatje (HOG'05) heeft aanwijzingen opgeleverd voor een 17^e-eeuwse ophogingsfase. Het dikke pakket donkergrijs kleiig zand onderaan (beneden 5.60 + NAP) biedt minder aanknopingspunten. Het bevat onder meer baksteenstukjes en mortel, maar ook *zoutwatermosselen* en oesters. De laag toont een dakpansgelaagdheid. De situatie wijkt af van die op locaties dichtbij zoals HAM'05 en POL'05. Daar bevindt zich ook een grens op 5.60 + NAP, maar daar bevindt zich onder deze grens grijsbruine klei met *zoetwatermolluscanen*. Hier ligt onder de 5.50+ met andere woorden de natuurlijke ondergrond (Berkelafzettingen). Kort samenvattend hebben we hier dus waarschijnlijk te maken met een afwateringsgeul die grofweg haaks op de omwalling en de Hoofdgracht lag. We zagen al dat er bij HAM'05 en POL'05 ook al aanwijzingen zijn gevonden voor afwateringskanalen. In het geval van de Hamerplaats dateert deze vrijwel zeker uit de 15^e eeuw.

SCHUPSTOEL

Code: SCH'05

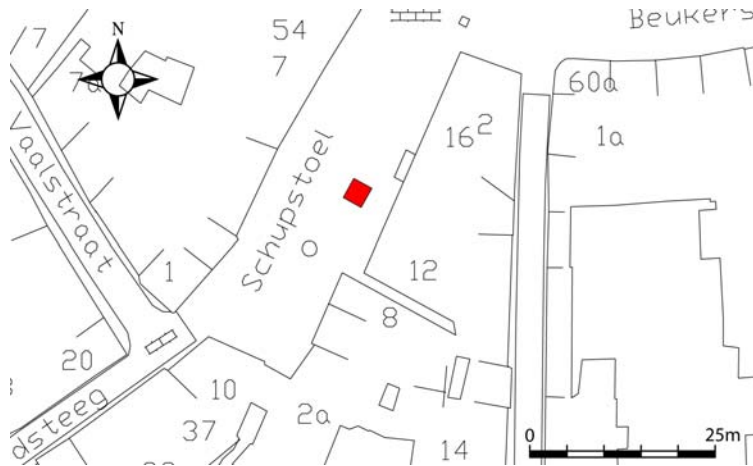
X/Y-coördinaten: 210534.89/461709.40; 210537.37/461708.05; 210535.91/461705.51; 210533.44/461706.86.

Z-waarden: 5,40-9,40 +NAP

Periode van opgraving: 1 en 2 november 2005

Aantal uitgegeven vondstnummers: 17

Aantal uitgegeven spoornummers: 2

Afbeelding 77: locatie SCH'05

De Schupstoel zou volgens archeologische en historische aanwijzingen een havenbekken aan de Berkel zijn geweest. Aanwijzingen voor een talud naar een gracht of oever werden gevonden in de kelders van Schupstoel 5 (1990-1991).³⁸ R. Wartena meende tijdens

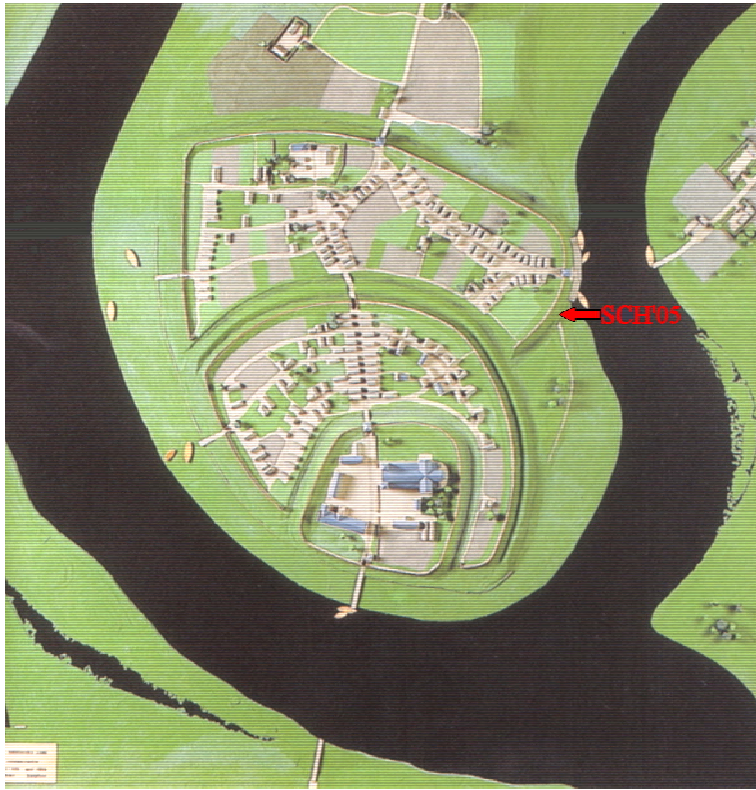
waarnemingen in de rioolsleuf in de Beukerstraat - Schupstoel in 1971 op grond van de vondst van zware in de grond gedreven palen een haven met steigers te herkennen. Inderdaad lag de oude Berkeloever niet ver van de Schupstoel af maar inmiddels was bekend dat ook de 12^e-eeuwse grafelijke omwalling van de Beukerstraatwijk hier moest passeren. Het middeleeuwse niveau ligt op de Schupstoel locatie direct onder de 20^e-eeuwse ophogingslaag van geel zand. In wezen bestaat het middeleeuwse niveau uit twee sporen: een 12^e-eeuwse gracht en een laat 13^e of vroeg 14^e-eeuwse waterput. Van de gracht is net een stukje talud gevonden van de veldzijde van de gracht. De tegenhanger van het grachtalud is, zoals gezegd, in Schupstoel 5 gevonden. Daarmee is het mogelijk om de breedte van de 12^e-eeuwse gracht te bepalen: ca. 20 meter. De waterput beslaat ca. 80 % van het oppervlak van de put. In de hoek is bovendien de bovenkant van de kern van de put te zien. Wat er voor beschoeiing is gebruikt valt buiten de waarneming van de put. De vulling van de insteek bestaat uit een mengsel van zandig veen en lichtgrijs zand: de vulling van de gracht waar hij doorheen is gegraven en de schone grond onder de gracht. De vondsten uit de put bestaan ook voor het overgrote deel uit scherven en leer die oorspronkelijk uit de grachtvulling komen. De vulling van de gracht bestaat zoals uit gezegd uit zandig veen tot zeer grof, turfachtig veen en is bijzonder rijk aan vondsten (vooral protosteengoed, grijs aardewerk, bot en schoenen). Het veen maakt geen opgebrachte indruk, maar lijkt in situ te zijn ontstaan. Het bovenste deel van de gracht wijkt hier van af en is mogelijk wel bewust gedempt. In de late 13^e eeuw was de gracht opgevuld en werd er een waterput door de vulling heen gegraven. Deze dempingsdatering past bij de in Schupstoel 5 aangetoonde eerste bewoning aan het plein. In het laatste kwart van de 13^e eeuw worden hier twee houten huizen gebouwd op de percelering die nog altijd herkenbaar is.³⁹

De 12^e-eeuwse gracht liep dus tot op het plein van de Schupstoel en maakte deel uit van het verdedigingssysteem dat is aangelegd door de eerste Gelderse graaf van Zutphen: Hendrik I. Dit is een toevoeging aan de Karolingische ringwalburg. De omwalling strekte zich uit van de

³⁸ M. Groothedde 2005. Opgravingsverslag Schupstoel 5 (1990-1991), intern rapport Gemeente Zutphen

³⁹ M. Groothedde. Opgravingsverslag Schupstoel 5, intern rapport 2005

Zaadmarkt via Bernhardsteeg, Oude Wand en Rozengracht. Bij de Schupstoel lag de gracht waarschijnlijk vlak bij de Berkel, en hier kon met tol betalen (“schips-tol”). De veengroei in de gracht zoals die bij dit project is gevonden maakt het aannemelijk dat de gracht geen droge was, zoals eerder vermoed werd. Dit geldt overigens voor het hele 12^e-eeuwse systeem: ook de verdiepte “ringwalgracht” was, zeker vanaf de verbredening en verdieping in de 11^e eeuw, watervoerend, zoals is gebleken uit booronderzoek in de winter 2004-2005⁴⁰.

Afbeelding 78: locatie SCH'05 op de maquette van Zutphen in circa 1180 (maquette C.J.Willems). Recent onderzoek heeft aangetoond dat de grachten watervoerend waren.

Afbeelding 79: detail noordprofiel. Links de venige opvulling van de 12^e-eeuwse gracht. Rechts de doorsnijding hiervan door een 13^e-14^e-eeuwse waterput.

⁴⁰ Fermin & Groothedde in prep.

TADAMASINGEL I

Code: TAD'05- I

X/Y-coördinaten: 210731.15/461304.29; 210733.49/461302.66; 210731.41/461299.70; 210729.09/461301.40.

Z-waarden: 5,70-8,75 +NAP

Periode van opgraving: 7 november 2005

Aantal uitgegeven vondstnummers: 1

Aantal uitgegeven spoornummers: 0

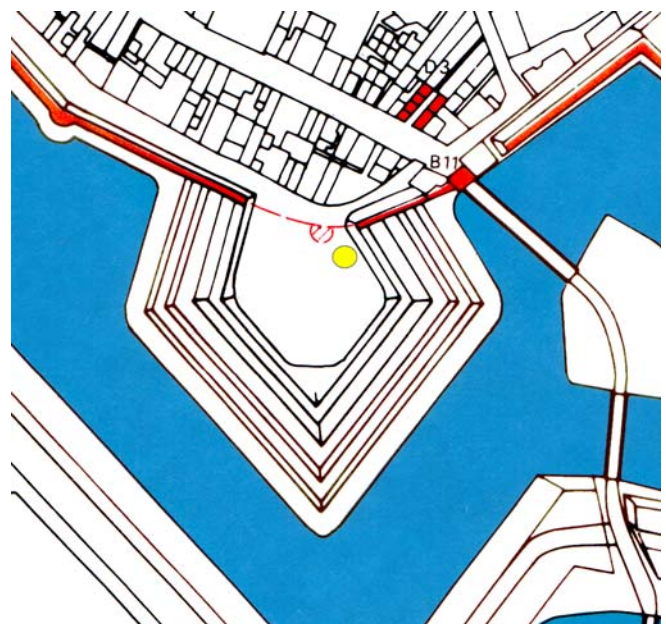
Afbeelding 80: locatie TAD'05-I

Tadamasingel werkput 1.

De locatie is gelegen op het voormalige Galgenbolwerk. De bastionvorm is nog enigszins te herkennen in de omgrachte hoek van de Tadamastraat.

Dit is wellicht de minst informatieve put van het project geweest. Er zijn geen echte grondsporen of muurresten aangetroffen, en de enige scherf is een ijzertijdscherf in een laag die hoogstwaarschijnlijk in de 19^e of 20^e eeuw is opgebracht. Het onderzochte profiel bestaat bijna geheel uit diverse ophogingslagen met hier en daar wat baksteenpuin. Bij gebrek aan aardewerkvondsten zijn de lagen niet scherp te dateren. De bovenkant van het ongeroerde zand bevindt zich hier op ca. 6.70+ NAP.

Als de locatie geplot wordt op de kadastrale minuut van 1823/32 dan blijkt dat de locatie net buiten de 15^e-eeuwse stadsmuur met het zuidoostelijke hoekrondeel ligt. Om die reden is de locatie hier ook gepland. De eerste voorgestelde locatie zou precies op dit rondeel gelegen zijn en zou het rondeel onnodig beschadigen. De puinlagen zullen dus samenhangen met demping van de 15^e-eeuwse gracht tijdens de aanleg van het Galgenbastion omstreeks 1610 en/of de slechting van dit bastion rond 1880.

Afbeelding 81: detail uit het kadastrale minuutplan van 1823 met de diftarlocatie (gele stip) in het Galgenbastion, net buiten de stadsmuur met rondeltoren (rood).

TADAMASINGEL II

Code: TAD'05-II

X/Y-coördinaten: 210579.12/461397.43; 210581.54/461395.44; 210578.76/461392.03; 210576.35/461394.10.

Z-waarden: 7,00-8,90 +NAP

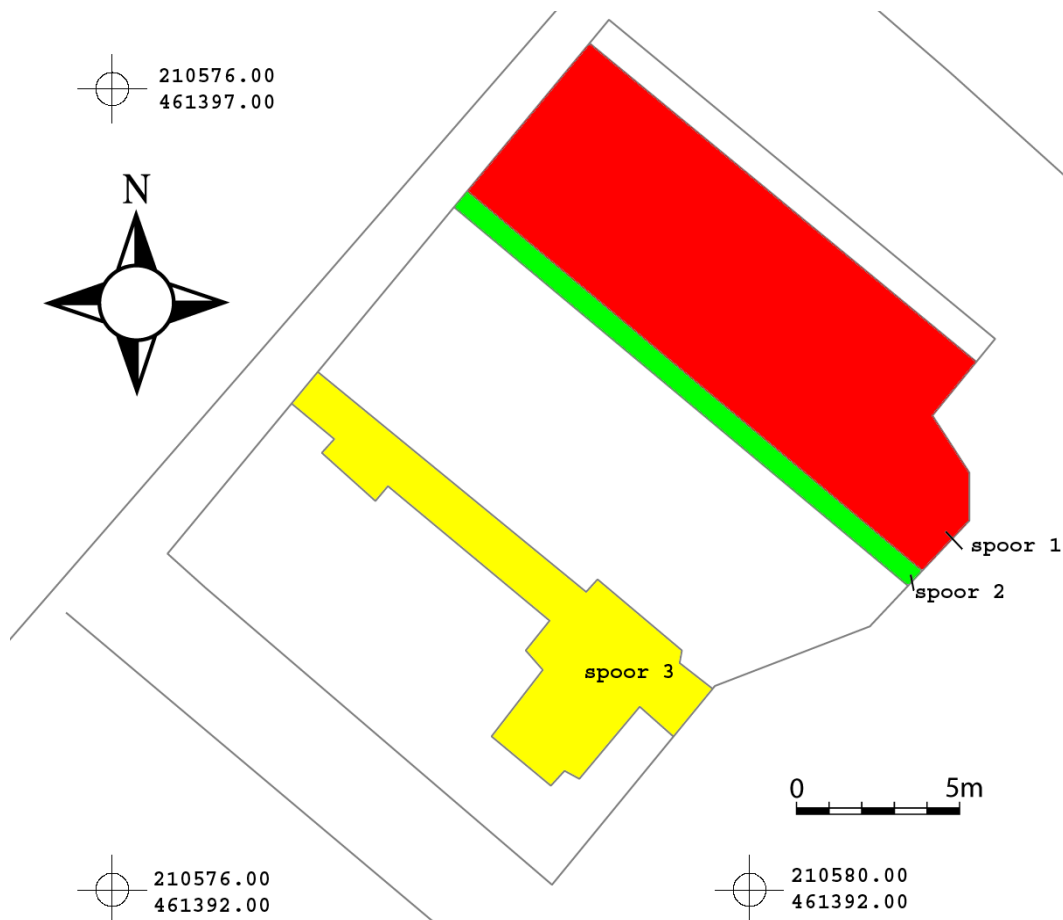
Periode van opgraving: 7 en 15 november 2005

Aantal uitgegeven vondstnummers: 5

Aantal uitgegeven spoornummers: 3

Afbeelding 82: locatie TAD'05-II

Afbeelding 83: vlak met de belangrijkste sporen (muren). In rood: de stadsmuur, in groen: de 18^e-eeuwse klampmuur, in geel: de ommuring van het schoolplein uit 1894.

De hier gevonden sporen laten weinig te raden over. Spoor 1 en 2 vormen een dikke, diep gefundeerde muur, spoor 3 is dun en is niet diep gefundeerd. Tot het diepste niveau is schoon zand gevonden met 19^e-eeuws aardewerk.

Spoor 3 kan geïdentificeerd worden als de ommuring van het schoolplein van de nog steeds bestaande lagere school uit 1894 (thans met andere functie: appartementen).

De muren S1 en 2 vormen een eenheid. De tweede is als klampmuur tegen de eerste aangebouwd. S1 is op het bovenste vlak 1,20 m breed. Het gebruikte steenformaat is 26 x 12,5 x 6,5. S2 bestaat uit veel kleinere stenen (10 L = 53 cm).

Afbeelding 84: locatie TAD'05-II geplot op de stadsplattegrond van Johan Blaeu uit 1649

De aanwezigheid van de muur was geen verassing. Hij maakt deel uit van de laat 15^e-eeuwse stadsmuur die om de Spitaalstad liep. Dit was de opvolger van de 14^e-eeuwse aarden omwalling, waarbij alleen de Spitaal- en Laarpoort uit steen waren opgetrokken.

De zuidelijke stadsmuur van de Spitaalstad werd in het laatste kwart van de 15^e eeuw uitgerust met drie halfronde torens (rondelen). Het werk vorderde tot aan de Spitaalpoort. De oostelijke wal (nu Graaf Ottosingel) zou pas tussen 1540 en 1565 'verstenen'. De grootste verandering, die vervolgens plaatsvond aan de Zutphense vestingwerken, wordt uitgevoerd door Adriaan en Dirk Schelven in opdracht van prins Maurits. Dit gebeurde nadat in 1591 de Spanjaarden verdreven zijn uit de stad. Hierbij worden de vestingwerken onder meer voorzien van bastions en ravelijnen, en gaan brede grachten een prominentere rol spelen vanwege de toenemende vuurkracht van de kanonnen. De verbeteringen in de vestingbouw gaan door tot circa 1625. In de 18^e eeuw wordt de vesting weer gemoderniseerd onder Menno van

Coehoorn. Deze modernisering bestond onder meer uit de aanleg van een nieuwe vestinglinie met lunetten en hoornwerken en een inundatiesysteem rond de stad⁴¹. Het is in deze eeuw dat ook veel gebouwen in Zutphen gemoderniseerd werden: er werden klampmuren van kleine, strak gemetselde baksteentjes tegen oudere gevels aan werden gemetseld. Het lijkt waarschijnlijk dat dit ook gebeurde met oude vestingmuren: de klampmuur S2 is waarschijnlijk een 18^e-eeuwse face lift. Een goede parallel is te vinden bij het nog bestaande Bourgonjebastion (Bult van Ketjen) aan de Vispoorthaven. Dit bastion, dat al omstreeks 1595 is aangelegd, kreeg een nieuwe baksteenbekleding in 1732, getuige de nog altijd aanwezige jaartalsteen.

In 1874 wordt de vesting Zutphen officieel opgeheven (Vestingwet). Om ruimte te maken voor een uitdijende bevolking worden de grachten deels geslecht en bebouwd. Zo ook bij de locatie op de Tadamasingel dat kort voor 1894 in de gracht wordt aangeplempt. Op het aangewonnen terrein werd de school gebouwd. Het schone zand buiten de vestingmuur bevat, zoals verwacht, onder meer 19^e-eeuws aardewerk.

Afbeelding 85: de 15^e-eeuwse vestingmuur met 18^e-eeuwse klampmuur aan de veldzijde.

⁴¹ Zie o.m. Doornink-Hoogenraad 1953, Groothedde & Krijnen 2005

VAN DER VEGTESTRAAT

Code: VVE'05

X/Y-coördinaten: 210968.65/461753.42; 210969.98/461751.54; 210968.06/461750.11; 210966.73/461752.00.

Z-waarden: 6,30-9,00 +NAP

Periode van opgraving: 15 t/m 19 december 2005

Aantal uitgegeven vondstnummers: 7

Aantal uitgegeven spoornummers: 7

Afbeelding 86: locatie VVE'05

In de Van der Vegtestraat is voor het eerst daadwerkelijk een middeleeuws huis aangetoond in het Polsbroekgebied, afgezien van de middeleeuwse huizen in de Laarstraat en Spitaalstraat. Het huis was gelegen tegen de omwalling van de Spitaalstad, de zogenaamde

Ruwersdijk (nu Graaf Ottosingel). Het huis is ook zichtbaar op de kaart van Van Deventer (circa 1565), die vanaf de Laarstraat een rij huizen suggereert langs de Ruwersdijk.

In de diftarput kwam een muur aan het licht die in het midden van de put, dat wil zeggen langs de oude rooilijn van de wal, liep. Het gaat om een steens-dikke muur met een steenformaat van 28 x 14 x 6 cm en een tien-lagenmaat van 77 cm. Onder aan de muur is één versnijding. De muur helt sterk richting gracht. Aan de binnenzijde van de middeleeuwse muur is met hetzelfde formaat stenen een klampmuur gemetseld (deze is dus eveneens verzakt). Ook is er een dwarsmuur van dezelfde stenen haaks op de eerstgenoemde muur.

Deze muur is minder diep gefundeerd en vertoont geen versnijding. Het zou hier dus kunnen gaan om een later ingebrachte scheidingsmuur.

De verzakking is in latere tijd gecorrigeerd met een muur met kleinere stenen (22 x 11,5 x 4 cm). Mogelijk is het laat-middeleeuwse huis op zeker moment gesloopt. Wanneer dit gebeurd is, valt op de maken door het vergelijken van oud kaartmateriaal.

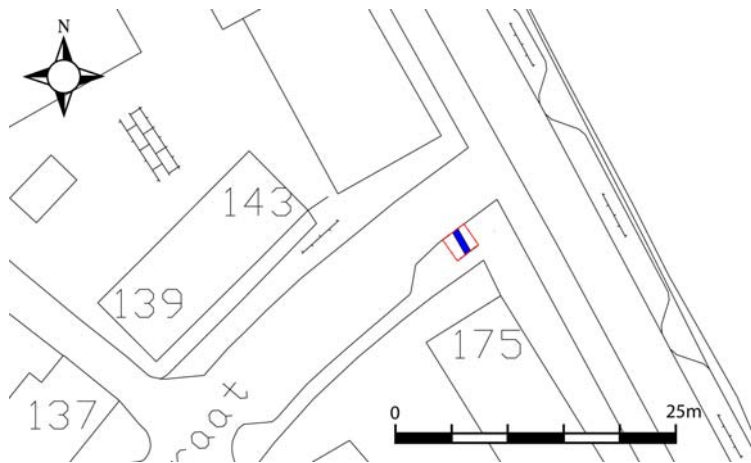

Afbeelding 87: uitsnede uit de plattegrond van Van Deventer (1565)

Op de plattegrond van Van Deventer uit ca. 1565 staat het huis er nog, terwijl het op de plattegrond van Van Geelkercken (1639) en Blaeu (1649) verdwenen is.

Tussen de vervaardiging van de plattegronden in vallen de Spaanse en Staatse belegeringen en bezettingsjaren tussen 1572 en 1591. De sloop kan dus gevolg zijn van strijd in de

Tachtigjarige Oorlog, hoewel de oostkant van de stad nooit in de vuurlinie heeft gelegen⁴². Waarschijnlijk is dan ook dat het pand aan de vestinggracht gewoon slecht gefundeerd was en door verzakking instortte. Ook kan het pand gewoon in de bezettingsjaren zijn verlaten en gesloopt, zoals zoveel panden in die tijd.

Afbeelding 88: locatie middeleeuwse muur

De steenformaten wijzen op een 14^e-15^e-eeuwse datering voor de oudste fase. Hetzelfde geldt voor de vondsten uit de lagen die onder de muur liggen en mogelijk zijn opgebracht om de bouw mogelijk te maken. Het gaat om scherven van grijsbakkend aardewerk en Siegburger steengoed dat een laat 14^e-eeuwse indruk maakt. Een

zeldzamere en goed dateerbare scherf komt verder van een witbakkende (Hafnerbaksel) kacheltegel met bladmotief en groen glazuur. Ook hiervan ligt de datering tussen 1350 en 1450.⁴³

Binnen de muren is in de 18^e eeuw een kuil gegraven. Hieruit komen onder meer roodbakkende pispotten, testen en borden met slibversiering, faienceschotels, Westerwald steengoedkannen en een pijpenkop (met daarop een staande leeuw en de letters HDG gekroond). Deze kuil hoort waarschijnlijk bij het huishouden van het pandje dat hier ondertussen weer was gebouwd. Op de kadastrale minuut van 1823 staat op deze locatie al weer een huisje aangegeven dat kort hiervoor zal zijn gebouwd. Een 18^e of vroeg 19^e-eeuwse datering sluit goed aan bij de gevonden bakstenen van de jongere bouwphase. Tot deze bouwphase behoort, behalve de gecorrigeerde jongere muur op de oude verzakte muur, ook een bakstenen vloer.

Afbeelding 89: verzakte middeleeuwse gevel en dwarsmuur in het noordwestprofiel. Boven in het profiel is nog de bakstenen vloer te zien van het 18/19^e-eeuwse pandje.

⁴² De Staatsen (1572), Spanjaarden (1572 en 1583), Fransen (1672) en Canadezen (1945) vielen de stad binnen aan de noordzijde (Nieuwstadspoort) en de Staatse legers van Maurits van Oranje (1591) vanaf de westoever van de IJssel.

⁴³ Vergelijk D. van de Venne in: Bartels 1999 pagina 1093, 10

Door omstandigheden was het bij deze put overigens alleen mogelijk om de profielen te documenteren.

VISPOORTPLEIN

Code: VIS'05

X/Y-coördinaten: 210256.70/461412.77; 210258.85/461411.95; 210257.94/461409.60; 210255.80/461410.47.

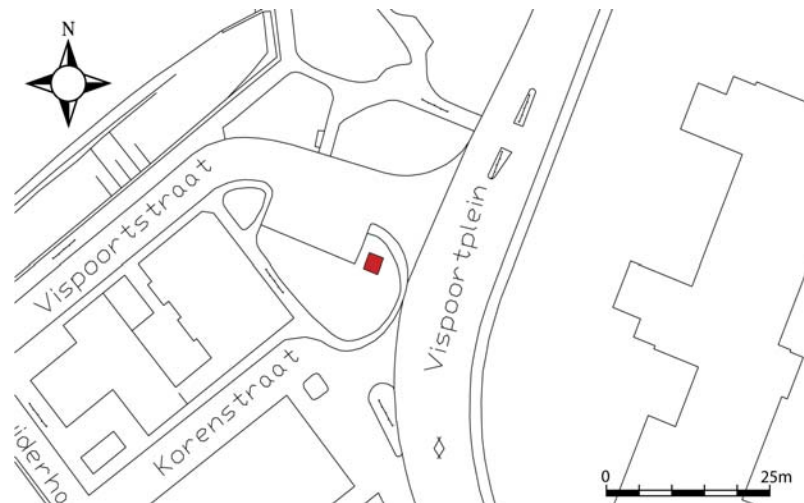
Z-waarden: 8,25-8,90 +NAP

Periode van opgraving: 15 november 2005

Aantal uitgegeven vondstnummers: 0

Aantal uitgegeven spoornummers: 0

Afbeelding 90: locatie VIS'05

Alhoewel deze locatie niet was ingepland als onderzoekslocatie, werden we toch getipt in verband met een archeologisch fenomeen. Het gaat om een oude keienbestrating van het plein op 60 cm onder het maaiveld (= 8.26 + NAP). Onder dit niveau is geen aardewerk gevonden. De diftarlocatie ligt buiten de middeleeuwse stad op de route vanuit de Binnen Vispoort (stadsmuur), via de Buiten Vispoort in de vestingwal naar de Houtwal. De oudst mogelijke datering is derhalve 17^e eeuw, maar de indruk van het onderliggende materiaal (puin, baksteen) was dat het waarschijnlijk een bestrating betreft uit de 19^e eeuw.

Afbeelding 91: keienbestrating onder het Vispoortplein

WATERSTRAAT

Code: WA'05

X/Y-coördinaten: 210162.19/461694.37; 210164.99/461694.25; 210165.05/461690.22;
210162.32/461689.89.

Z-waarden: 6,20-10,00 +NAP

Periode van opgraving: 10 en 11 januari 2006

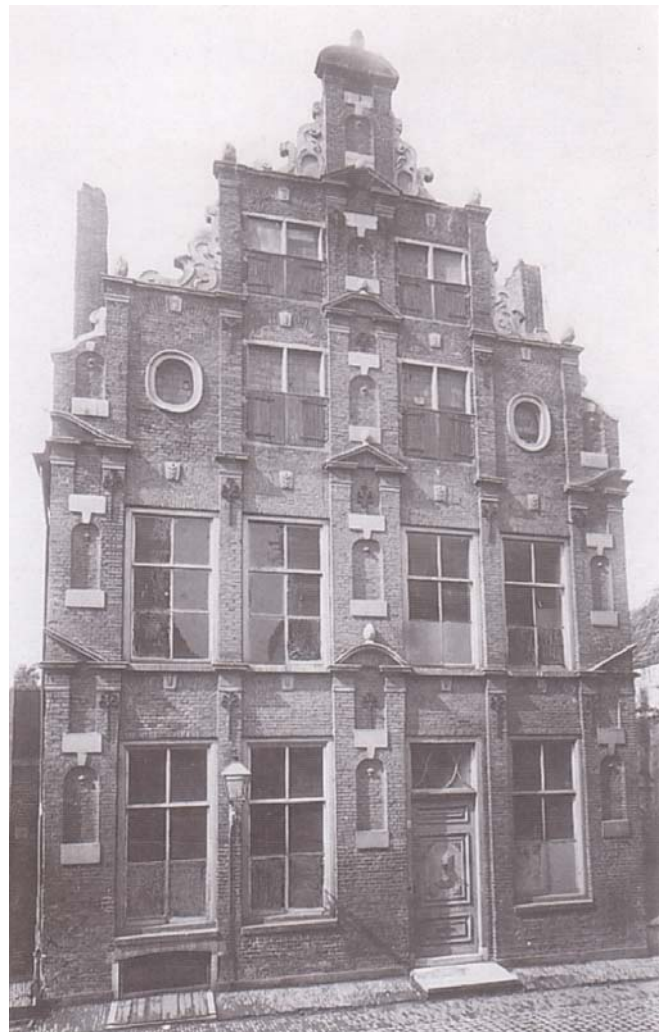
Aantal uitgegeven vondstnummers: 8

Aantal uitgegeven spoornummers: 12

Afbeelding 92: onderzoekslocatie WA'05

De diftarlocatie is gelegen op het voormalige schoolplein aan de straat. Het schoolgebouw Waterstraat 33 uit 1886 staat niet op de oude rooilijn van de straat maar een eind van de straat af. Op dit moment is het gebouw in gebruik bij de gemeente en huist onder meer onze opdrachtgever de gemeentelijke afdeling Milieu in het pand. Voor de bouw van de school in 1886 werd het hiernaast afgebeelde zeer rijk uitgedoste maniëristische gebouw gesloopt. Gelukkig bestond deze goede foto van het huis van vlak voor de sloop en er zijn zelfs opmetingstekeningen van stadsarchitect Van Etteger. Het gebouw dateerde blijkens de literatuur uit 1625. Van de oudere geschiedenis van de plek was evenwel niets bekend. Hier is met het graven van een gat voor twee diftarcontainers echter enige verandering in gekomen.

Afbeelding 93: het maniëristische huis op Waterstraat 33. Het werd in 1885 ondanks talrijke protesten gesloopt voor de bouw van een schoolgebouw.

Het eerste vlak, een meter onder de bestrating, leverde al een veelheid aan gemetselde structuren op. Zo is in de noordoosthoek muurwerk gevonden dat kan worden toegeschreven aan de voorgevel van het 17^e-eeuwse pand. De steenformaten variëren van 21,5 x 10,5 x 5 cm tot hergebruikte kloostermoppen. Ook de zijgevel is aangetroffen. Deze dikke muur bestaat uit kloostermoppen (28 x 14,5 x 7,5/8 cm, 10L = 95 cm). In de noordoosthoek bevond zich de bovenkant van een tongewelf met stenen van 26,5 x 13 x 6 cm. Nagenoeg parallel aan de kloostermoppenmuur bevindt zich een muur van kleinere stenen. Dit is de muur van een school die naast het nog bestaande 19^e-eeuwse schoolgebouw bevond. Het gaat om de in 1864 gebouwde HBS die gesloopt is in 1981. In de laatste jaren van zijn bestaan was hierin de firma Spruyt gevestigd, die boekbinderslijm produceerde. Het HBS-gebouw was aanzienlijk groter dan de nog resterende lagere school. Ten zuiden van deze muur liep een waarschijnlijk eveneens 19^e-eeuwse, gemetselde riolering.

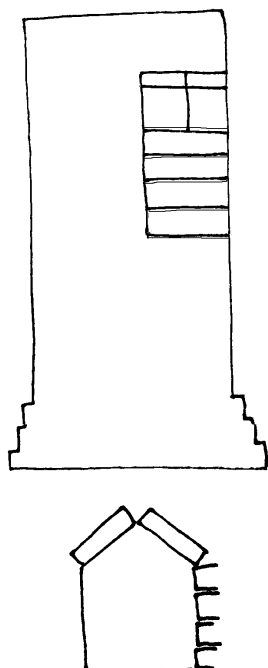

Afbeelding 94: het eerste onderzoeksvlak: muren en gewelven uit diverse eeuwen

Afbeelding 95: blik in het 19e-eeuwse(?) riool

Het verrassende van deze opgraving was de dikke kloostermoppenmuur. Deze is beslist ouder dan het 17e-eeuwse gebouw: de baksteenformaten en 10-lagenmaat duiden op een 13e-eeuwse ouderdom. De muur heeft één versnijding en is gefundeerd op een spekkoek grondverbeteringslaag (afwisselende leem- en zandlaagjes). Het tongewelf van het 17e-eeuwse huis is secundair ingekast in de muur, waarbij de aanzet ('geboorte') rust op leisteenplaatjes. Dit gewelf kwam tot boven straatniveau: op de historische foto van het maniëristische huis zien we een leveranciersluikje. Het is overigens niet zeker dat van de bovenkant van de middeleeuwse muur in de 17^e eeuw nog overeind stond maar waarschijnlijk is dit wel (zie verder).

Afbeelding 96 en 97: oostprofiel: 13^e-eeuwse muur met kaarsnis. Links de getekende doorsnede en aanzicht en rechts de fotoweergave.

De kelder muur is bepleisterd. Vreemd genoeg blijkt de aldus gevormde 17^e-eeuwse kelder zich aan de *buitenzijde* van het 13^e-eeuwse gebouw te bevinden: aan de zuidzijde van de muur bevindt zich namelijk een kaarsnis. Met andere

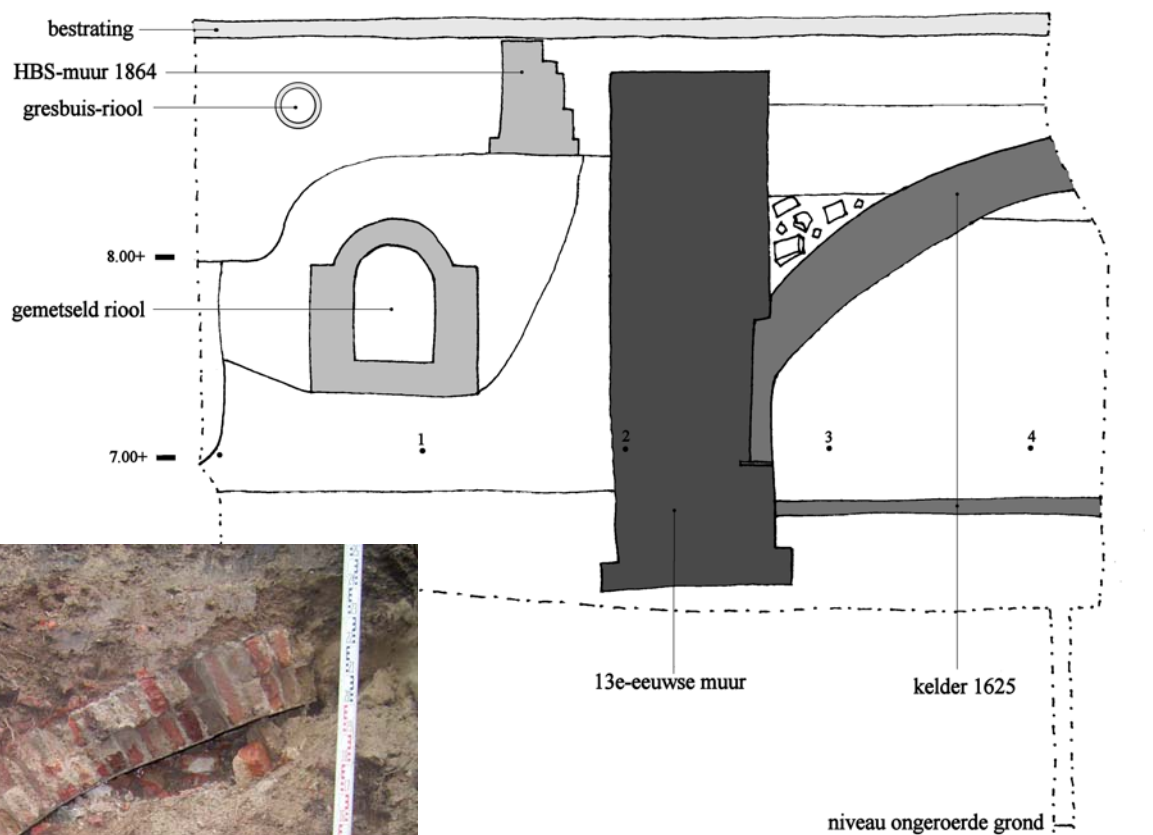

woorden: het 13^e- en 17^e-eeuwse pand overlaptten elkaar niet, met

uitzondering van de kloostermoppenmuur, maar zij hadden deze muur gemeenschappelijk. Dit is op zich gebruikelijk in Zutphen. Alleen de uiteenlopende datering is merkwaardig. Toch is de situatie ingewikkelder als we de historische gegevens interpreteren. Op de foto uit 1885 zien we dat er zich een steegje bevindt tussen het 17^e-eeuwse pand en de HBS. Op de kadastrale minuut van 1823 is de steeg naast het huis al aanwezig. Het 13^e-eeuwse huis bestond dus toen niet meer. Gaan we verder terug in de tijd, dan blijkt er al vanaf de vroegste vermelding in 1447 sprake te zijn van een steeg.⁴⁴ Alleen lag deze steeg op de plaats van het 17^e-eeuwse huis, dus naast het 13^e-eeuwse huis. Deze steeg liep in het verlengde van de Bakkerstraat naar de stadsmuur zoals bijvoorbeeld het geval is met de Kuiperstraat en de Marspoortstraat en mogelijk ook de Kolenstraat. Ook in de Barlheze liggen nog altijd de verlengde stegen van de Heukestraat, Spiegelstraat en Kreijnckstraat die naar de stadsmuur voerden. De stad handhaafde de stegen naar de muur in het verlengde van de straten in verband met de snelle bereikbaarheid van de stadsmuren. In de middeleeuwen mocht niet op deze locaties gebouwd worden. Dat veranderde toen de muur zijn functie verloor in het begin van de 17^e eeuw. Dat de steeg in het verlengde van de Bakkerstraat een openbare straat was blijkt uit de vermelding van 1482 (stads steeg die naar de stadsmuur voert) en 1585 *nae der statt vest wegende*. Verder wordt het steegje consequent in de 15^e en 16^e eeuw genoemd als het steegje naar de stadsmuur. Ook na de bouw van het 17^e-eeuwse huis wordt er een steegje

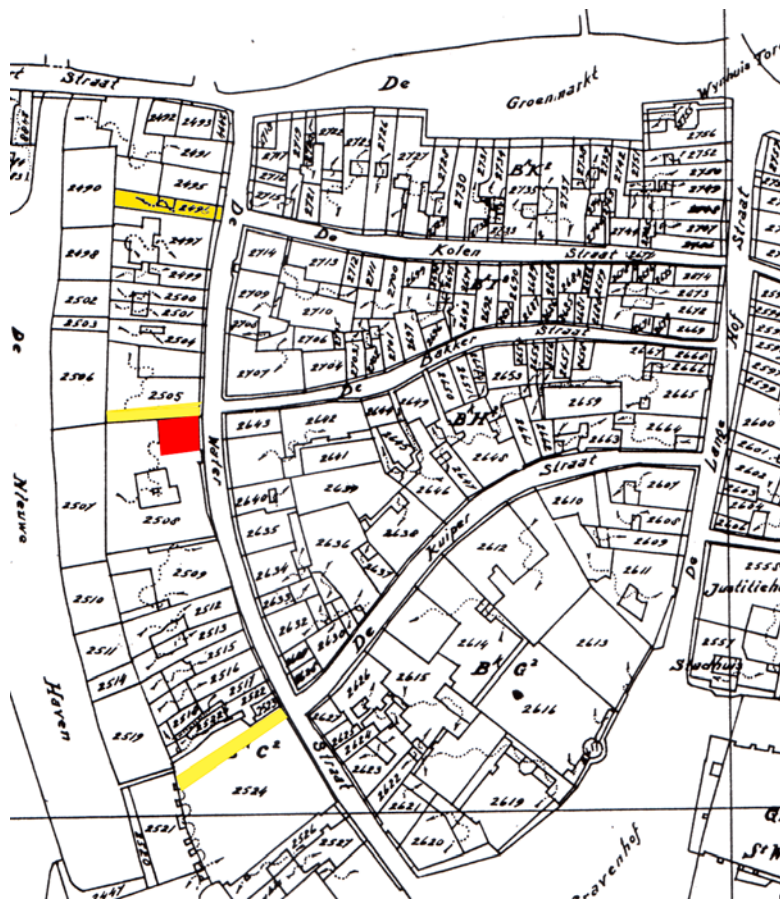
⁴⁴ Historisch kadaster : Kadastraal F 2505, verpondingsnummers 954 A en B

vermeld maar dat moet het steegje links van het huis zijn dat ook nog op de kadastrale kaarten en de foto van 1885 te zien is. Hoe dan ook kunnen door de aanwezigheid van een steeg het 13^e-eeuwse huis en het 17^e-eeuwse huis nooit tegelijkertijd bestaan hebben. De kelderruimte van het 13-eeuwse huis is echter pas gesloopt na de 16^e eeuw. Op de bodem van de voormalige kelderruimte lag een pakket rode golfpannen. Deze dakpannen komen vooral vanaf het midden van de 16^e eeuw in zwang. Alhoewel dit het enige vondstmateriaal was dat enige houvast bood over de datering van de sloop lijkt het waarschijnlijk dat het 13^e-eeuwse huis gesloopt is vlak voordat of vlak nadat het 17^e-eeuwse huis werd gebouwd. Mogelijk is het nieuwe huis de opvolger van het oude huis, waarbij de steeg werd verplaatst. Het 13^e-eeuwse (hoek)huis moet zeker een voornaam groot pand zijn geweest. Het behoort in het Waterstraatkwartier zeker tot de eerste generatie bakstenen burgerhuizen. De wijk zou vooral na de stadsbrand van rond 1305/10 gaan verstenen.

Afbeelding 98 (boven): westprofiel (vereenvoudigd): middeleeuwse muur met ingekast 17e-eeuws tongewelf

Afbeelding 99 (links): het 17^e-eeuwse gewelf ingekast in de 13^e-eeuwse muur. De vulling van de kelder dateert van de sloop in 1885.

Afbeelding 100: kadastrale kaart van 1832 met daarop aangegeven in rood, het 13^e-eeuwse huis (omvang onbekend) en in geel de verdwenen stegen naar de stadsmuur in het verlengde van de Kuiperstraat, Bakkerstraat en Kolenstraat.
Kadasternummer 2505 is het maniëristische huis uit 1625.

ZAADMARKT

Code: ZM'05

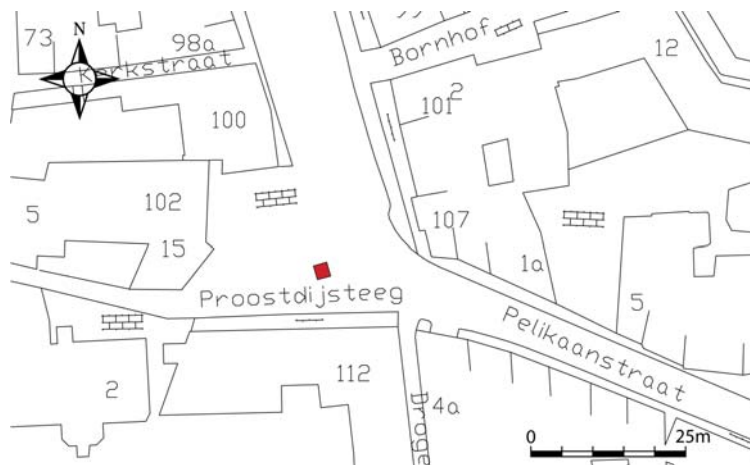
X/Y-coördinaten: 210457.72/461577.01; 210459.87/461577.59; 210460.49/461575.39;
210458.37/461574.83

Z-waarden: 5,40-9,30 +NAP

Periode van opgraving: 7 december 2005

Aantal uitgegeven vondstnummers: 1

Aantal uitgegeven spoornummers: 1

Afbeelding 101: locatie ZM'05

Zowel de Groenmarkt als de Zaadmarkt maken deel uit van het tracé van de 9e-eeuwse ringwalburg. Op de Groenmarktlocatie en bij diverse opgravingen en boringen op de Houtmarkt is deze gracht aangetroffen, maar onder aan de Zaadmarkt is er niets van teruggevonden. De gracht is

hier namelijk eerst dichtgegooid in de 14e eeuw, en daarna compleet weg gegraven voor een andere gracht die om het blokhuis, genaamd 'Dat Bolwerck' van hertog Karel van Gelre lag. Dit versterkte huis was feitelijk een dwangburcht. Hiervan is nooit eerder iets teruggevonden.⁴⁵ Het bolwerk was een reactie van de hertog op hevige onlusten die in de dertiger jaren van de 16^e eeuw plaatsvonden als reactie op onder meer de hoge accijnzen die de steeds mondiger wordende burgerij moest afdragen. De onlusten kwamen voort uit de kostbare oorlogen tegen de Habsburgse opponenten van de Gelderse hertog, die steun zocht bij de Franse koning. De Gelderse steden kwamen in een langdurig economisch isolement te liggen en de vooruitzichten van een eventuele Franse overheersing maakte de stemming tussen de hertog en de steden ronduit grimmig.

Naast de Saltpoort (Drogenapstoren) werden in 1532-1533 gebouwen aan de Zaadmarkt, Proostdijsteeg en Pelikaanstraat gesloopt om plaats te maken voor de burcht en tevens werden strategisch liggende gebouwen bij de stadspoorten aangekocht. Lang heeft dit bolwerk echter niet bestaan: na een strijd tussen stedelijke huurlingen en soldaten van de hertog in 1538 werd het door de stad ingenomen en meteen afgebroken. Karel van Gelre ruimde het veld voor hertog Willem, zoon van de hertog van Gulik en Kleef. Deze slaagde er echter niet in de rust te laten terugkeren. Dit gebeurde pas toen keizer Karel V het landsheerlijk bestuur over Gelre overnam in 1543⁴⁶. Na de sloop van de bij de Zutphense bevolking gehate burcht werd het terrein door rechter en schepenen in 1547 verkocht aan Thomas van Burlloe⁴⁷. Van Buerloe verkocht het perceel aan Juriën Warninckhof die er een groot huis liet bouwen⁴⁸. In 1549 wordt het laat-gotische huis 'Dat Bolwerck' opgeleverd getuige de jaartalsteen in de gevel.

⁴⁵ Grondradaronderzoek door het bedrijf Geofox op de Zaadmarkt, ten oosten, westen en zuiden in de tuinen rond het huis Zaadmarkt 110-112 (Dat Bolwerck) hebben geen aanwijzingen opgeleverd voor muurwerk van enige omvang. Het blokhuis stond dan ook vermoedelijk exact op de plaats waar nu het laat-gotische patriciërshuis staat. De 'lege' zone op de grondradarbeelden rond het huis is feitelijk de dichtgegooid omgrachting van het blokhuis.

⁴⁶ Van Schaik 1989

⁴⁷ Smelt 1941, p. 466

⁴⁸ Juriën Warninckhof was op dat moment overrentmeester van de stad

Het diftar-gat ZM'05 bevindt zich midden in de zestiende-eeuwse burchtgracht. Bij het machinaal uitgraven zijn geen duidelijke verschillende sporen aangetroffen. Er is dus maar één spoornummer uitgeschreven. Dit bleek ook bij het opschonen van de profielen terecht. Ook het vondstcomplex vertoont een uiterst homogeen karakter. De hoeveelheid materiaal is vrij extreem te noemen. Naast een grote hoeveelheid aardewerk werd ook veel leer geborgen en vooral zeer veel botten. Het homogene karakter, de scherpe datering en de kwantiteit ervan maken het een mooi vondstcomplex om te publiceren.

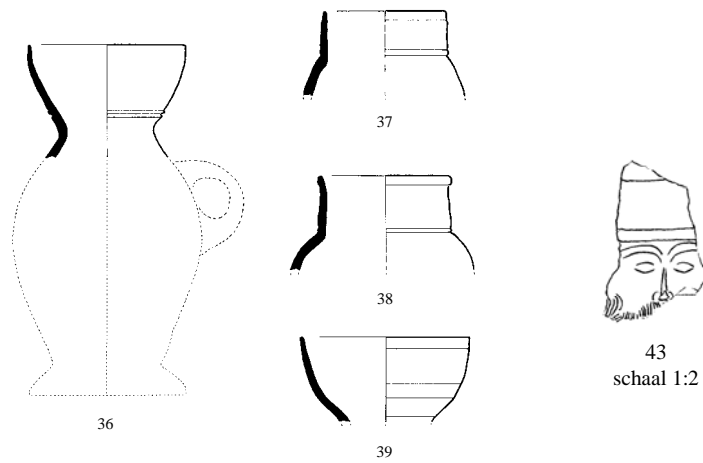
Na het uitgraven van het gat is er nog een drietal boringen gezet om de onderkant van de gracht in beeld te krijgen. Rond 5.50+ NAP kwam de bodem in zicht. Of dit ook echt het diepste punt van de gracht is, is op dit moment nog niet te achterhalen. Op het schone, Pleistocene zand ligt een dunne humeuze kleilaag. Dit betekent dat de gracht watervoerend was. Het feit dat de kleilaag dun is betekent dat de gracht relatief kort open heeft gelegen. Dit stemt overeen met de levensduur van de burcht: slechts vijf jaar. Op deze kleilaag lag een laag baksteenpuin, die zeer waarschijnlijk is te relateren aan de sloop van de burcht in 1538.

Het aardewerk valt als complex dus historisch zeer strak te dateren: tussen 1538 en 1547. Het is daarmee een fraai gesloten vondstcomplex dat te zijner tijd verdient gepubliceerd te worden in bijvoorbeeld het Corpus Middeleeuws Aardewerk of in het Deventer systeem. In het kader van deze rapportage worden in elk geval de relevante vormen alvast afgebeeld. Het aardewerkcomplex heeft een perfecte mix van middeleeuwse en “nieuwetijdse” kenmerken. Bij het steengoed zien we bijvoorbeeld ongeglazuurde trechterhalskannen uit Siegburg in redelijke aantallen, maar ook geglazuurde Langerwehe-, Raeren- en Frechense kruiken, waaronder een baardmankruik. Ook grijs aardewerken schalen komen voor in het complex. Deze worden gedateerd van de 13e t/m de vroege 16e eeuw. Hafner (grof zand gemagerd wit) aardewerk vormt het op één na grootste aandeel in het complex. Het gaat om borden (met guirlandes) en holle-steelgrapen met bleekgroen glazuur en ijzerengobe aan de binnenzijde. Het gros bestaat echter uit roodbakkend aardewerk. Onder de vormen vinden we grapen, koppen, kannen, vetvangers, vergieten en borden. Van de laatste zijn er ook exemplaren met slibversiering, en een exemplaar met standvinnen en een ingekraste tekst: O MA(RIA)... I EN ALTIJT⁴⁹, vergezeld van een kruis. De vetvangers hebben een platte steel en de hoeken zijn rond tot vierkant.

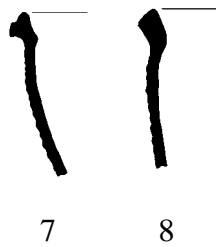
Resten van breedneuzige schoenen en messchedes zijn ook gevonden. Zij worden echter momenteel geconserveerd. Rapportage hierover volgt nog.

De gigantische hoeveelheid bot is (nog) niet onderzocht. Een *quickscan* van het materiaal leert echter dat het hier alleen om slachtafval gaat. Het gros hiervan bestaat uit rund (waaronder zeer veel kaken en hoornpitten). Varken vormt ook een belangrijk aandeel en daarnaast is er een vrij gering percentage schaap/geit. Opvallend is de vondst van een metapodium van een edelhert (mogelijk zitten er meer hertenbotten in het materiaal). Dit dier wordt met adel geassocieerd (zie ook BR'05). Wat het bot tussen het slachtafval doet is niet te zeggen; misschien verwerkte de slager ook wel gewoon wild voor de edelen, of het bot is afkomstig van het gesloopte burchtterrein waar de kastelein de beschikking had over wild. Visresten zijn haast niet aangetroffen (alleen kabeljauw), maar dit zou enerzijds goed te maken kunnen hebben met het handmatig verzamelen bij de graafmachine, en anderzijds horen visresten ook niet thuis tussen slagafval. Van de schaaldieren zijn er ook slechts enkele zoutwatermosselen verzameld.

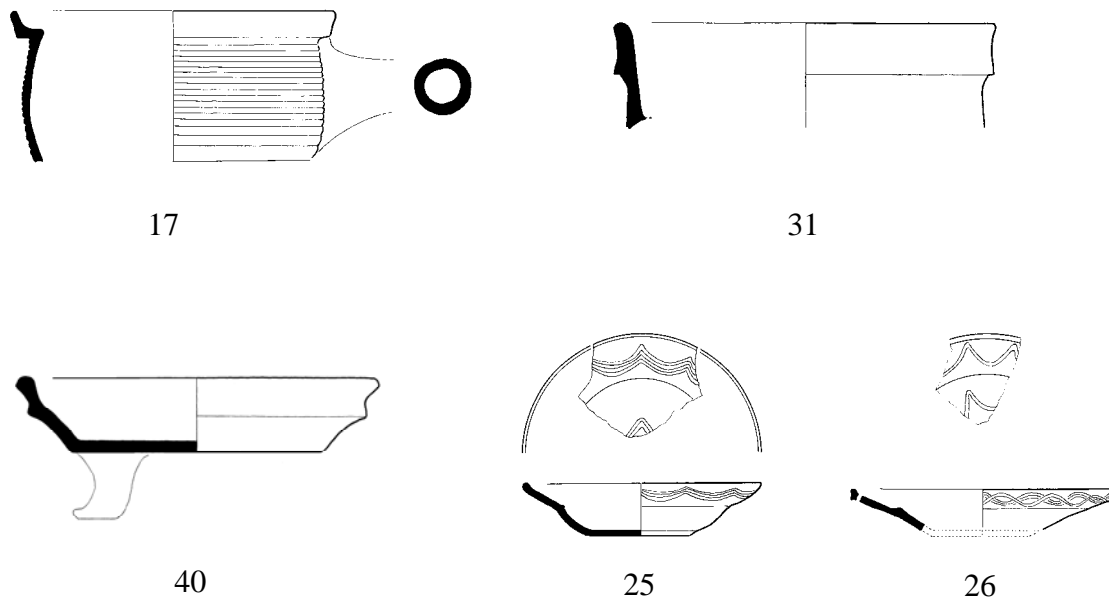
⁴⁹ waarschijnlijk staat hier iets als “O Maria maagd voor .. en altijd” (Maria virgo perpetua, Maria in aeternum permanes virgo).

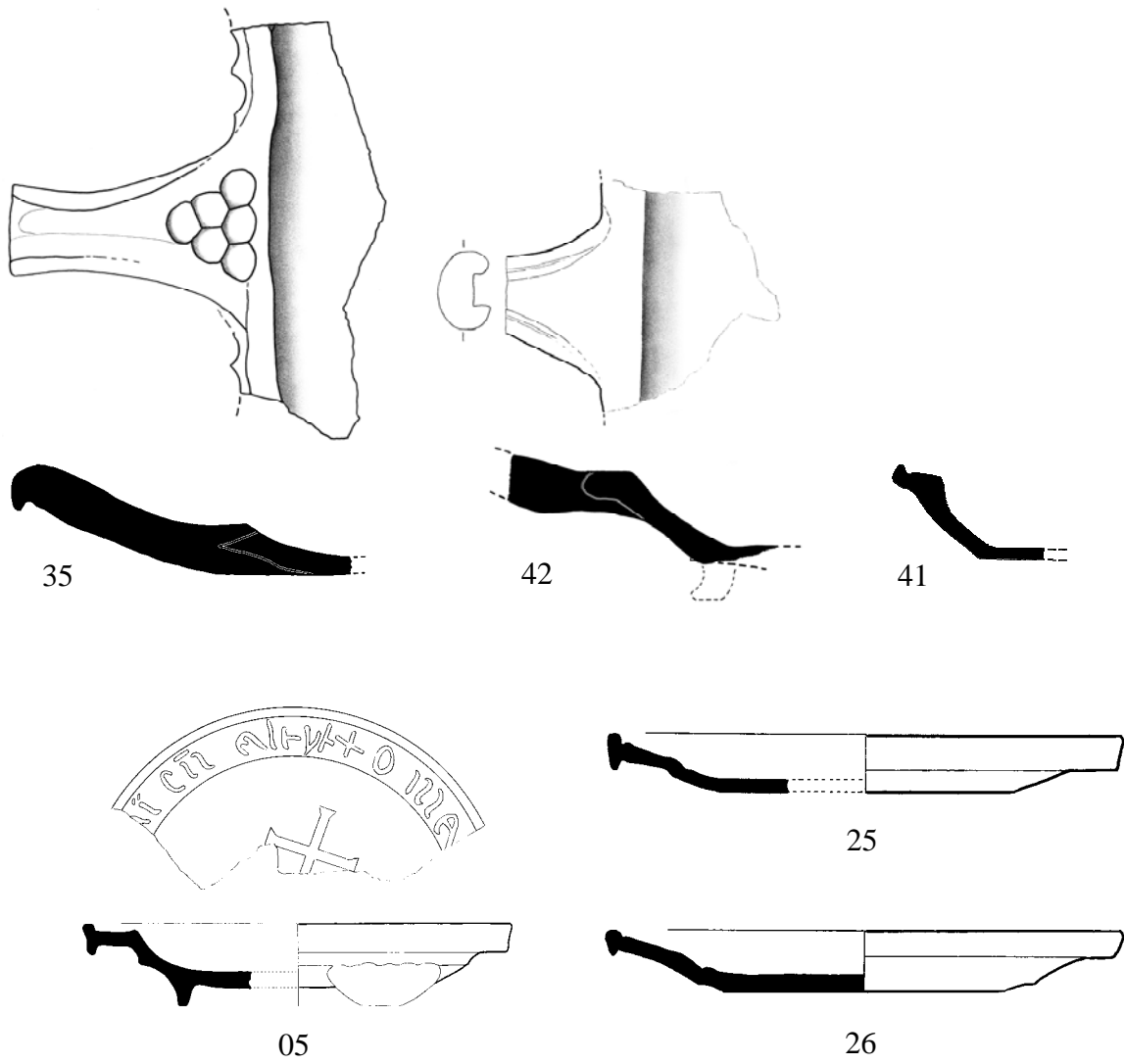
Afbeelding 102: steengoed uit de gracht van het Bolwerck, Zaadmarkt 2005, schaal 1:4

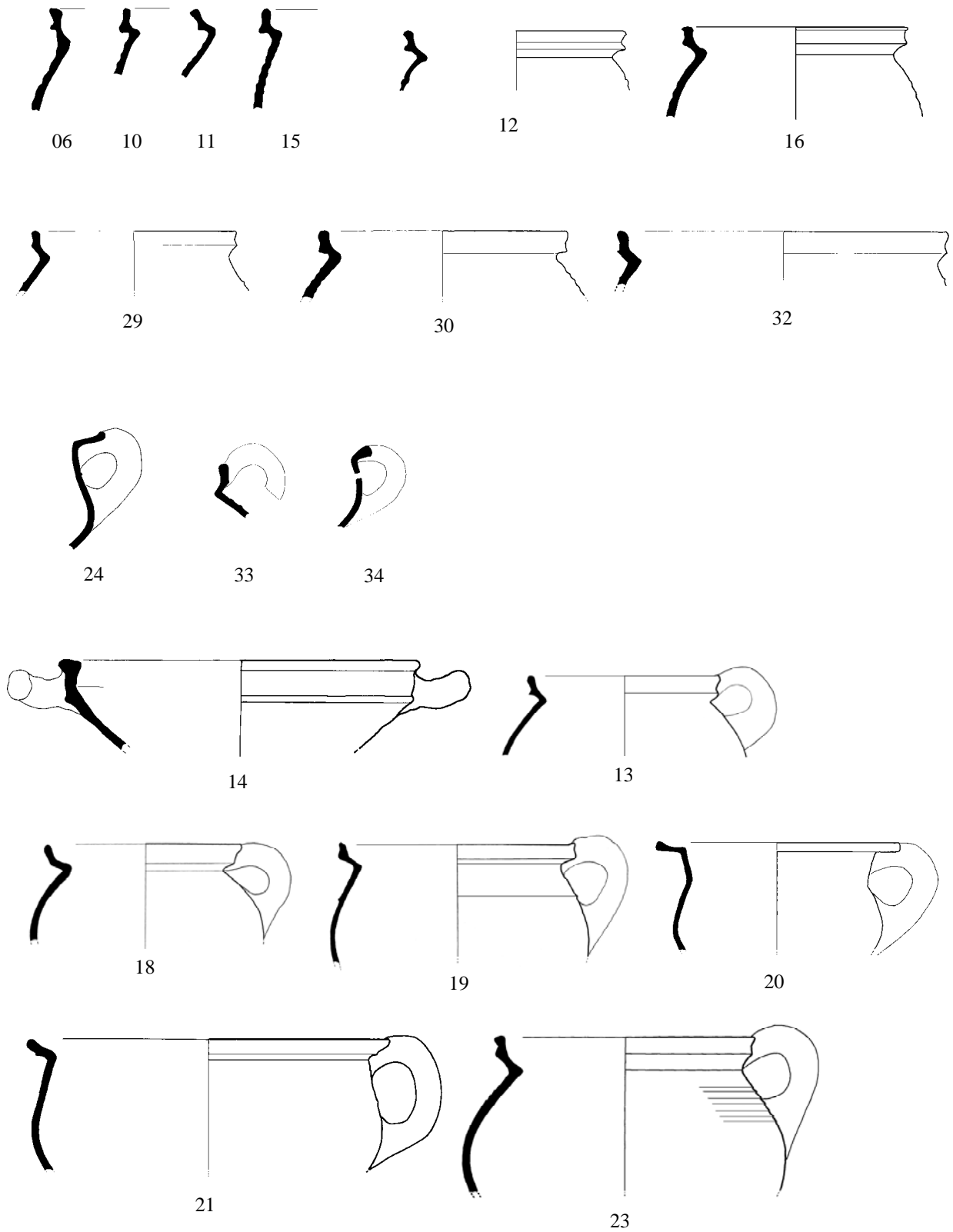
Afbeelding 103: randen van grijsbakkende schalen uit de gracht van het Bolwerck, Zaadmarkt 2005, schaal 1:4

Afbeelding 104: witbakkend aardewerk (Hafner) uit de gracht van het Bolwerck, Zaadmarkt 2005, schaal 1:4

Afbeelding 105: roodbakend aardewerk uit de gracht van het Bolwerck, Zaadmarkt 2005: 35, 41, 42 braadsledes, 05 het slibgedecoreerde sgrafittobord met tekst op de vlag, 25 en 26 borden.
Schaal 1:4.

Afbeelding 106: roodbakkend aardewerk uit de gracht van het Bolwerck, Zaadmarkt 2005: randen van grappen, pispotten en een kom met twee horizontale oren (14).
Schaal 1:4

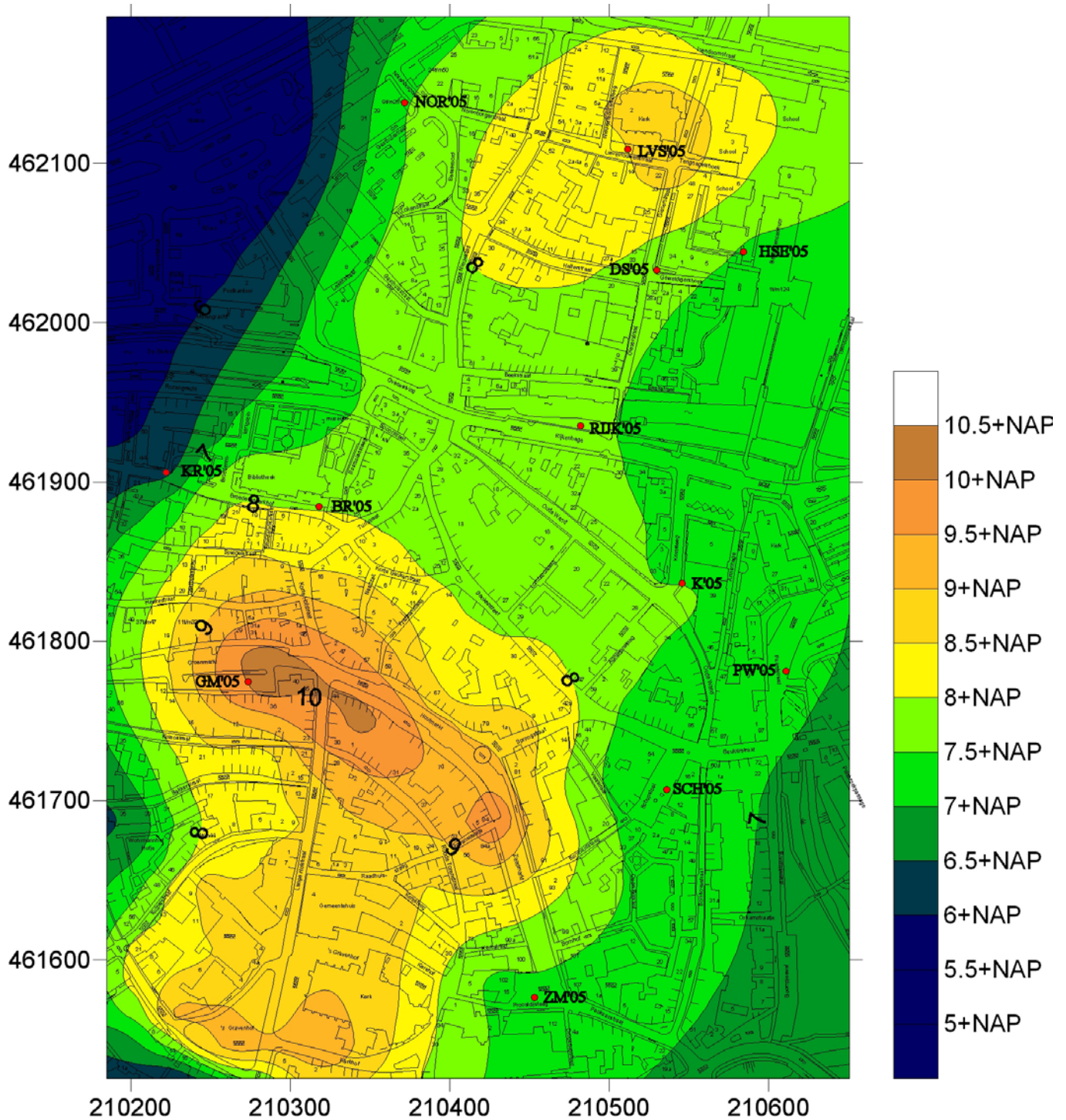
4. Samenvatting en conclusies

Het diftar-project heeft een schat aan informatie opgeleverd over de algemene historie van de stad Zutphen. De meeste van deze waarnemingen moeten gezien worden als puzzelstukjes van het geheel. Extra waarnemingen kunnen theorieën ondersteunen of ontkrachten, of zelfs weer de basis vormen van nieuwe theorieën. De 25 opgegraven locaties zijn allen gering van omvang en geven dus nooit een breed blikveld van een terrein. Wel is door hun aanzienlijke diepte van 2.85 meter steeds een goed inzicht verkregen in de opbouw van het terrein ter plaatse. Hierbij gaat het om waarnemingen van het oorspronkelijke reliëf, oude akkers, afwateringsslootjes, ophogingspaketten, bebouwing etc. Met name in het gebied Polsbroek, waar buiten de Spitaalstraat en Laarstraat nog nooit echt archeologisch onderzoek was verricht, zijn deze waarnemingen welkom. Ze completeren het beeld van de bewoningsgeschiedenis ter plekke, maar geven ook inzicht in wat we mogen verwachten op archeologisch gebied als er ooit grootschaliger bouwprojecten uitgevoerd gaan worden. Men denke bijvoorbeeld aan herinrichting van het Miro-terrein of de inbreiding aan de Halvemaanstraat / Melatensteeg.

Door de diepe waarnemingen zijn ook tal van punten toegevoegd aan de paleoreliëfkaart van Zutphen, die nu voor het eerst digitaal vorm heeft gekregen (zie afbeelding 107). Op de kaart zijn NAP-hoogtes geplot van schoon zand plus een imaginaire bodem, later verploegd tot akkerlaag. Schoon zand wil in dit geval zeggen: de schone zandlaag onder een prestedelijke akkerlaag, dus niet verstoord door grachten, kuilen enz. Aldus verkrijgen we de vorm van het rivierduinencomplex waarop Zutphen is gebouwd. Dit rivierduin is ontstaan aan het einde van de laatste ijstijd (Weichselien, de laatste koude fase van het Pleistoceen). Wat we echter te zien krijgen is niet de vorm van dit duin tijdens het Weichselien, maar het rivierduin waar tot ver in de middeleeuwen stukken van zijn weggespoeld door IJssel en Berkel. De hoge kop aan de zuidkant bijvoorbeeld vormde in de 9^e eeuw nog de basis van de ronde ringwalburg die de oudste kern van Zutphen vormt. Van deze ringvorm is thans nog maar ruim een-derde over, de rest is met name in de eerste helft van de 14^e eeuw ten prooi gevallen aan de IJssel. Het kaartbeeld geeft dus de vorm van de natuurlijke ondergrond rond Zutphen weer als er geen sprake van menselijk ingrijpen zou zijn geweest. Een goed beeld van de ondergrond is van belang om de ontwikkeling van de stad te kunnen begrijpen.

We zien bijvoorbeeld dat de 9^e-eeuwse ringwalburg ook echt precies op het hoogste deel van het rivierduin ligt, en wel precies op het punt waar Berkel en IJssel samenkwamen. Opvallend detail is verder dat de beide veronderstelde uitgangen in de wal, namelijk bij de Lange Hofstraat en bij het Ravenstraatje, exact op de hoogste punten liggen. De Sint Walburgiskerk ligt binnen de burg ook weer op een hoger punt. Een ander opvallend fenomeen is de hoogte van een tweede duintop waarvan het hoogste punt onder de Nieuwstadskerk ligt. Ook de kern van de Nieuwstad is dus een rivierduintop. Het tegengestelde geldt voor de Polsbroek. Dit gebied is al in de dertiende eeuw bij de stad getrokken, maar is vanwege de lage ligging tot in de 19^e eeuw nooit volgebouwd. Het had vooral een agrarische functie binnen de stadswallen.

Omdat Polsbroek, Nieuwstad en Oude Stad vanuit historisch perspectief een totaal verschillend karakter hebben worden de opgegraven diftar-locaties hier per stadsdeel behandeld.

Afbeelding 107: nieuwe paleo-reliëfkaart van Zutphen (M. Duurland en M. Groothedde). Voor deze kaart zijn onder meer gegevens gebruikt die zijn verkregen door de waarnemingen van het diftarproject. De hoge kop onderaan ligt onder het oudste centrum (ringwalburg). Het hoogste punt ligt onder de Wijnhuistoren. Een tweede kop ligt bovenaan onder de Nieuwstadkerk. Het lage gebied rechts op de afbeelding is de Polsbroek, en het blauwe gebied links is de IJssel.

4.1 Polsbroek (Spittaalstad)

Het diftarproject is zeer informatief geweest over de opbouw van de wijk Spittaalstad (Polsbroek). Er zijn twaalf putjes aangelegd, verspreid over het terrein. Gegevens uit profielen en resten van huizen vormen een goede aanvulling op de kennis van de stadsontwikkeling ter plekke zoals die al bekend was van oude kaarten, eerdere opgravingen etc.

De naam Polsbroek geeft precies de situatie aan van dit gebied zoals het er tot de dertiende eeuw uitzag: een bosrijk moerasgebied, vermoedelijk een elzenbroekbos. Het was de plaats waar de waterafvoer van de Berkel ten oosten van het rivierduincomplex van Zutphen stagneerde voor hij in de IJssel uitmondde. Hierdoor werd ter plekke klei afgezet. De opgraving op de Douwesplaats (DOUW'05) heeft aangetoond dat dit proces doorging tot in de 13^e eeuw. Het gebied was van weinig nut voor de stad waar het aan grensde. Hoogstens kon er elzenhout gekapt worden voor de vele houten straten die Zutphen rijk was⁵⁰ en verder zal het gebied vogels aangetrokken hebben die voor consumptie interessant waren. In de 13^e en vroege 14^e eeuw ging het de stad Zutphen echter voor de wind. Het had in het laatste decennium van de 12^e eeuw stadsrechten gekregen van graaf Otto I van Gelre en Zutphen en mocht dus markten organiseren en kon tol heffen. Er ontstond een klasse van rijke kooplieden, deels immigranten uit het Rijnland en adellijke families bouwden in de stad hun winterhuizen. De stad was *booming*. Er was dus meer ruimte nodig. Hiertoe werd de Polsbroek ingepolderd. De Berkel werd langs de Polsbroek afgedamd en ging vanaf toen als stadsgracht fungeren. De nieuwe loop van de Berkel werd rond 1225 ten noorden van het oude centrum geleid, dwars door de zandrug, daar waar hij het smalst was. Dit had tot doel het water in de zandrug te stuwen en daarmee de grafelijke watermolens van energie te voorzien. De naam van dit stuk Berkel werd Molenbeek, en deze stroomde ten westen van de stad in de IJssel. Na de rivierverlegging in 1357 takte de Berkel af naar het noorden en volgde tot huis De Pol de oude IJsselmeander om aldaar in de IJssel uit te monden⁵¹. Met de afdamming van de Berkel ten oosten van Zutphen kon het gebied Polsbroek omdijkt worden. Deze dijk kreeg in de volksmond de naam Ruwersdijk. Hij ligt onder de huidige Berkelsingel, Graaf Ottosingel en Tadamingel. Daarnaast werden de reeds bestaande hoofdwegen Spittaalstraat (richting Doesburg, Doetinchem, Emmerik) en Laarstraat (richting Warnsveld, Lochem, West Münsterland) opgehoogd tot een soort dijken, waarbij gezegd moet worden dat de Laarstraat waarschijnlijk al een soort oeverwal of zandkop was. Bij de opgraving aan de Leeuwenkuil (LEEUW'05) is een 13^e-eeuwse ophogingslaag aangetoond die dikker wordt in de richting van de Laarstraat. Langs deze verhoogde wegen ontstond bebouwing. Zo werd omstreeks 1250 werd een klooster gesticht aan de weg richting het zuiden: het Spitaal aan de Spitaalstraat. Dit was een klooster van de orde van de Heilige Geest. In diezelfde periode verrees er ook een geheel nieuwe stad ten noorden van de Molenbeek: de Nieuwstad. Medio 14^e eeuw kwam er echter een kentering in de *succes story* van Zutphen. De pest brak uit en verlamde het openbare leven. De IJssel verzandde en Gelre raakte verzeild in oorlogen en werd langzaam weggeconcurrerd door de Hollandse steden. De Polsbroek bleef onbebouwd op wat lintbebouwing langs de hoofdwegen na. Ofschoon huizen uit deze tijd archeologisch (nog) onbekend zijn, is er bij de David Evekinkstraat (DES'05) behalve een 14^e-eeuwse ophogingslaag ook een kuil uit met 14^e-eeuws Siegburger steengoed gevonden. Of het hier ging om een paalspoor viel lastig uit te maken. Hiervoor was het oppervlak binnen de werkput te gering.

Op de kadastrale minuut van 1823 en 1832 en de plattegrond van Van Etteger uit 1878 zien we dat het gebied tot in de 19^e eeuw grotendeels nog onbebouwd is. Het land bleef echter zeker niet braak liggen: op de kaart van Hottinger zien we talloze moestuinen en boomgaardjes. De naam Ruwersdijk suggereert bovendien misschien dat er sprake was van

⁵⁰ Groothedde & Van Krimpen 2006

⁵¹ Groothedde 2005

textielnijverheid of de dijk moet genoemd zijn naar een ruwaard, een schout. Toch kan de leegte van het gebied niet louter verklaard worden door eerder genoemde rampspoed: de Nieuwstad wordt immers wel volgebouwd in dezelfde periode. De Nieuwstad had toch een duidelijk voordeel boven de Polsbroek: het was er een stuk droger en het lag dichterbij de IJssel. Misschien was het bovendien zelfs uit strategisch oogpunt niet verkeerd om in tijden van belegering je eigen eten te kunnen verbouwen binnen de vestingmuren. In elk geval was het een gunstige bijkomstigheid in de vestingperiode.

De diftar-opgravingen hebben laten zien dat verschillende delen van de Polsbroek op verschillende tijden ontgonnen zijn. Na het aanleggen van dijklichamen in de 13^e eeuw (met een breedte van tientallen meters en een hoogte van ruim een meter⁵²) werd er in de 15^e eeuw weer flink werk gemaakt van het terrein. Er werden afwateringskanalen gegraven (ROOD'05, POL'05, HAM'05) en stukken terrein werden opgehoogd (Spitaalstraat 91 –SP91; Hamerplaats –HAM'05). Ook de dijklichamen werden zeker een halve meter opgehoogd, zoals bleek in de Spitaalstraat 91-opgraving in 2005 (SP91). Deze ophoging was nodig voor de bouw van de armenhuisjes van ridder Jacob van Hackfort in 1478. Bij de diftarput in de Van der Vegtestraat (VVE'05) werd een huis uit deze periode opgegraven. Een ander grootschalig bouwproject was de bouw van een stenen vestingwal om het Polsbroekgebied. Hiervan werd een stuk vrijgelegd aan de Tadamasingel (TAD'05-II). Deze stenen muur met drie rondelen werd in het laatste kwart van de 15^e eeuw aangelegd. De nieuwe stenen wal werd ook omgracht. Het is voor de hand liggend dat de ophogingen zijn verricht met de grond die vrijkwam bij het graven van de gracht. De oostelijke Ruwersdijk werd pas tussen 1540 en 1565 in steen verbeterd naar model van het Oud-Italiaanse stelsel.

In de 17^e eeuw wordt er ook weer flink opgehoogd in het Polsbroekgebied. Dit is aangetoond in het Hogestraatje (HOG'05) en op het Roodsplein (ROOD'05). Ook hier zijn de ophogingen te relateren aan het werk aan de vestingwerken, na de Tachtigjarige Oorlog. In het Hogestraatje lag het terrein in de 16^e eeuw nog zeer laag en was er sprake van een dode waterloop of poel. De ophoging van de 17^e eeuw maakte het mogelijk om ook hier tuinen aan te leggen. Bij de Leeuwenkuil (LEEUW'05) en de Melatensteeg / Halvemaanstraat (MEL'05) bleken ook nog fundamenten van 17^e-eeuws huizen in de grond aanwezig te zijn. Dat de hoeveelheid vondsten en huisresten toeneemt vanaf de 19^e eeuw is niet verwonderlijk. In deze tijd wordt de wijk snel volgebouwd met klein woningen van vooral arme nieuwe inwoners van het snel groeiende 19^e-eeuwse Zutphen. De 19^e-eeuwse huisresten (POL'05) of bouwfasen in oudere huisresten spreken voor zich.

4.2 Nieuwstad

In het kader van het diftarproject zijn vier locaties onderzocht in de wijk Nieuwstad. De ondergrond van de Nieuwstad bestaat, in tegenstelling tot bij de Polsbroek, uit een zandplateau. Op deze kop zijn gebouwen uit de derde eeuw na Christus gevonden in de Dieserstraat (Vrije School, opgraving 1999-2000). Na de Romeinse tijd echter lijkt het gebied bijna 1000 jaar als akkerland gebruikt te zijn. De Nieuwstad werd door graaf Otto II omstreeks 1250 gesticht als nieuwe grafelijke stad ten noorden van de rond 1225/1250 gegraven Molenbeek. Eerder was er alleen wat lintbebouwing langs de straat die later Nieuwstad ging heten (in feite het begin van de weg naar Deventer) en de Gasthuisstraat. De ontwikkeling van de Nieuwstad is compleet anders dan die van de Polsbroek. Waar de Polsbroek in aanleg vooral een agrarische functie had, werd de Nieuwstad echt als een nieuwe

⁵² Fermin, Groothedde en Krijnen 2005

stad uit de grond gestampt. Het kreeg een regelmatig stratenplan in een schaakbordpatroon, een stadsmuur en een kerk (de Polsbroek heeft het tot de 19^e eeuw zonder moeten stellen). Pas in 1312, onder graaf Reinald I, werd de Nieuwstad officieel bij Zutphen gevoegd.

De opgraving in de Norenburgerstraat (NOR'05) heeft alleen informatie opgeleverd over de hoogte van het Pleistocene oppervlak en de dikte van de prestedelijke akkerlaag. Deze akkerlaag kwam overigens in alle vier de locaties aan licht. De oudste structuren die bij het diftarproject zijn aangetroffen dateren inderdaad uit de dertiende eeuw. Het gaat hierbij om de kerkhof muur van de reeds voor 1272 gebouwde Nieuwstadkerk in de Lievevrouwestraat (LVS'05). De straatnaam dateert nog uit de tijd dat de kerk aan Maria (Onze Lieve Vrouwe) was gewijd. Verder zijn er 13^e-eeuwse paalsporen gevonden onder het binnenterrein van Huize Sint Elisabeth (HSE'05) aan de Tengnagelshoek en direct onder een 14^e-eeuwse bakstenen gevelfundering op de hoek Dieserstraat / Geweldigershoeke (DS'05). Dit laatste huis is in jongere gedaante (17^e/19^e-eeuws?) pas in 1974 gesloopt, waarbij de rooilijn bij de nieuwbouw van 1976 enkele meters terug werd gelegd. De 13^e-eeuwse sporen van een houten voorganger onder dit gesloopte hoekhuis bewijzen dat de straathoek in de 13^e eeuw bestond. Deze straathoek maakt onderdeel uit van het geplande haakskruisende stratenplan dat daarmee inderdaad uit de stichtingsperiode rond 1250 zal dateren. Mogelijk dateert de steenbouwfase van het hoekhuis van kort na de stadsbrand die de Nieuwstad trof in 1336. Archeologische (Dieserstraat 2000, Lokenstraat 2001) en bouwhistorische huisresten (Nieuwstad 27, 28 en 29 uit 1338/39) wijzen op een grootschalige verstening van dit stadsdeel na de stadsbrand. Een kuil met veel houtskoolresten, een steengoedkan en een secundair verbrande grape uit Brühl zouden eveneens met de stadsbrand van 1336 kunnen samenhangen. De middeleeuwse sporen op het terrein van Huize Sint Elisabeth liggen onder een vloer van een tongewelfde kelder uit de late 16^e of vroege 17^e eeuw. De kelder wordt doorsneden door een laat 17^e-eeuwse waterput die bij een klein hofje of armengang hoorde.

4.3 Centrum (Oude Stad)

In het centrum is een achttal locaties onderzocht. De geschiedenis van deze locaties is zeer divers omdat het centrum eigenlijk in grofweg drie fasen ontstaan is. Het oudste stadsdeel lag binnen de marktengordel. Deze marktengordel is het dichtgegooide restant van de oudste, 9e-eeuwse omgrachting. Deze gracht behoorde tot de ringwalburg die aangelegd werd na de vikingaanval in Zutphen in 882. De verdedigingswerken bestonden uit een wal met daarop een palissade, een brede, watervoerende gracht en een spitsgracht. In de 11e eeuw worden beide grachten samengevoegd tot één, nog bredere en diepere gracht en een hogere wal. Kort daarop, omstreeks 1125 werd er een binnenversterking rond de Sint Walburgiskerk en de koninklijke palts aangelegd. In de 12e eeuw werd de stad uitgebreid aan de noordkant. De omwalling van dit stadsdeel volgt onder andere de binnencontour van de straat Oude Wand. In de dertiende eeuw wordt de stad ommuurd en worden als laatste de kleine stadsdeeltjes Hagen en het Bornhof toegevoegd aan de Oude Stad.

In het stadsdeel de Hagen werd in de Komsteeg (K'05) een 13^e-eeuwse huisplaats opgegraven. Deze was herkenbaar als een lemen vloer met een rood verbrande hardplaats. Het gaat waarschijnlijk om een houten huis. In de jaren 80 van de 20^e eeuw werden eerder aan het Hagepoortplein en onder de Agnietenkapel sporen van de eerste stedelijke bewoning uit de 13^e eeuw aangetoond. Rond 1300 stonden er al volop bakstenen huizen. De huisplaats op de diftarlocatie stond vermoedelijk op het voorterrein of grenzend aan het bakstenen huis waar in 1288 de Dominicaner broeders zich tot 1293 zouden vestigen. Opvallend was verder een concentratie aardewerk in de prestedelijke akkerlaag vanaf de prehistorie tot de 9^e eeuw,

waarbij vooral de vroege middeleeuwen goed vertegenwoordigd waren in de vorm van Hessens-Schortens, Badorf en vroeg kogelpot aardewerk. In deze laag is ook een houtskoolconcentratie aangetroffen. Dit doet vermoeden dat de plek vóór de bouw van de ringwalburg (kort na 882) deel uitmaakte van een erf op de flank van het rivierduin. Uit de zgn. *Burgenordnung* weten we dat het terrein, dat om de burg heen lag, vrij moest zijn van boerderijen en andere obstakels. De akkerlaag is overstoven in de 10^e of 11^e eeuw, zoals dat ook in 1982 in de Bakkerstraat is vastgesteld.

De andere locatie binnen de Hagen die onderzocht is, is aan de Rijkeshage (RIJK'05). Hier werden, met uitzondering van enkele middeleeuwse scherven, geen middeleeuwse sporen gevonden. Er werd wel een stuk van een (gesplitst) huis gevonden dat in ieder geval al uit de 16^e eeuw dateert. Dit huis, genaamd De Wolsack of Het Groene Wout, maakte deel uit van een in 1954 gesloopte huizenrij langs de Berkel (Molenbeek). Tevens ontbrak hier de schone ondergrond omdat de locatie op het talud zit van de in de 13^e eeuw gegraven Molenbeek.

Onder de Schupstoel (SCH'05) werd de 12^e-eeuwse omgrachting aangesneden die de binnenbocht van de Bernhardsteeg en de Oude Wand volgt. De vondst maakt duidelijk dat het plein Schupstoel geen Berkelhaven was maar dat de gracht tot zeker hier doorliep. Een samenkomst van Berkeloever en gracht is eerder bij de Beukerstraat te verwachten. Met de gegevens van de opgraving in de kelders van Schupstoel 5 kunnen we de breedte van de gracht reconstrueren op ca. 20 meter. Deze gracht werd reeds in de 13^e eeuw gedempt, zoals blijkt uit het overvloedige vondstmateriaal dat werd aangetroffen in de vulling. Hij werd overbodig door de bouw van de bakstenen stadsmuur met gracht in circa 1250. De venige vulling in de gracht bewijst dat de gracht watervoerend was. Door de vulling van de gracht heen is in de 13^e of vroege 14^e eeuw een waterput gegraven.

Binnen deze 12^e-eeuwse gracht liggen de locaties Broederenkerkhof (BR'05) en Kreyneckstraat (KR'05). Onder het Broederenkerkhof werden ophogingen uit de dertiende eeuw gevonden. Deze horen bij de Gelderse grafelijke hof ter plaatse van de huidige Broederenkerk en het Stedelijk Museum. Van deze hof werden enkele lastig te duiden kuilen en een dikke leemlaag aangetroffen. De leemlaag is te dik is om als vloer aangemerkt te kunnen worden, maar kan heel goed het restant zijn van de verlengde Hofstraat die tot het derde kwart van de 13^e eeuw van het plein 's-Gravenhof met de koningspalts naar het Gelderse grafelijke hof voerde. Daarmee is wederom een oude hypothese waarschijnlijker geworden. Twee van de 13^e-eeuwse kuilen zijn waarschijnlijk beerkuilen met een rand van losse bakstenen geweest, die geschoond zijn in de vroege veertiende eeuw. In 1293 werd de Gelderse grafelijke hof namelijk geschonken aan de Dominicaner orde. Door deze predikherenorde werd een klooster gesticht en een kerk gebouwd. Deze Broederenkerk werd in ca. 1306/07 gebouwd, iets later dus dan het klooster, dat deels zijn intrek nam in een bestaande 13^e-eeuwse grafelijke zaal (nu Dormitorium). Bij de kerk hoorde natuurlijk ook een kerkhof. Bij de opgraving BR'05 werd de zuidelijke kerkhofmuur opgegraven, eveneens uit circa 1300, met daar tegenaan een laatmiddeleeuwse vloer en een klein gebouwtje met onduidelijke functie. Op het kerkhofterrein werden de skeletten van ten minste 40 individuen bloot gelegd. Deze skeletten moeten nog onderzocht worden. De dateringen van de skeletten lopen van de vroege 14^e tot in de 18^e of begin 19^e eeuw, dat wil zeggen dat ze uit zowel de kloosterperiode (circa 1300 – 1600) dateren als uit de periode van de hervormde kerk (circa 1600- 1830).

De locatie Kreyneckstraat lag buiten deze grafelijke hof, voor zover bekend. Het oorspronkelijke (en huidige) terrein lag ook aanzienlijk lager dan de hof (zie paleoreliëfkaart afbeelding 107). Aan deze zijde van de IJssel is het rivierduin sterk geërodeerd. Bij het graven van de put werd de gevelfundering van een 13^e-eeuws hoekhuis gevonden. De opvallende

overeenkomst met de kerkhofmuur (dikte, steenformaat, precies in het verlengde van de kerkhofmuur) geeft te denken dat de muur wellicht toch iets van doen heeft met een ommuring van het oorspronkelijk veel grotere kloosterterrein, maar voor alsnog blijft dit hypothese. In het huis, dat op de muur heeft gestaan, bleek ook een zeer diepe gemetselde rechthoekige beerput aanwezig.

Afbeelding 108: archeologische werkzaamheden in de dubbellocatie Waterstraat met de dikke 13e-eeuwse muur en het 17e-eeuwse keldergewelf.

Op de markten werden twee locaties onderzocht: één op de Groenmarkt en één op de Zaadmarkt. De Groenmarktlocatie bleek op de rand te liggen van de opgravingsleuf van Glazema en Renaud uit 1946, die daarmee nu eindelijk gelokaliseerd is. Op de Groenmarkt werd onder andere de aanzet van de oudste omgrachting van Zutphen aangesneden: de binnenste brede gracht van de 9e-eeuwse ringwalburg. Deze burg werd na 882 aangelegd tegen al te opdringerige vikingen en vormt de basis van de lay-out van de stad. Straten als de Markten, Rode Torenstraat, Ravenstraatje en Lange Hofstraat behoren nog tot de oorspronkelijke burgtopografie en dateren uit deze tijd. De locatie Zaadmarkt ligt ook op het tracé van de 9e-eeuwse burggracht. Hiervan is ter plekke echter niets waargenomen: dwars door deze oude gracht loopt een 16e-eeuwse gracht die om de dwangburcht van Karel van Gelre liep. Dit bolwerk heeft slechts vijf jaar bestaan (1533-1538). De gracht zal vrijwel gelijk daarna weer dichtgegooid zijn. Tijdens het uitgraven van het diftargat is een enorme hoeveelheid 16e-eeuws aardewerk, leer en bot gevonden. De scherpe datering maakt het complex uiterst geschikt voor een aardewerkstudie.

Binnen de oude ringwalburg is slechts één locatie onderzocht: de Waterstraat. Van het hele 9e-eeuwse verhaal vinden we hier echter niets terug. Het terrein is sterk geërodeerd door de IJssel. De Waterstraat ontstond in de vroege 13e eeuw als een nieuwe oeverstraat. Wat wel is

teruggevonden, is muurwerk van een 13e-eeuws huis, inclusief kaarsnis. Dit vroege bakstenen huis stond op de hoek van een steegje in het verlengde van de Bakkerstraat dat naar de stadsmuur voerde. Het huis is waarschijnlijk in de vroege 17^e eeuw gesloopt en de 13^e-eeuwse zijmuur is in 1625 hergebruikt als fundering en mogelijk als zijgevel van een groot maniëristisch huis ernaast (op de oude steeg dus) dat ons nog bekend is van foto's en beschrijvingen en waarvan een deel van de voorgevel en kelder met tongewelf is teruggevonden. Het nieuwe steegje naar de stadsmuur lag toen op de plaats van het gesloopte 13^e-eeuwse huis. Het fraaie 17^e-eeuwse gebouw viel ten prooi aan de slopershamer voor de bouw van een school in 1885.

5. Literatuur:

- Bastemeijer, A.F.W.E. & M. Groothedde 1999: De Zutphense burcht van het jaar 1000 tot het einde van de twaalfde eeuw. In: M. Groothedde, G.E. Hartman, M.R. Hermans, W.H. de Jonge, C.O.A. Baron Schimmelpenninck Van der Oije & C. Te Strake (red.): De Sint-Walburgiskerk in Zutphen. Momenten uit de geschiedenis van een middeleeuwse kerk. (Zutphen), p. 31-61
- Bitter, P. 1985: Uit het bodemarchief van Zutphen IV. *Oud-Zutphen* jaargang 4 afl. 4, p. 112-115
- Bloemink, J.W. en M. Groothedde 2003. De Nieuwstad en zijn huizen. (bewerking van Jan Frings van het bouwhistorisch onderzoeksrapport van 25 huizen in de wijk Nieuwstad door buro02 en de bouwhistorische werkgroep) *Tijdschrift Zutphen* 2003-3. p. 51-67
- Doornink-Hoogenraad, M.M. 1953: De vesting Zutphen in de zestiende eeuw. *Bijdragen en Mededelingen Gelre* LIII. p. 147-158
- Doornink-Hoogenraad, M.M. & Th. Rothfus 1983: Historische Stedenatlas van Nederland deel 3: Zutphen. (Delft)
- Fermin, H.A.C. 2002: Via de Kromme Elleboogsteeg naar de Lokenstraat. Archeologisch onderzoek naar de historie van een huisperceel in de Nieuwstad. *Nieuwsbrief Monumentenzorg* 5. (Zutphen), p. 7-11
- Fermin, H.A.C. , M. Groothedde & J. Krijnen 2005: “Haickfortz huesinge war de armen in wonen”. Archeologisch en bouwhistorisch onderzoek naar Hackforts Armenhuisjes. *Zutphense Archeologische Publicaties* 17
- Fermin, H.A.C. & M. Groothedde 2006: De Zutphense ringwalburg van de 9^e tot de vroege 14e eeuw. Nieuwe gegevens en inzichten uit archeologisch onderzoek en boringen op de Zutphense markten. *Zutphense Archeologische Publicaties* 22 – *in prep.*
- Frijhoff, W.T.M. 1999: Een stadspatrones, een kapittelheilige en twee halve lichamen: Maria, Walburgis en Justus. In: M. Groothedde, G.E. Hartman, M.R. Hermans, W.H. de Jonge, C.O.A. Baron Schimmelpenninck Van der Oije & C. Te Strake (red.): De Sint-Walburgiskerk in Zutphen. Momenten uit de geschiedenis van een middeleeuwse kerk. (Zutphen), p. 189-214
- Groothedde, M. 1991: Zutphen. De ruimtelijke ontwikkeling van een vroege stad, archeologisch, historisch en historisch-geografisch bekeken en vergeleken met andere vroeg-stedelijke nederzettingen vanaf de karolingische periode. Ongepubliceerde doctoraalscriptie IPP, Universiteit van Amsterdam.
- Groothedde, M. 1996: Vroeg-middeleeuws aardewerk uit de Ooyerhoek. In: M. Groothedde (red.): Leesten en Eme. Archeologisch en historisch onderzoek naar verdwenen buurschappen bij Zutphen. (Wageningen) p. 67-76
- Groothedde, M. 2000: Huizen en huisraad van rijke burgers, vrome geestelijken en arme sloebbers in de Dieserstraat. *Nieuwsbrief Monumentenzorg* 3. (Zutphen), p. 7-12

Groothedde, M. 2004. The Vikings in Zutphen (Netherlands). Military organisation and early town development after the Viking raid in 882. In: Rudolf Simek & Ulrike Engel (ed.). Vikings on the Rhine. Recent research on early medieval relations between the Rhineland and Scandinavia. *Studia Medievalia Septentrionalia* 11. (Verlag Fassbaender, Wien) p. 111-132

Groothedde, M. 2005: Grachten, wallen en Berkelwater in de fietsenkelder. Verslag van de archeologische waarnemingen en documentatie in de bouwput van de ondergrondse fietsenkelder onder het Stationsplein. *Zutphense Archeologische Publicaties* 12

Groothedde, M. & M. Bartels 2001: Taminiau in Zutphen, archeologie, geschiedenis en producten van een 19^e-eeuwse pottenbakkerij. In: A. Böing, W. Elling, G. Inhester, A. Menke (red.): Töpfer – Kramer – Pottenbakkers. (Ahaus) p. 173-236

Groothedde, M. & J. Krijnen 2005: Vestingstad Zutphen. Elf eeuwen versterken en verdedigen. (Zutphen)

Groothedde, M. & D. van Krimpen 2006: De middeleeuwen op straat 1. De archeologische begeleiding van de rioolvervangings in de Spitaalstraat in Zutphen. *Zutphense Archeologische Publicaties* 20

Jongh, M. de, M. Groothedde & A. Schreurs 2003: De gebrandschilderd-glasvondst van Zutphen, *Zutphense Archeologische Publicaties* 8

Krijnen, J.S. e.a. 2004: In Zutphen staat een huis. Een biografie van zeven huizen in de middeleeuwse stad. *Bouwhistorische reeks* 2

Schaik, R. van, 1989: Zutphens geschiedenis: van de elfde tot het einde van de zestiende eeuw. In: W.Th.M. Frijhoff, B. Looper, J. van der Kluit, C.E.M. Reinders, R.C.C. de Savornin Lohman, F.W.J. Scholten & R. Wartena (red.): Geschiedenis van Zutphen. (Zutphen) p. 48-83

Smelt, W.E. 1941: Het oud-archief van de gemeente Zutphen. Tweede stuk. Regestenlijst. (Utrecht)

Stenvert, R.S. & M. Groothedde 1993: Van Dekzand tot Kapsant. Het Adamanshuis aan de Oude Wand. *Zutphense Archiefpublicaties* 9

Versfelt, H.J. 2003: De Hottingeratlas van Noord- en Oost Nederland 1773-1794. (Groningen)

Woldring, J. 2004: Geëerd, Gedoogd, Verloren en Herwonnen. Geschiedenis van de Nieuwstadskerk in Zutphen. (Meppel)

Veldwerk:

Wetenschappelijke supervisie: Michel Groothedde

Veldwerk: Marc Duurland, Bert Fermin, Nico Meek, Joyce Onderstal, Siep Tijema, Maaïke Galema, Patrick de Keijzer, Ineke Schuttelaar.

Aardewerkdeterminaties: Marion Voskamp en Bert Fermin.

Afbeeldingverantwoording:

Digitale plattegronden: Marc Duurland en Michel Groothedde

Vlaktekeningen Broederenkerkstraat 2005: Bert Fermin

Aardewerktekeningen (Zaadmarkt 2005): Harold Henkes en Dineke van Krimpen

Opgravingsfoto's: Marc Duurland, Bert Fermin, Michel Groothedde

Objectfoto's: Ronald Dingshoff

Plattegrond van Zutphen door Jacob van Deventer 1565: Bibliotheca Nacional Madrid (facsimile uitgave) bewerkt door Bert Fermin en Michel Groothedde

Plattegrond Johan Blaeu 1649: particuliere collectie, bewerkt door Bert Fermin en Michel Groothedde

Kadastrale minuut 1823: Doornink-Hoogenraad, M.M. & Th. Rothfusz 1983: Historische Stedenatlas van Nederland deel 3: Zutfen.(Delft), bewerkt door Bert Fermin en Michel Groothedde

Kadastrale minuut 1832: Kadastrale Atlas Gelderland: Zutphen, bewerkt door Bert Fermin en Michel Groothedde

Afbeelding 2: foto Berkel Milieu Zutphen

Afbeelding 6, 71, 93: J. Harenberg. Zutphen in Oude Ansichten deel 1 en 2. (Zutphen)

Afbeelding 47: foto P.L.J. Dullaert, Zutphen

Colofon:

Dit is een uitgave van de Gemeente Zutphen, Sector Ruimte, afdeling BMA/Archeologie Harenbergweg 1, 7204 KZ Zutphen. archeologie@zutphen.nl

Auteurs: Bert Fermin en Michel Groothedde

Vormgeving en lay-out : Michel Groothedde

Titel: Het diftarproject in Zutphen, 25 verhalen uit de middeleeuwse stad

Zutphense Archeologische Publicaties 23

91 pagina's, 108 afbeeldingen

Trefwoorden: Zutphen, archeologie, middeleeuwen, stad, kerkhof, gracht

Copyright: Gemeente Zutphen 2006

Ciscode: 14396

Alles uit deze uitgave mag vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt worden d.m.v. welke vorm van publicatie dan ook, maar uitsluitend met voorafgaande toestemming van de uitgever.

NUR: 682

ISBN: 90-77587-22-5

ISBN-13: 978-90-77587-22-5

Zutphense Archeologische Publicaties

Reeds verschenen in de ZAP-reeks:

ZAP 1

Thomas Spitzers 1998. **'Heerlijke' maaltijdresten.** Faunaresten uit de 17de-eeuwse beerput van de Hof van Heeckeren te Zutphen. (verkrijgbaar in print)

ZAP 2

Thomas Spitzers 1998. **Van 's Heren Dis.** Archeologisch botmateriaal uit een 10^e-eeuwse afvalkuil in Huize van de Kastele in Zutphen. (verkrijgbaar in print)

ZAP 3

Gerre van der Kleij 2003. **Prehistorische grafvelden en tumuli rondom Zutphen.** (verkrijgbaar op CD-rom en print)

ZAP 4

Anja Reimer 2003. **Middeleeuwse houtwal , kenmerk voor Leesten Oost.** (verkrijgbaar op CD-rom en print)

ZAP 5

Jan Bosch 2004. **Het verleden in de toekomst.** De consequenties voor het Zutphens archeologisch beleid na de invoering van het Verdrag van Valletta (Malta). (verkrijgbaar op CD-rom en print)

ZAP 6

Jan van Oostveen 2003. **Kleipijpen uit Zutphen.** (CD-rom, met regelmatige updates)

ZAP 7

Michel Groothedde en Michel Hulst 2003. **Afval op Stand.** Keramiek en glas uit twee adellijke beerkuilen uit de late Middeleeuwen. (CD-rom)

ZAP 8

Marieke de Jongh, Michel Groothedde en Achim Schreurs 2003. **De gebrandschilderd-glasvondst van Zutphen.** (CD-rom)

ZAP 9

Michel Groothedde en Harold E. Henkes 2003. **Zutphens glas zonder glans.** Glascomplexen uit archeologisch onderzoek in de binnenstad van Zutphen. (CD-rom)

ZAP 10

Arjan den Braven 2004. **De diepte in.** Een kelderopgraving in de IJlandpanden, Houtmarkt 67-71 te Zutphen. (verkrijgbaar op CD-rom en print)

ZAP 11

Bert Fermin en Michel Groothedde 2005. **Laan naar Eme 2004** (LnE 101). Bewoningssporen uit de Late Bronstijd op de middeleeuwse enk Ovesthamme. (verkrijgbaar op CD-rom en print)

ZAP 12

Michel Groothedde 2005. **Grachten, wallen en Berkelwater in de fietsenkelder.** Verslag van de archeologische waarnemingen en documentatie in de bouwput van de ondergrondse fietsenkelder onder het Stationsplein. (verkrijgbaar op CD-rom en print)

ZAP 13

Erica Rompelman 2005. **Zutphen – Houtmarkt 67-69-71. Dierlijk en menselijk botmateriaal uit de Karolingische gracht.** (verkrijgbaar op CD-rom en print)

ZAP 14

Michel Groothedde 2005. **Verhalen uit de drek**. Drie bijzondere vondsten uit de binnengracht aan de Martinetsingel. (verkrijgbaar op CD-rom en print)

ZAP 15

Bert Fermin en Michel Groothedde 2005: **Onder de wortels van de Kaardebol**. Prehistorische meanders van de Schouwlaak in Zutphen. (verkrijgbaar op CD-rom en print)

ZAP 16

Bert Fermin 2005. **Spiekers biej laag water zeuk'n**. Archeologisch onderzoek naar de bewoningsgeschiedenis rond het huis "De Revelhorst". (verkrijgbaar op CD-rom en print)

ZAP 17

Michel Groothedde, Bert Fermin & Jeroen Krijnen 2005: **"Haickfortz huesinge war de armen in wonen"**. Archeologisch en bouwhistorisch onderzoek naar Hackforts Armenhuisjes. (verkrijgbaar op CD-rom en print)

ZAP 18

Bert Fermin en Michel Groothedde 2005. **Het verleden van Warnsveld verkend**. Archeologische waarnemingen bij de cunetbegeleiding rond de Bonendaal en het proefsleuvenonderzoek bij Den Bouw (Abersonplein 9) in 2004-2005 te Warnsveld (verkrijgbaar op CD-rom en print)

ZAP 19

Bert Fermin en Michel Groothedde 2006. **De naakte violist die naast zijn schoenen liep**. Beukerstraat 64 -archeologisch onderzoek in een huis op de gracht. (verkrijgbaar op CD-rom en print)

ZAP 20

Michel Groothedde en Dineke van Krimpen 2006. **De middeleeuwen op straat. 1** De archeologische begeleiding van de rioolvervangende Spitaalstraat in Zutphen. (verkrijgbaar op CD-rom en print)

ZAP 21

Allard van Helbergen en Michel Groothedde 2006. **Uit de keuken van Herman Otto (1650-1657)**. Archeologisch onderzoek naar en analyse van de keramische inhoud van een beerput onder vondstnummer ZU-ST 1544 gelegen op het terrein van de Oude Hof van Bronckhorst te Zutphen en behorende tot het huishouden van Herman Otto van Bronckhorst, graaf Van Limburg Stirum. (verkrijgbaar op CD-rom)

ZAP 22

Bert Fermin en Michel Groothedde 2006. **De Zutphense ringwalburg van de 9^e tot de vroege 14^e eeuw**. Nieuwe gegevens en inzichten uit archeologisch onderzoek en boringen op de Zutphense markten. (verkrijgbaar op CD-rom en print).

ZAP 23

Bert Fermin en Michel Groothedde 2006: **Het diftarproject in Zutphen**. 25 verhalen uit de middeleeuwse stad. (verkrijgbaar op CD-rom en print)